

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

VAJDA GÁBOR MUSIL-TANULMÁNYA
BRASNYÓ ISTVÁN: BRENNER
DEÁK FERENC: EPISZTOLÁK A SZÍVBŐL
TOLNAI OTTÓ MONODRÁMÁJA
HÓDI SÁNDOR PSZICHOLÓGIAI TANULMÁNYA
VOIGT VILMOS: VAN-E LOGIKÁJA A KULTÚRÁNAK?
MAURITS FERENC MŰVÉSZETÉRŐL
A NYELVMŰVELŐ KÉZIKÖNYV KÖSZONTÉSE —
ÁGOSTON MIHÁLY ÍRÁSA
A FAMÍLIÁRÓL — VARGA ZOLTÁN ÉS
JUHÁSZ ERZSÉBET KRITIKÁJA

KÖNYV- KRITIKA

1980
November

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLIV. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS

Ács Károly, Andruskó Károly, Bányai János, Blahó József, Bordás Győző, dr.
Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, [Gál László,
Lackó Antal, Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és
Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Fő- és felelős szerkesztő: Bányai János
Szerkesztő: Bordás Győző
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Vajda Gábor:</i> A tulajdonságok nélküli ember tulajdonságai (tanulmány)	1269
<i>Brasnyó István:</i> Brenner (novella)	1276
<i>Deák Ferenc:</i> Episztolák a szívből (versek)	1284
<i>Kalapáti Ferenc:</i> Kell (versek)	1293
<i>Vesztég Ferenc:</i> Várom a leveled Arthur Rimbaud (vers)	1299
<i>Tolnai Ottó:</i> Bayer-aszpirin (monodráma)	1302

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Hódi Sándor:</i> „Életpsychológia” (tanulmány, I.)	1316
<i>Voigt Vilmos:</i> Van-e logikája a kultúrának? (tanulmány)	1328
<i>Tamás Gáspár Miklós:</i> Egy párbeszéd allegóriája (tanulmány, II.)	1334

A TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI EMBER
TULAJDONSÁGAI*Robert Musil születésének századik évfordulójára*

VAJDA GÁBOR

Friedrich Hölderlin állapította meg még a múlt század elején, hogy az ő idejében már csak foglalkozások vannak, emberek nincsenek. E romantikus gondolat a századfordulón új, még szélsőségesebb megfogalmazást nyert. Robert Musil terjedelmileg az olvashatatlanságig vastkos, kulturális jelentőségében és regénytörténeti szerepe szerint szinte felbecsülhetetlen értékű műve az újromantika élménykörében születik, azokból a szellemi elrugaszkodási kísérletekből merítve ihletet, melyek a valóságban való otthontalanságnak kínáltak menedéket a reményeiben ugyan egészen a csömörig megcsalatozott, de konformjában világiás polgárságnak. *A tulajdonságok nélküli ember* az izmusok előtti európai szellemi klímának (s bizonyos mértékben az izmusoknak is, hiszen a szerző alkotása visszatekintésből született) a kisenciklopédiája. A főhős, Ulrich, a foglalkozás nélküli ember egyszerre illetve egymás után éli meg mindazt, ami ellentmondásos, zavaros, értelmetlen, ésszerűtlen és reménytelen — miközben a logikai képességét a heroizmusig fokozza —, s éppen ezért még etikátlannak sem lehet mondani. Egyszerűen komolyan akarja venni a helyzetét, s a végkövetkeztetésig igyekszik mindenáron eljutni.

Ulrich szellemi alkata kettős jellegű, s tulajdonképpen folyamatos önellentmondás mutatható ki benne. Egyfelől törekvéseit a hagyományos értelemben vett humánus keresése tölti ki. Amiatt bosszankodik, hogy meghódítottuk ugyan a valóságot, de álmainkat elveszítettük. Éppen ezért matematika iránti érdeklődésében nem a valóságtól való gögös elkülönülés irányítja, ő tudniillik „Nem tudományosan, inkább emberileg szeretett bele a tudományba”. Humanizmusa értelmében a gondolatoknak nem csupán a gépekkel kellene foglalkozniuk, hanem a gépek alkotójával is. Erre azért lenne szükség, mert amennyiben az emberek „megtanulnának újszerűen gondolkodni, az életükön is változtatnának”. Ul-

rich az öntökéletesítés eszményének híve, s élete is tulajdonképpen emiatt áll kísérletsorozatból: a különféle, egymással ellentétes életpályákra a bölcsek kövének megelése érdekében tesz kirándulásokat. Egyszerűen belső parancsként érzi, hogy jelentőssé kell válnia. Ilyen ingereik persze másoknak is vannak, ám ő velük ellentétben nem tud tartós válaszokat és megoldásokat találni, aminek következtében gondolkodásának folyamatos keresés a tartalma. Ulrich az abszolútum, az elérhetetlen teljesség megszállottja, nem fogadhat el kompromisszumokat: magát az életet, nem pedig annak feltételeit igyekszik megjavítani. A fentebb jelzett ellentmondás valójában ennek a következménye. Ulrich ugyanis „vonzóbbnak találta a morál terén a vezérkari szolgálatot, mint a mindennapi cselekedetek hősiességét”. Ez nem plebejusellenes magatartás, s még kevésbé sértődékenységből fakadó összeférhetlenségre utal, hanem az osztályviszonyokat természetesnek tartó konzervatívizmusra. (Erre talál szellemes hasonlatot Lukács György a gazdaságpolitikában: „Társadalmilag tekintve tehát ugyanaz a jelenség, mint a kiskereskedők spontán rohama az áruházak ellen.”) Hősünk a régi humanisták arisztokratikusságával elméletileg kutatja az emberi lehetőségeket — a gyakorlathoz, előre látva a szocializmus örök emberi helyzetekre visszaeső ellentmondásait, nem fűzhet reményt.

A húszas—harmincas években az idejétmúlt érzelmesség és indulatoság utóhatásainak leküzdésére az esztéták valamint az írók egy csoportja az újformalizmusban, a sportra emlékeztető öncélúságban igyekezett megjelölni a művészet lényegét. Babits Mihály rezignáltan állapította meg, hogy a bokszbajnok tekintélye fölülmúlja az írástudóét. Nos, Musil hőse ingadozik az autentikus életformának a keresése s a gondolatnak az előbb vázolt arisztokratikus jellegű öncélúsága között: ambivalenciája cinizmusként nyilvánul meg, minthogy „előkészületnek, edzésnek és a szó sportszerű értelmében is tréningnek tekintette a tudományt”. A megismerés mint öncélúság s mint a — valamilyen formájú — haladás eszköze kizárja egymást. A kereszténység kezdetétől erre felé kialakult humanista mércéket nietzscheánusként is rombolja. Tudományos kultúrája támogatja etikáját és kisportolt izomzatától is befolyásolt gondolkodását, mikor szigorú aszkézissel a lélekkultuszot valló puhányok ellenében a magasabb rendű igazság fogalmához fellebbez. Musil tulajdonképpen e kor fölé növvő eszmény által fogja egybe hőse belső szakadásait. Alakját, lényege szerint, csupán akkor találhatjuk ellentmondásosnak, amennyiben a jó fogalmát a romantika kódexe alapján definiáltuk. A kontradikciók a sokféle helyzetben szükségképpen létrejövő belső horzsolódások formái, a személyiség tartozékai, nem pedig az alkotói tehetetlenség bizonyítékai. Musil az igazságkeresés eleve adott korlátlanúsága révén tulajdonság nélküli hősenek számos olyan tulajdonságot adott, melyek egy szellemileg kisebb formátumú személyiségnél nem kerülhettek volna egymás mellé. Az egymás után so-

rakozó, a nagy terjedelem s a legalább annyira nagy időtáv által diszszonásabbnak tűnhető jegyeket még egy mozzanat hitelesítheti: az ironia különféle nyomatéka. Pontosabban: a hős személyiségstruktúrájának hitelességét azért alapvetően nehéz kétségbe vonni, mert Musil, noha nem teljes mértékben azonos hőisével, mégiscsak a saját képzetét, állításait és tagadásait vetítette Ulrich látszólag sokszor képlékeny alakjába. Mármost annak eldöntése ütközik nehézségbe, hogy a cinikus hős mikor beszél komolyan és mikor nem; kákániai sodródása hol és mennyire inercia, meggyőződés és lehetőség egybeesése, s mikor tehetetlenségből fakadó illetudó képmutatás.

Az egyszerűsítésre hajlamos interpretációk szerint Musil csodálatos intelligenciája a talajtalan polgári értelmiséget persziflálja, miközben akarva-akaratlan saját magát is leleplezi, aki lényegében csak abban a légvárban tudott meghúzódni, amelynek minőségét kevesen látták nála pontosabban. Amennyiben ilyen véleményt formálunk Musilról, akkor nem annyira a huszadik század zseniális prózai művéről nyilatkozunk, hanem, társadalmi-etikai kérdéseket téve szóvá, az alkotónak a magatartását jellemeztük. Ha ezt nem önmagában, emberre vonatkoztatottságában szemléljük (mi kötelezne erre bennünket, hisz íróval, nem pedig hivatásos forradalmárral állunk szemben?), akkor esetleg arra is gondolhatunk, hogy e mű másfajta alkotói élethelyzettel és alapállással valamint ellentétes tulajdonságokkal rendelkező vagy csak némileg élesebben körvonalazott tulajdonságokkal bíró főhőssel, a mű egész újdonságán és hitelességén túlmenően, nem bizonyított volna be olyasvalamit, amit csak a munkának, a társadalmi hasznosságnak ilyenfajta leértékelésével sikerült messze- és mélyreható módon elérni. Ulrich tudniillik, barátaival és ismerőseivel egyetemben, naplopó: ebből a szempontból *A tulajdonságok nélküli ember* közeli rokona Proust regénykolosszusának. A társadalmi összefüggések érzékeltetése, az alakoknak a közvetlen történelmi realitástól függése, a társadalmi élet törvényeinek regénybe transzponálása ennek köszönhetően mindenképpen elmarad, minthogy a munka biztosítja egyedül azt a közeget, ahol az emberi problémák az alany és a tárgy küzdelmének kísérőjelenségeként napvilágra kerülnek. Csakhogy a munka, amennyiben így vagy úgy társadalmasít, az elmét is objektiválja, leszűkíti, egyszerűvé teszi, hasznot hajat vele. Musil radikális döntése nem érte be álszerénységgel, s ideig-óráig maximálisan körülbástyázott életformájával magára a tiszta lényegre, az abszolútumra volt kíváncsi. Mannheim Károly kifejezését kölcsönözve Ulrich az ún. „lebegő értelmiségi”, a talajtalan ember, akit éppen morális érzékenysége tesz lázadóvá: ő tudniillik azért nem kötelezheti el magát a polgári világ valamely intézménye mellett, mert van lelki (és anyagi) ereje a látszatok elvetéséhez. Ulrich a kötődéseket mellőző, következtetlenségében és eszményeket vallató állhatatosságában gyermekemeg ember, akinek a tradíciót szentesíteni és felújítani igyekvő

vállalkozásban való részvétele pusztán tudatos szerepjátszás. Nem az eretnek kényszerül itt arra, hogy bohócruhát öltson: a főhős és környezete közti minőségi különbség a köztük levő fokozati-szellemi eltérés következtében jön létre. Ulrich többet akar barátainál, csupán azt nem tudja, hogyan akarja, s olykor azt sem, hogy mit. Valóságos életében (akár életstílusára, akár modernizált kastélyára vetjük pillantásunkat) kora konzervatív polgárságának a típusa, s ezért természetesen lesz oszlopos tagja annak a vállalkozásnak, melynek eredményével és módszereivel kapcsolatos kételyeit ironikus formában nemegyszer kifejezésre is juttatja. A Lukács-féle társadalom-ontológiai vizsgálódás is eljut addig, csak hogy meg is áll ennél a pontnál. Musilnak és hősenek problematikája valójában ott kezdődik, amiben és ahogyan hőse fölülmúlni igyekszik azt, aminek tartozéka, miközben, az osztálymeghatározottságokon tudatosan és spontánul is túllépve, magának az embernek a lehetőségeire kérdez rá. Musil, hősére emlékeztető keménységgel, az egyik irányban áldozatokat vállalt, hogy a másik területen tiszta nyereségre tegyen szert. A nyereség többek között a polgárság illúziótlanul éles és pontos önkritikája.

De vajon a liberális, a sportszerűen önző polgár egyenlő-e a kor emberével? Értékesebb lenne-e Musil műve, amennyiben a munkásmozgalomra is fokozottabban kiterjedt volna a figyelme? A szociológiai extenzitásról akkor mondhatnánk véleményt, amennyiben szerves tartozéka lenne az alkotói igénynek. Így legfeljebb az emberkép mélységéről s az etika hitelességéről szólhatunk. *A tulajdonságok nélküli emberben* csupán egyetlen forradalmár szerepel, azt is az irigység, a kisebbségi érzés motiválja a — számára Ulrichban — megtestesülő uralkodóosztály elleni harcában. Musilnál azért nem lehet szó forradalomról, mert az ő értékfogalmaiban egyszerűen nincs jelen a vakhit és az önfeláldozás. Ulrich polgári létén, talajtalan értelmiségi voltán túl a kor emberét is megtestesíti, akiben a szkepszis a legerősebb. Nincsenek népboldogító ábrándjai, mint nálunk valamivel korábban Justh Zsigmondnak, túlságosan éles eszű ahhoz, hogy szentimentális vagy netalán giccses legyen. Inkább rendkívül fontos s a gyökerekig érvényes következtetéseket vont le társadalmi státusából, mint hogy megtagadta volna. Úgy is mondhatnánk, hogy ő előre látta azt, amire Lukács György csupán jóval később jött rá (anélkül, persze hogy egyértelműen bevallotta volna).

Robert Musil álmódás helyett átvilágított az emberek álmait. Inkább csak a múlt és a jelen érdekelte, ezért monumentális tablója néhány arcképpel szegényebb. Am amit szélességben feláldozott, mert szinte közhelyszerűen általános véleménye volt róla (noha, miként céloztam már rá, itt is több vonatkozásban prófétának bizonyult), azt mélységben, másfajta életigazságokban kamatostul nyerte vissza. Antropológiája túlzás nélkül fantasztikusnak mondható. Hőset (önmagát), a letűnt értékarányok, a klasszicizmus felől is láttatni volt képes, s ezt viszonylag

könnyen megtehetette, minthogy a tipizálásban, az eszméknek emberekké formálásában nagyfokú érzékenységet mutatott. Szereplőiben világnézetek csapnak össze, anélkül, hogy a képletszerűség visszazorítaná a regényszerűséget, amely csupán az esszé terheit hordozza. Thomas Mann *Varázshegyének* alakjai például elvontabbak, ideaszzerűbbek, mint az egyértelműen kevésbé tipologizálható köz- és magánéletükben is megragadott Musil-hősök. Ezek — igaz: a szerző által teremtett irónia-burokban, fellegvárban — mégiscsak emberekként mozognak, arcukat különféle fénytörésben, sokféle helyzetben és pózban mutatják meg. Musil nem költ legendát alakjai köré, s említett nagy kortársánál is racionálisabb. Ez főleg abban látható, hogy többször is határozott kísérletet tesz egy örült gyilkos életének és tetteinek együttes értelmezésére. A szecesszió halálkultuszának megfelelően *A tulajdonságok nélküli ember* hősei a rajongástól a közönyig többféleképpen viszonyulnak Moosbruggerhez, s még Ulrich is megszédül egy pillanatra. Ulrich pozícióját, feltesse énjének méltóságát az az elemző humanizmus fémjelzi, mely egyfelől a betegesen elfogult hívek, valamint — másfelől — az ostobán formalista bírák között igyekszik kitapintani az igazságot.

Az a polifonikusság, amit Bahtyin mutatott ki Dosztojevszkijnél s ami Mann említett művét is izgalmassá teszi, *A tulajdonságok nélküli ember* egyik alapp princípiuma. A hősök értékét és szerepét a szerkezeti hely dönti el: Musil „az igazság” keresésében csupán igazságokról tud, de mivel a keresésről nem hajlandó lemondani, ezért gyakran személyesen veszi át a szót, rendet igyekezve teremteni a beszéltettek zavarában. Ezért ő inkább karteziánus, szemben hőseinek barokkjával és szecessziójával — jóllehet ez csupán alkotói szereposztás, a belső káosz differenciálási kísérlete.

Szereplői egymást jellemzik, s olykor szélsőségesen individualista megállapításaik is egy-egy lépést tesznek a végső soron kimondhatatlan igazság felé. Amit például a klasszicista illúziókba menekülő, dilettáns és féltékeny Walter mond Ulrichról, az jelentőségében messze-messze túlhaladja nem csupán az ő egyéniségének formátumát, de magát a regényt is mint olyat. Az új értelmiségi jellemrajzát adja, azért, akit a századforduló és a későbbi évek esztétái és filozófusai is megjövendöltek:

„Megjelenéséből nem következtethetsz foglalkozásra, és mégsem úgy fest, mint akinek nincs foglalkozása. És gondold csak meg, milyen is: Mindig tudja mit kell tennie; bele tud nézni a nők szemébe; bármely pillanatban képes tisztességgel végiggondolni akármit; ért az ökölvíváshoz. Tehetséges, erős akarátú, bátor, kitartó, rámenős, józan — nem is akarom végigbillyentyűzni, felőlem meglehetnek mindezek a tulajdonságai. Mert még sincsenek meg! Olyanná formálták őt, amilyen, meghatározták az útját; és mégsem tartoznak hozzá. Amikor haragos, nevet benne valami. Ha szomorú, készül valamire. Ha meghatódik valamitől, elhárítja nyomban. Minden rossz cselekedet jó

színben tűnik fel a szemében, valamilyen vonatkozásban. Mindig egy lehetséges összefüggés határozza meg, mit tart erről-arról. Számára semmi sem állandó. Minden átalakulhat, rész az egészben, megszámlálhatatlan egészben méghozzá, amelyek feltehetően valami felsőbbrendű egészhez tartoznak; ez utóbbiról azonban fogalma sincs. Így minden válasza részfelelet, minden érzése nézet csupán, és sosem az számít nála, hogy mi micsoda, hanem csak úgy mellékesen »milyen is«; a dolgok járulékai, azok számítanak nála.”

Musil a teljesség érdekében idealizálja Ulrichot, de éppen ezáltal válik lehetővé, hogy ami az életbeli típusok sokféleségében csupán mozzanatként, illetve mozzanatok kombinációjaként van jelen, az itt magasrendű szintézisben testesedik meg. Ha jól odafigyelünk, akkor Ulrich mint szupermen egyidőben tükrözi a kor gondolkodó igényű emberének antropológiai struktúráját, ugyanakkor pedig azoknak az álmoknak az inkarnációja, melyeket Nietzsche aforisztikus filozófiája vetített a jövőbe. A típus önmagában is remeklés, de a bravúr igazán kápráztatóvá azzal válik, hogy egy másik alakot is találunk a regényben, aki Ulrichnál sokkal nagyobb mértékben nietscheánus. Clarisse-ra gondolok, aki nem véletlenül már a bemutatkozásakor is „kifeszült íj”. Mint ha Goethe regényének betegesen romantikus nőalakja lépne a háttérből a színpad közepére: Clarisse-t, az újromantika szélsőséges megszállottját Nietzsche filozófiájának karikatúrájaként is felfoghatjuk, nemkülönben pedig annak az irracionalizmusnak a jelképeként, mely a századforduló idején kerekedett felül a művészetben, s a legnagyobb alkotók opusát is meghatározó módon befolyásolta. Míg Clarisse a lelki szegénységnek, addig Ulrich az unatkozó bőségnek az áldozata, s kíméletlen logikája saját tökéletességét is megveti: legfeljebb helytállásra képes, öntetszelségre azonban már nem.

A fenti idézet, mellyel összefüggésben az előbb antropológiai struktúrát említettem, a személyiség megsokszorozódásának diagnózisa, olyan önarckép, amit az ember által teremtett civilizáció embere készített önmagáról — persze úgy, hogy az esetet egyik mellékszereplő kezébe adta. Ulrich úgy állandó, hogy mindig valami más. Gerinctelenségét szükségszerűnek tartja, egyidőben szenvedve is miatta. Minden erejét képes megfeszíteni annak érdekében, amiről eleve tudja, hogy nincs értelme. Olyanféle tudatműködésnek halvány keresztmetszetét kapjuk itt, mellyel kapcsolatban a konzervatív Freud hatására különféle előítéletek alakultak ki. Ma már tudjuk, hogy mind a mai tudomány, mind pedig a művészet mögött többé-kevésbé ilyen „több fázisos” gondolkodás áll. Szerb Antal még szorongva beszélt a folyamatos önellenőrzés kánjairól, Somlyó György viszont (Pessoa kapcsán) a hiteles és igazán gazdag létélmény s a sokoldalú megismerés alapfeltételének tartja.

Nagy kérdés persze, hogy a világgal szembeni ulrichi—musili tartózkodás mennyiben, miben új, illetve miben múlja fölül korábbi századok

humanista magatartását — azt tartva szem előtt, hogy az értelmiségi nem tud és nem is akar azonosulni teljes mértékben azzal, amit csinál; hogy mindig marad valami fölösleg, ami vagy untatja vagy pedig újabb szellemi kalandokra serkenti. Az író szerint: „Valószínűleg az antropocentrikus magatartás felbomlása ez, azé az emberközpontúságé, amely oly hosszú időn át tartotta az emberi lényt a világmindenség centrumának, de már évszázadok óta tűnőben van, és most elért az énhez; mert azt a hitet, hogy az élményben az a legfontosabb, hogy átéljük, a cselekvésben az, hogy cselekszünk, az emberek többsége kezdi naivitásnak vélni.” Igen, Musil az általa látott kor embereinek jellemzőit igyekezett Ulrich megfoghatatlan jellemébe sűríteni. A kor embere láthatatlan, úgyhogy énje pillanatnyisága legfeljebb a tettei által teremtett összefüggésekben villan fel. Az én önvédelmi reflexként nem adja, nem is adhatja át magát a dolgoknak, disszidens lesz belőle: olvasztótégelye lesz a történéseknek, de saját maga nem vegyül. A húszas évek elejétől kezdve, a barokk és a klasszicizmus újjászületésének idején Európa-szerte mások is felismerik ezt; ám míg Eliot a költői magatartásra szűkítette a problematikát, Ortega viszont csak következtetéseket vont le és jó-solt, addig Musil gondolkodói szinten egy külön világot épített fel e problematikából.

A múlttal szembeni különbség nyilvánvaló, az igazi ellentétek a kortársak között fejlődhetnek ki. Jellemző, hogy Ulrich nem veszi egészen komolyan Waltert, aki csak prédikálni tud a klasszikusokról, valójában pedig mind azoktól, mind pedig a kortársaktól távol van. Ezzel szemben határozott ellenszenvet érez Arnheimmal szemben, aki olyasminak a megvalósítására vállalkozik, amitől őt gondolkodói becsületessége elváltasztja. Az üzletember-filozófus általa világosan látott szélhámossága miatt lehet ellenpólusa. Arnheim abban az illúzióban ringatja magát (szubjektíve naiv becsületességgel, tehát ostobán), hogy Goethe fausti álmait váltja valóra, mikor az újplatonizmus lélekkultuszát a gazdasági haladással igyekszik összekapcsolni. Szélhámossága objektíve abban rejlik, hogy nem vesz tudomást arról az emberi visszafejlődésről, amely a társadalmi viszonyok és az életforma változásának, valamint a tudományos haladásnak az uralkodó osztály által mindig elleplezett következménye volt a német szellemi kultúra aranykorát követő másfél száz év alatt. Arnheim énje abban tárgyiasul, amitől Ulrich igényesen távol tartja magát. Egyébként, amennyiben egyfelől Clarisse Ulrichhoz kapcsolódik, akkor másfelől Arnheim azt testesíti meg, amiről Walter csupán beszélni tud — Robert Musil alkotói zsenialitásának egyik jellegzetes bizonyosságaként.

Ulrich utópiájának, sajátos többletének kifejtése azonban meghaladja ennek az esszének a kereteit.

BRENNER
(RÉSZLET VAGY VÁZLAT)

BRASNYÓ ISTVÁN

1.

A fény, ahogy a szemembe vág, a szemembe csap, a szemembe köp, és lassan megsűrűsödik.

Nagyon sokáig kibírom mozdulatlanul, szemrebbenés nélkül.

Megfigyelhető, hogy a tűző sugarak göndör fanszórré ugranak össze. Ez burjánzik a gép lencséje körül.

Egy dilettáns roppant nagy cégérű műtermében érzem magamat, és mintha kiborotválva feküdnék a ravatalon. Feszés, páncélkemény ingmell, amelyen lélegzetem párafoltokat hagy, és ahol már horpadni kezdek, selyempapírral tömtek ki. Lábamon rajta maradt a szűk lakkcipő, tulajdonképpen ez nyugtalanít egész idő alatt. Már-már felegyenesednék, hogy levessem.

Talpammal is érezni szeretném ezt a levegőt, itt, feltehetőleg Hollósinál, Szabadka, Deák utca 3.

Modern fényképezési és festészeti műterem.

A növénykacsokkal megkapaszkodó selyemtapétás falat vagy paravánt arrább tolják, akkora dübörgéssel, mintha ágyút gördítenének befelé. De mozdulni már semmi értelme, amíg fixál a gép. Ha már az ágyú ott áll mögöttem, hogy tarkóm a torkát fedi, akkor sem.

Ez a sors.

Vagyis mily nagyszerű és felemelő sors!

Mintha most egy fehér lapot adnának élém, és ezt mondanák vagy azt mondanák. Ördögi diktandó, amikor a halott szavakat nem szabad leírni, de mégis szakadatlanul körmölni kell, amíg csak meg nem telik a lap. Hogy ilyesmin múlna valami.

Kóros, szimptomatikus viszketés, miközben gyémántgyöngyöket izzadok, és talpamon sokallom a cipőt, kevesellem a napot.

Talppal fordulni a nap felé.

A gép lassan elvégzi rajtam mindazt, amit magam képtelen volnék. Milyen lehetek vajon?

Beszédes módon álmodozó, széjjelfolyó, roppantul akadékoskodó, kicsinyes, izgága. Erősebb szél támad, mellemen súlyosodik a légnomás, amitől megcsördül a selyempapír.

Ennyi egy napom.

Nagy adag fagyalttal bajlódom reggel óta, jócskán megolvadhatott már, ahogy az ernyő fölül tovább vándorolt a nap, és fénye most váratlanul ferdén esik a kehelybe. Ezek olyan bosszantó ellentétek, amelyekre építenem kellett volna valaha.

Azért mégis marad itt valami jeges suhogás, kellemetlenül feltorlódó vagy elhúzódó visszfény, visszhang, ezüst- vagy alpakka-színű, elszíneződő égbolt vagy búra. Ezt nézem és figyelem valami anyagtalan vízmélyből, tágra nyitott szemmel, akár a kezdő, friss vízbefúrtak, akik egyre csodálatosabban érzik magukat. Tulajdonképpen le kellene vetköznöm.

Mire azonban kilőnék mögöttem az ágyút, s a hó túl korai virágszirmokként hullani kezdene a dércsípte, pirosló ágakról, és valami különleges eredetű anyag fröcskölné be az összetaposott földdarabot a székem előtt, s egy csipetnyi a fényképész császárkabátjára is rácsapódna, sőt csíptetője üvegére, mindez onnan, ahol a fejem van, sárgásszürke anyag, akár egy cseppnyi sperma, összetartva a benne gyökerező kapillárisoktól... mégis rögzítődnek körvonalaim.

Másnapra kész a fénykép, pedig valahogy nem is gondoltam komolyan.

Ültömben ősz hajsza helyét figyelem meg a halántékomon, a fülem mellett, amit tönkretettek a retussal. Pedig már régóta szerettem volna magamat öregnek képzelni: ez olyan lehet, mintha elébe vágnánk valaminek.

És ez ugyanakkor másalakinek csak egy gondatlan ecsetvonás, hogy megakadályozzon benne, hogy a helyemre tereljen vissza. Egy kisasszonynak, aki e művelet közben másik kezével talán álmai bozontjába túr.

De hiszen egyszerre mindenki öreg, valahogy ferdén áll a levegőben, és csak álmában él tovább ott, ahol felhagyott az egésszel. Még mielőtt felébredne, egyszerre megint ide szeretne kilyukadni:

eltolni helyéről a retusáló kisasszony szórakozott kezét és sutytyomban mindinkább a közelébe férközni, mire ő esetleg abba-hagyná a munkát, ám teljes közönnyel túrné, hogy a látogató magához rántsa a derekát és felhúzott szoknyáját elkapja, nehogy visszahulljon. Az esetet azonban még mindig felemelt kezében tartaná, s ügyelne, hogy bal keze összemaszatolódott ujjaival ne-hogy a merénylő arcához érjen.

Most persze érzéketlen vagyok és könnyű, könnyű, egyszóval boldog, szakadatlanul boldog, akárcsak a régebbi fotográfiákon, fedetlen fővel támaszkodva a nem létező, festett balusztrádra, mi-
alatt mögöttem árnyékba veszik a nyár.

Nagy megkönnyebbülés ez számomra. Az arcomon valami fény-
máz támad, akár a szentek koponyáján, s mennyire kellemes lehet ez a szemnek!

Valami portrét szeretnék festeni magamról e sok fénykép után. De hogyan is bízhatnék abban, hogy ennyi rútság ráférne a vászonra. És keret sincs megfelelő nagyságú, sem vászon: tornyok közé feszített, égtől a földig érő.

Inkább akkor már a zene. Valami megmásíthatatlan prelúdium, prélude, amit épp meghallani volna a legnehezebb.

Inkább akkor már a semmi.

2.

Ámokfutó képekkel jön a nyár. Ami megmarad belőle, számomra csupa felidézhetetlen portré.

A mák már rég elvirágozott.

Hosszú, keskeny kertek, amelyek úgy futnak bele az égaljba, akár a lefolyócsatornák.

Túlontúl mélyen hajol le, merevített térddel, mintha közvetlenül a lába elől akarna kitépni valamit a földből. Ezekben a kertekben mindig akad kitépnivaló, ehető vagy ehetetlen dolgok — minden rettenetesen a táplálékra szaglik itt, senki sem figyel az árnyalato-
kat, a bőr tükröződő rózsaszínjétől máksziromszínűre színeződő alsószoknyát, s belül is akár a mák lefelé fordított virága, csak kurtább porzók a szíromharang alatt, s a rejtett, kivehetetlen bibe Roppantul nehéz úgy intézni, hogy mindent láthass, gyerekszemek-
kel: valahogy félnek a gyerekektől.

Persze, merőben más a kép felülről szemlélve. Kényszeredetten, vaksin lappangani a félhomályban, akár valami fa tetején.

És aztán az egészhez mintha magam is komolyan kezdenék viszonyulni. Felébred bennem a felelősségérzet, mintha banknál vállalnék kezességet valakiért, amikor magam füttyülök a pénzre. Olcsó vagyok, akár az *Igazság* vagy a *Budapesti Napló* cikkei.

A nyárból a virágzó mákot kedvelem leginkább. Kár, hogy oly gyorsan vége van. Vagy ez még csak a tavasz?

Lajhár firkáshaddal töltök egy kellemetlen napot, s utána minden annyira kopár lesz, hogy kénytelen vagyok fényképészhez menni: biztosat akarok tudni magam felől.

Nem tetszene öklével megtámasztani az állát, hiszen minden ízében remeg, reszket.

Őn tulajdonképpen alszik, legalább a szemét nyissa fel. Tessék a lencsébe tekinteni. Igen, így jobb lesz.

Oly ódon vagyok, oly szuvas, szivacsos, akár a százesztendő ágyláb.

Őn. Őn. Őn.

Most másfelől kopognak a szavak. Kénytelen vagyok belenézni a szájakba, megfogni az erüket.

Így azonban sok mindent megtudok. A szívverésükből ítélve sokan sokkalta gyorsabban ügetnének, mint azt a körülmények engedik. De hálósipkában üldögélnek, felhúzott térdrel, hascsikarásosan, és csak bámulnak kifelé az ablakon, a nyárba, mert sohasem igen tettek mást, és ez most már így lesz, amíg rájuk nem sötétítik a szobát.

Ezzel megszabadultak a társadalmi létezés kötelékeitől.

Nem hívják be őket katonának.

Nem idézik őket törvénybe.

Számukra nincs sértés, legyintenek rá. Táplálékokkal tovább nem törődnek, és ablakuk alatt elhervad, lehullik a mákszirom. Nem látják. Ám minden csupasz lesz, meztelen.

Valójában itt kellene kezdeni, de senki sem hajlandó arra, hogy itt kezdje.

A mákgubók kopogtatnak az üvegen, újabb beteghez hívnak, engem, a még betegebbet, a beteg világhoz.

Láthatnám a sötétkamrát? — kérdezem.

Hogyne, csak tessék vigyázni, mert sötét van benn.

Ilyen helyen kellene leélnem az életemet. Levetni a fehérén vi-

lágító ingmellet, amire fagyalt csöppent: ez a folt ad mindössze átmeneti színt a sötétnek.

Egyszer talán majd megszűnik bennem ez a vonzódás. Talán mondanom sem kell, hogy másképp értem. Ahogy a papírra fújok, egy nyálcsepp csapódik a betűk közé, mindent magába old. A véletlenről kell példát vennünk.

Most lemennék a lépcsőn, amennyiben segítene.

Hogyne, nagyon szívesen. Jöjjön, kisasszony, lekísérjük a doktor urat.

Lenn fekete, beárnyékolt konflis várakozik rám. Mintha lombot keresne, árnyékot.

De árnyék nincs, enyhely nincs, hiszen megesküdtünk, hogy pu cérák maradunk.

A fehér kezet látom utoljára, amikor elindul velem a konflis. Mintha adna vagy kínálna valamit, mintha meg szándékozna óvni valamitől. Ahogy az ősz hajszájakat is letörölte.

Messze lakom, mondom, a kocsis biccent, és elfelé visz hazulról, mintha tudná, hogy nem is akarok hazamenni.

Csöndesség van, némaság, mintha egy hirtelen hajnal ütött volna rajta a világon. A Wesselényi út roppant fényeken úszik át, és leáll rajta minden forgalom. A sarkok mögött elég sokan várakoznak, sokak ki is lesnek. Ütemes, kimért patkócsattogás, s ahogy elhaladunk, az urak visszateszik fejükre a keménykalapot, és igazítanak egyet az inggalérukon. Az arcukon is igazítani kellene, visszanyomkodni az orrukat, helyre rakni a szemüket, hogy anatómiailag is kifogástalanok legyenek, mert kétségtelen, hogy eltévedt bennük valami.

A kertekig megyünk, ahol a kocsissal együtt kiszállunk, miközben a ló felénk suhogtatja a farkát.

3.

Hogyan lehetne ily átkozott klíma, ily pokoli égöv alatt megmaradni? Vagy akár fennmaradni, mint valami koszlott, molyos szakállú legenda, csapdosva, szálldosva, verdesve az alkonyati szeilőben, amely öt óra tájban kezd fújni fentről vagy lentről, Pálicsról, akárhonnán. Erre a szélfúvásra, erre az intellektuális mozgásra várva. Hogy meginduljanak a fák, hogy nekilóduljon az erdő.

Őn annyi szépet összeírt. Őn úgy hiányzik nekünk.

Nagy darab nő, kerek, fehér, napfény nem látta feneke lehet, de gondosan rajta ül, hogy kimozdíthatatlan legyen, úgy foglalja el a helyét, akár egy lavórnyi testmeleg vizet, amit nem is érez. Lehet-e odahaza bidet-je — kötve hiszem. Más napokon meg kontyba tekeri a haját — ugyan már, dehogyan vonzódom az ilyesmire.

Áthajol az asztal felett, szemembe mondja erényeim, mint valami gonosz pletykát.

Köszönöm, elég lesz.

Most megpróbálom az egészet visszaírni.

Kezdeni az utolsó lap alján, az utolsó sor végén, és visszabetűzni mindenestül, hogy eltűnjön, hogy nyoma se maradjon írásnak, jelnek: évekre szóló elszánt munka, de milyen reménnyel, micsoda kilátásokkal?

Utána befordulok a Bárány közbe, szobát váltani valakinek, hosszú időre. Azután várom, hogy beköltözik-e vagy egyáltalán megérkezik-e. Leveleket írok neki: ugyan válaszol-e? Hónapokig sakkban tartom, belerántom a pácba.

És egy napon levonom majd a következtetést: Ugyan mi értelmese volt? Miféle szellemlovaglás folyik itt szakadatlanul?

Valahogy úgy haladunk most visszafelé, mintha hátrálnánk. Ami közeledik felém, tulajdonképpen elhagy. Tünetemények csak, fata morgánák.

Micsoda keresztülhúzott esztendő! Mintha sáskajárás volna a lelkünkben. Vidéki hírek, vidéki hírességek, pontról pontra, napról napra, lapról lapra. Fantáziátlanság, állítólagos objektivitás, megcsontosodott, ökölnyi koponyák bólogatása.

Lehetetlen helyekről lesekszenek kifelé: nadrágellenzón, ruhadekoltásból keblek közül, vécéablakon, kalapdobozból, virágcserepből, vázából, s most a ló farka alól. Kapaszkodnak két kicsiny kezükkel, s dörög a hangjuk, mint az ágyúszónyi szellentés.

Milyen kicsinyek, és mennyire hangoskodók!

Vissza szeretnék menni a műterembe.

Igenis, mondja a kocsis, és hátrálunk tovább, ahová senki sem gondolja. Most már levetem a cipőmet; úgy érzem magam, akár egy mozgó erődben.

Tulajdonképpen beteg vagyok, ha nem tudná; ezt mondom a kocsisnak.

Ajaj, méltóságos úr. A feleségem volt beteg a múlt héten. Hogy az mit kínlódott!

És most?

Jobb neki. Meghalt, még a múlt héten.

Pedig én orvos vagyok.

Bizony, ki-ki viseli a maga keresztyét. Beteg orvost nemigen hívnak már senkihez sem. Elzavarja a kapuból a kutya. Tudja az, mi a rend. Aki nem tud magán segíteni, annak régen rossz. De nem mondom én semmit...

Kellemetlenkedik. Legszívesebben levágnám, lesöpörném a helyéről, de attól tartok, hogy gyalogolhatnék visszafelé. Az pedig nem jó menni.

A levegő olyan lesz, mintha tengernyi pezsgőben merülnék el, csupa szúrás és szibbadás, tulajdonképpen ideje már másra terelni a szót.

Kényelmesen hanyatt dülve zuhanok lefelé, mintha aeroplánból hullanék. Ám csak buborékként kerülnék a levegőbe, mintha valaki edényből próbálna az égből a földre önteni, vagy mintha homok volnék egy piramisnyi homokórában. Én egymagamban az a rengeteg homok! És csak surrogok, muzsikálok, mint Debussynél a tenger. Duruzsolok...

Kérem, hogy hajtson gyorsabban, nem hallok a kerekeket.

Kérem, húzzon rá egy nagyot arra a lóból fityegő fejre.

Elszáguldunk, hogy utol ne érjen bennünket a lassú esőként permetező homokhullás.

A kocsis pipára tőm, én ideges mozdulattal keresem elő a zseb-kendőmet, hogy az orromra szorítsam. Vizolygom a dohányfüsttől, megrémülök tőle.

Valahol, egy közeli időben már metélik a tüdőmet, és én véreseként köpök egy fehér kendőbe.

Talán a gondolat lendülete viszi tovább a konfliktust, mert elhalad a műterem előtt, hiába integetek, lengetem az imént orromra szorított, kibomlott fehér kendőt, s forгатom nyelvemen a fagyos koccanású mondatokat, akár a jéggyöngyöket, a hangom nem hallatszik, pedig mennyire szeretném becézni azt a fehér kezecskét, akár így, távollétében is, bár ki tudja, kinek a szeme sarkából simítja ki most a szarkalábakat.

A ló végül egy üres grunton állapodik meg, ahová sötét esteiken szemetet és építőanyag-hulladékot fuvaroznak, dögölt kutyákat és

nyivákoló, vak macskakölyköket vetnek, ahol gyomnövények nőnek és mélységes a csönd, akár valami fényverte kútban.

A kocsis, szemébe rántva horpadt keménykalapját, a hónom alá nyúl, hogy galléromról lepattan a gomb, és vonszol az árnyék felé. Valami kirámolt szatócsbolt üres ládáihoz verődik a térdem, öregebben, fagymartabban és esővertebben, mint a korhadt ládák és fiókok fája, melyeken a rézfogantyú felett fekete virágindából stilizált keretű fehér zománclapon néhai tartalmukra utaló felirat áll:

SZEGFÚSZEG

GYÖMBÉR

BUDAIFÖLD

CINKFEHÉR

ASZALT SZILVA

FENYŐMAG

MARHABÉL

azután fejem odakoccan a szemközti nyirkos falhoz, talán mosoda van mögötte.

A kocsis magamra hagy. Fektemben érdeklődéssel fordítom arcomat e sivár látkép felé, mintha meg akarnám tanulni.

EPISZTOLÁK A SZÍVBŐL

DE Á K F E R E N C

1. ALTEREGÓM JEGYZETEI A MENTŐAUTÓBÓL

gaz sompolyog
oldalazva az útpadkán
mint az eb
midőn a hűségéről
öszöne
döntött végleg
enyhe kapaszkodó
jobbról haránt
mint nagy vakond
lyukat fúr a gép
a dunára ront
tovább megyünk
a dudva már
fuldokolva
ám én tartom a lé-
pést
(ki tudja elérhető-e?)
új otthonomba
arcok csak villanásnyira
ahogy a pillanat
életlen gépe belém őröli
kész röhej
(és jókor)
itt is sorompó
tátog
tarka
vásári cukorkarúdjával

enged ki
be
életet
halált
mit kire
kire mit ráfog
a gaz
hiába bátor
és hű
ez itt más hámor
a félhold-utat
sötét gyantás
karácsonyfaég
boltozza
és
memento mori
érett toboz-üstököst
hullat a közömbös
kerék alá

2. SZÍVDADOGÁS

zaj-csend
félúton szó
lélegzetnyi
vízváltó
nyakszirteden
új vízmosás
lepedékes nyelved
palló
rajta
szemben
két végzetkos
nincs kitérő
nincs most
okos
higgadt elme
se hogy
mélység
se hogy

veszély
se hogy
később
se hogy
máshol
most már mindegy
legyintenél
ám nincs karod
vérgyors áram
kettészabott
de nem adod
minden fontos
minden fontos
ősi égen
vég vásznakat
mért bontanak
tétovázó
éter-áram
mosolytalan
tűző szavak
minden fontos
minden fontos
ennyi ember
tudni kéne
hány csónakos
ki csónakos
batyu bomlik
rég készített
útravaló
szertehulló
sok szar kacat
papírhágsó
spongyalétra
fehér verem
magad ástad
de nem másnak
beleestél
ennyit éltél
ennyit értél
de most tudod

biztonságban
a sok tarhás
hasbeszélő
eszmeevő
szavat fosó
és most tudod
leíráttál
s az egyetlen
igazságos
nagy szabadság
légszomjból van
végre tudod
és nem adod
minden fontos
minden fontos
vigasztalan
betűszerűd
nyomtatásra
hátra van még
s a pályvádon
körbefutó
tűzfehér mént
már kifogták
szétterített
gabonádon
őszi üszök
feketéllik
de nem hagyod
minden fontos
minden fontos
hol a járom
az örökség
vivő-hozó
gén-küldönce
vagy már fáradt
feledékeny
vagy már tudja
itt a finác
itt a vámos
mégse hagyod

csak nem hagyod
mellkasodra
ahogy láttad
függőleges
aztán haránt
ábrát karcolsz
szertehulló
figyelmedben
fakó jelek
maradnak meg
karmazsinszín
jelentésük
később sejlik
de már hől vagy
semmi-özön
fény-borona
fogai közt
vagy tudomány
vagy babona
csupa sötét
csupa kusza
évgyűréssel pántolt
oda
élethordani
sovány moha
nehezezzé
iránybiztos
baráti szó
eredőjét nem ismered
csak a visszhang
rossz másolat
jut el hozzád
száraz könnyek
áradatja
búcsúsza vak
nagy ladikja
merül veled
s ha boldog vagy
egy boldogság
aki süllyed

nem teheti
súlytalanul
nem teheti hangtalanul
ó szabadság
egyre tisztább
egyre könnyebb
átok nélkül
neved nélkül
alaktalan
s ezt így hagyod
ezt már hagyod
szertefoszlik
ez a vers is
ahogy dadog
mint a többi
csupa fontos
mű-szenvelés
rés-
ér-
ver-
és

3. PILLANTÁS AZ ERKÉLYRŐL

a pázsit mily dagadó
zöld felsőbbrendűség
és sehol a föld
csak dőre erjedő álom
mire ha árnyék hull
megszűnik a kései ciripelés
és nincs bizalom a világon
se más színű isten ki megbocsát
csak ott távolabb
az ég felé tekingetve
a fenyves vállal
e parázna őszben
minden anatómát
hogyan elveszejt
a kóbor magokat
aljnövényzet

szegény
vándor s hű
virágok, kórók
máshol élnek
s most
hogyan ez elvont értekezés
a dudváról ellát
az önbecsülés hamis bankóival
magam is a lankás bokrait követem
s mi még a déli völgyből érdekelhet
a prések bordáján
bőven ömlő nektár legyen
később az erjedés
mérgező gőzeibe
hívogató hajadon
már nem fekszik velem
én megyek alatt
ismerős utakon
s mint a magvető
ki évszakot téveszt
bal kezemből
zsibbadt gyöngymagot vetek
s egyetlen örömöm
hogyan látom
az utolsó őszi harmatot
mielőtt az éj
hideg fogai közt
testem gátjaszakadt
nyirkaival együtt
megmered

4. SZABAD AZ ÚT

most megyek a
legelők végéig
s nem mérem a
gulyakút mélységét
úgy
hogyan beleköpök
s számolva várom

a visszajelzést
most elmegyek
túl a legelőkön
a száz öreg tölgyből
erdő-nemerdőig
túl ahol már
térdig ér a hó
és ahol a szilvafák
között
hat-nyolc kunyhó
nyitott ajtó-ablakkal
senkit se vár
túl az óbegán
még mindig én haladok
sietős léptekkel
és izgat a tudat
hogy erre még nem jártam
haza
s hogy eztán ez lesz az utam
és megyek északra
szedem a hurkokból
a meredt vadakat
hej
mily öröm s lakoma
lesz majd
és a bor az asztalon
ahogy izzad
mielőtt a pohárból megiszom
most megyek túl a legelőkön
a temető mellett
túl a gulyakúton
erdőn szilvaligeten
s a nap már magasra jár
vetések ringanak
a nagyréti fekete nyoszolyán
szarkaláb pipacs
ó igen
bontom is sorba a hüvelyeket
sör-e bor-e pálinka
a keserű éretlen szirmokat

mind én eszem
és fut felém
sok kisgyerek
mind egy-egy csokor
akácvirág
abból is enni és enni
csak kerülni kell a pókosát
most indulok túl
a legelőkön
pallón át a
hínáros óbegán
és ver a szívem
ver
és ver hát
hazaérek végre
látom már a két
égmagas kőrifát
és artézi kutunk vizének
ízét a számban
de előbb útközben
feladok a szekérre néhány kosár
kukoricát
s megnézem apám két lovát
a hámban
igen most elmegyek a legelők végéig
a hó a friss derékig ér
s én mégis megyek no lám
csapdáikban hagyom a vadakat
hallgatom a fehér éjszakát
s ha a kis törpetyúk
mit középső bátyám
harminc éve vett
most megszólal netán
betájolom magam
tudom majd végre
merre a tanyánk

Kamóca, Szívkórtani Intézet
1980 szeptembere

KELL

KALAPÁTI FERENC

(bolyongás piaci árusok forgatagában, miközben Ferenc találkozik kereszttségbeni képmásával Jánossal, s így már nem tud, de nem is akar jövőbeli önmagával azonos lenni; persze ez fordítva is érvényes)

I.

kell lenni
lenni kell
míg kel a kel
ha kell
korán reggel kel
fölkel tizenkét bogár
dermedésből olvad a szárny
melegedve saját fényében
hogyan legyen
hogyan lehessen szárnya is
a gyökeret cserzett fának
mely egyik ágán
(véletlenül sem koronában)
egy helyben tanyáznak
nevezhetném őket bolynak is
ha szárnyas hangya lenne a nemzet
úgy kapta volna
mint valami örökséget
s nem maga eszelte volna ki
e dupla fedelű szárnyat
mint század eleji lélekvesztő gépek
kockára téve a lelket

a felemelkedéshez
hogy repülhessenek oda
ahol összeáll a táj
ez a keverésben lévő
vaníliás krémes
tetején porcukor pora
s ha a szél felkel
beláthatatlanná teszi a vidéket
melynek pillére a por
és pór között forog
mint háromfázisú motor
ragadja magával
a gépet megérintő kezét
távol tartva incselkedőket
a vérfertőző szótól
most elkapom nyakánál
hogy baltával üsem agyon
mielőtt megszökne
végleg eliszkolna
karmaim szorításából az erő
megragadom
ezennel az alkalmat
ahogy alkalmi tolvajoknál szokás
az önkéntes kutyapeccér
fejét lecsapom
mintha megbánná bűneit
a sok orvul legyilkolt kutyát
amikor papírzacskóba teszem
hónom alá csapom
mint háromkilós dinnyét
amely legnagyobb a piacon
ha a máshonnan jött árusokat
nem számítom
ők nagy dinnyét hoznak
csíkosat
meg hosszúkás görögöt
mely az akropolis tövében termett
míg a tiszt ott nem termett
hogy beszedje a helypénzt
az árulási adót

köszönöm szépen köszönöm
jól meg vagyok
verve az ablakot
ki lehet odakinn
hiába verem
nem jön ki senki
hogy gyorsan elhantolhassam
hiába verem döngetem
mélyítem a lyukat
árok legyen belőle
mely körbefutja a befalazott
lőrésnyi ablakokban sütkérező várbélieket
a vár néptelen
csak a parancs
tanyázik e bástyákkal körülvelt senkiföldjén
melybe most ezen az alagúton betörök
szaggassam szerte szét
hogy legyek
lehessek csavargó és falusi pék
lányának szeretője
egy kenyérsütés alatt
elhintve a magot
lábai közé
nem félve attól hogy beszorulok
hiszen boldog lesz a pék
amint gátórként lát
védve egyetlen érdekét
hogy holnap is kisüthessen
valamit az agya
e rengeteg szegletén
megfojtva a sárkányt
mely igyekszik belémfojtani a szót
hogy legyek
vadakat terelő juhász
látod elalszik anyuka
fegyverbe kisbalázs

II.

„Még nem volt olyan disznó, ki elájult,
mikor meglátta a moslékos vályút”

József Attila

Átvágott két faszor között, ezt nézte a legrövidebb útnak, hogy átvágjon magán és még időben odaérjen. Világosan emlékezett arra, hogy erre kell lennie annak az ösvénynek, amely felére rövidíti a távolságot közte és a hely között, ahová igyekezett, mintha az országúton menne. Taposna át a sárba, hogy benne maradjon a betű, ha már kiszáradt a nyelve, ő, a Francia. Megszaporította hát a lépéseit, majd a sarkon befordulva megállt; lenni kell itt. Ezen a piacon, a ház előszobájában, mely mint küszöb köti össze a Franciát és a törtenetet, hogy megnézhesse magát a vevők és a kofák képében. Melyikre illene rá legjobban az inge. Az a természetes meztelenség, mely reá szabott, és mely felöltöztet magába a szabó testébe, minekután mindenkinek szemet szűrt mintha tűt hordana a zsebében, és azzal szúrná ki a kelkáposztaárus szemét.

— Ha kell, akkor vigye, ha meg nem, akkor szedje a sátorfáját, maga csavargó zshivány, és ne merészellen turkálni bennem, mint valami kukában! Én viszem a hírt. Én mondom először. Megörvendeztetem őket. Hogy örülnek majd nekem: A költő feje pukk. Ott a síneken.

Korán reggel ugrottam be a kertbe, hogy lesúroljam lábamról a retket, míg benn a házban egy perszóna keze alatt kelt a kalács. Az erős kéz, mely dagadt-ra veri a tészta, s amely a portást szeretőjévé tette. Láttam a kerítés hasadékan. Így esett. Le(g). De többet nem tudok, mert az őr fölkel. Valamit megneszelhetett, a kerítéshez vágott, egy féltéglát, és annak repedéseiből felszállt tizenkét bogár. Dermedt szárnyakkal repültek felém, miközben én is inaltam a töltés mögé. A szárnyak meg a repülésben mintha mind fényesebbé váltak volna. Hogy legyen „áruvédjegy”, önnön mozgásában megelevenedő csillogása, hogy lehessen szárnya is, ne csak képzeletben repülhessen New York—Singapur—Sidney, meg más, egymást keresztező vonalon, magába(n) vissza.

És a fa. Látnotok kellett volna a fát, melynek törzse, mint gránitoszlop kúszott fel az égre, maga után vonva az emberek tekintetét, kik gyökerek módjára a földhöz tapadtak, és szívták annak nedvét. A látottakat meg úgy adták tovább, szájról szájra, mintha hallomásból ismernék az eseményeket. Így teremtetek engem. Le. Miközben a raj (a tizenkét bogár) a fa egyik ágán pihent, miközben gyülekezett, miközben része lett a koronának, miközben lőttek és átmenetileg életben maradtak mind a tizenketten, mit úgy kaptak, mint örökséget, de melytől se megszabadulni nem akartak, sem megtartani nem szerették volna. Tartani repülés közben a gyertyát tartó tartót, mint lége épített fogantyút, szerették volna is, meg nem is. De legfőbbképp a szomszéd szeliden gömbölyödő, hol szükülő, hol táguló feleségét. Oléban lüktenni. Kitalálni. Mikor nincs otthon a ház ura. Megtalálni a tejesköcsöghöz, mézesbödönhöz vezető legrövidebb utat. Az ösvényt két faszor között. Követve a sort, a támaszt adó lábakat, az utazó bátran remélheti, célhoz ér. Sodrásba terelve bárkáját, amikor átkel a folyón és kockára teszi lelkét; dupla vagy semmi a szárny, hogy fölemelje testét a szél, vagy fojtja rögtön a habokba, fölöslegesen ne pocskelőlják egymás erejét. Ne föld és lég között csúszva-mászva vesszen mindkettő el.

És repültek egymást húzva tolvá vádló és tanú előre, saját maguk körül körözve, föl, följobb. Függőlegesen szakítva meg a szakadékot meredek létük fölött; a liftből kiszállva a legfelső emeleten, hogy sárkányszárnyakon ereszkedjenek le. Eresszék el a korlátot. Oda lett, lapp meg a többi nemzet széle,

amelybe még kapaszkodhattak volna. Meg a lányok, akik még összeálltak volna velük. Néhány szóra. Egy időre megint mind oda lettek. A táj. Kiirtott bükk- és tölgyfák sora. Egymásra dőltek, befedve a talajt. Az erdőséget. A cukrászda teraszán vaníliás krémes majszoló vendéget, aki int, és magára borítja a krémet. Cukrot hintve el a porba. Akinek sikerül kinyalni belőle szép szál(r) legény lesz. Mondhatom, fel kell ezután húzni a gatyát rendesen, nehogy kifújja belőle a szemlélt a huzat, és pilléként játsszon vele. A szakács, ki egyre gyorsabban keveri a konyhában a krémes krémjét, nehogy leégjen, a lábas fenekére kozmáljon a lépes mézes madzag, melyet a kedves vendég bekap. Beporozva hitvesét, ismétlődjön a fölés nőlés dőlés körkörös sora.

És látnotok kellett volna, hogy sürgött-forgott a lacikonyha igazgatója, egy pór menyecske, hogy húzta magát sebbel-lobbal a nyársra: itt senki sem marad utoljára! Kezébe ragadva a tárgyat, mintha beleöntötték volna. Integettet. Egy kör tíz peták, kettő a duplája; a harmadik kör ingyenes! Most vegyenek. Meg, most érdemes forgatni a nyelveket. A bámeszködők szájába rága: kolbászt, perecet!

— Fordítsa, kedves, fordítsa le. A Lenit a hátára. Szemlélje róla az eseményeket. Belenézve, mint távcsőbe, a következő percbé, hogy mi lesz. A kutyákkal, amelyeket a pecér lopott össze. Az éj leple alatt, miután Lenivel incselkedett. Az megszólalt. Leszólította a sétálókat. Kezébe vette a kezét, hogy megfertőzze magát vele. Belelapozva a könyvbé: Bőr- és nemi betegségek. A szöveg megfejtése. Sétálás kivilágítatlan szűk utcákon este, ahol csak tapogatózni lehet. Üdvözölte a szembejövőket, a csavargókat, akik érintkezés nélkül próbálták elsiklani mellette. Melle közé kapva őket, lába közé szorítva a nyakat. Válogatott. Fejszéje nyeléhez mérve arányosan csapott. Mielőtt félreléphettek volna. Csókolta őket agyon. Kezében cirógatva a fejet. A kelkáposzta feje. Tuskóra tette, és fejszével kettécsapott. Két egymásra tükörszimmetrikus félre, akit ha előlről vagy hátulról néznek, önmagával olvad egybe.

Megragadta a csirkék lábát, és nyújtotta a vevő felé, aki időközben szemmel megmérgetett és ágyhosszúságnyra nyújtatott. Szerencse. Az ágy hossza és a vásárló magassága egybeesett(le). Nem tört el egyik sem. Az alkalmi vétel alatt. Fölötte az eladó mérleg súlya. A mérce; az egykilós könyv, mely egy figyelmetlen mozdulat következtében könnyé változott. Lelopták a könyvet a polcra(ol) (ketten), és ingük alatt iszkoltak volna vele haza, amikor a portás felfigyelt és lött. Világosság. A szónak elméjében. Elhallgatott.

— A retek csomója tíz peták. Ne fásuljon bele a vásárlásba, vegyen friss retket. Azonnal lekaparom. És már rá is húzta a lapra szokásos hitvesét a szót. Az önkéntes kutyapécér. Kifogott halat. Kinek természetén kifogott az idő vasfoga, és egy rozsdás szekerével próbálta agyoncsapni a kutya pecér kutyák között elkutyult természetét. Hogy bűnbocsánatot nyerjen az ütegekben, melyeket két őrangyal, a rend őrei mértek reá egy kapualjban, az úr szavára. Uram, álljon meg egy szóra — szólt a leány. Mennyei csoda. Az ég akarata. Nézzétek, testvérek: megállt. Szájából a vérzés. És az eper fehér lett. Krémszínű. A rém színe, mely kifakítja a kutyák bundáját, amelyeket a sintér betört. Az üzletekbe. Brómmal kevert össze mindent, nehogy meg tudják állni. A saját lábamon. Papírzacsókba csomagolt: Stoteks. Ne is lássa. Hóna alá csapta, vitte.

Át a piactéren. Állt. A dinnyeárusok között. Dinnyében a kése. Kóstolgatta őket. Édes. Hogy kilója. Magamnak egy háromkilós elég lesz. Ne is vessen nagyobb súlyt a latba. Hadd üljek bele magam. Mérjem saját súlyomhoz a léket, amelyet a dinnyébe véstem. Lyukhoz lyukat. Támasztanak. Fel. A fal mellé, el ne dőljek. Most lépek útre (lépre). A zebra mellé, melyről fogalmam sincs, hogy kerülhetett ide, az út közepére. Ráülök. Megnézem, hogy nézek ki rajta.

Felült a zebra hátára — talán egy vándorcirkusz fejelettte itt —, és körülnézett. Bizonyára ekkor pillanthatta meg azt a sziklatrón, amely mögött szaka-

dék tátongott, és előtte urak, kereskedők hajlongtak, miközben egy tiszt átkúszott a szakadék fölött, és a székenülőbe dőött, a körülállók pedig, mintha mi sem történt volna, hajlongtak tovább.

Egymásra dőltek újra és újra, anélkül, hogy egyszer is fölkelték volna.

Ekkor jelent meg a parkoló díjbeszedője, hogy kiossa a kiérdemelt díjat. Szíjat hasítson. Hát. Ahogy gondolják, nekem mindegy. Döntsék el maguk, ki lesz a következő. Csak gyorsan, nekem dolgom van. Nagy. Ablakok nyíltak a pincén. Valaki behajított egy százlábú sűrölőkefét.

— Súrójatok! Olyan fényesre, amilyenek. Látni szeretnétek. Lássátok be Az utat. Követték. És az dobja utánam az első követ, aki még nem dobott. Meg senkit. Körülnéztem és láttam, valaki csönget. A vár kapuján tábla. Vigyázat! A kutya harap. Ár ellen legjobb a prém. Az ódon kőfalak között. Csönd lebegett. A kabátjával terítette le, mint egy halottat. Kímélje szemünket a lepel. Amint elfordult, alánéztem. Semmi. A kabát alatt. Ekkor megmozdult valami. Bennem. A kabát, úgy üresen, fölkelt. Kitöltötte az udvart és a kastély falaiba tömérdek lőrést. Repesztett. Egyszerre 20 lány után. A 21. felé. Járhatott az idő. Felettük. V. lacikonyhája. Aki kitartott végig. Ingyen pecsenyét kapott saját magától. Közben a hátára. Legkevesebbet az, aki élére állott. Lévén legkisebb a felület. A legélesebb bárdok (a veterán B. I. és az újonc Cs. B.). Saját várukba menekülő közlegények (s kaszárnya). Esik kel, esik kel.

— Ha kell, szívesen adom, kedveském. Nézze csak meg közelebről, tapogassa meg. Ne féljen tőle(m), csak bátran. Zsengébbet úgysem talál a piacon. Ki. Ebből a rengetegből még rengeteg lehet. Elveszik. A következő alkalmat. Hát ragadja meg. Itt a kel. Vigye.

Árkon-bokron keresztül. Rohantak az alagsori úton. Menteni a menthetőt. Egyiküknek szét pattant a feje. A többiek szeme láttára. Szemükbe fröccsent a vér. A kidörzsölt szemek mintha kisírtak lettek volna.

— Hát mindig így lesz ezután?! Pék dagaszt, kovász ragaszt. Szanaszét. Szaggatott könyvlapok. Csipetkék, mint levesben összeforrt ikrek. Lehetnének. Más ok. És okozati összefüggés két Lehelet között. Kalandor. Ki megugorja a pék mind a hét leányát. Egy napon. Egy lapon említve azzal a kedvesnővérrel, ki fohászodik. Fogódzkodik benne. — Meg. — meg. Elhintve a meggy-magot zárandoklás közben. Hamm. Bekapott. Csalimagot nyelve nap nap után megmásodott. Lábai között szorongatva egy barna tizliteres fazekat. Belebukott, fenékiig, hogy kiláthasson két összecsapódni készülő rönk között. Hogy megmeneküljön. Az iszapba szorult bele. Lábaival taposta a vizet, mint biciklipedált. Híján hajónak és pedantériának. Mi összeforrt. Az egyikből lehet csak másik, és fordítva. Ordítva menekült, hogy neki egyik se még. Még. A kertész leányának. Kertje. Tüskés bozót. A folyó partjával párhuzamosan. Kanyargó sikló. Magával ragadó örvény. Berántja a gáton sétálót a mélybe. Levest. Parancsol a magasság és a víz közelsége. Pucérra. Megszédül a fej. A szemlélő tekintete. Megakad az órházon. Kitoró füst. Meleg. A sötétben süllő kelt kalács illata. Föl. Kerekedik. Hogyha a sárkány a gátat áttörni készül, azonnal le tudja döfni azt.

Az ajtón vasveret. Se be, se ki. Csak kiáltoznak. Kiátkoznak a piacról.

— Maga mit keres itt! Velünk egy lapon! Szedje a sátorfáját, mert úgy el látjuk a baját, hogy az életbe többé nem fog tudni megmozdulni. Sopa!

Átvágott két padosor között. A jószágpiacra ért. Egy juhász épp ekkor metsette el az egyik birka nyakát. Kihúzta belőle a kést, azzal írta alá az adásvételi szerződést. A Francia meg csak állt. Nézte, ezután mi lesz. Maga sem értette pontosan, hogy hogy került ide. Itt volt.

Vagy inkább Jánosnak hívták?

VÁROM A LEVELED
ARTHUR RIMBAUD

V E S Z T E G   F E R E N C

most amit írok nem hiszem hogy hidegen fog hagyni

(a leveled eltűnéséről van szó)

tegnap találtam meg egy kollégánál
akivel nem tartok fönt valami jó viszonyt

szóval úgy volt hogy amikor több mint két héttel
ezelőtt
osztották a leveleket
ő vette fel helyettem
mert én nem voltam ott

nem is kérdeztem senkit hogy van-e levelem
mert nem számítottam
hogy a táborozásom ideje alatt
valaki írjon
a hapsi
mivelhogy abban az időben elég mérges volt rám
bosszúból eltitkolta

én véletlenül találtam meg a szemeteskosárban

a levél eltitkolásáért fel bírtam volna jelenteni
esetleg börtönbüntetést is kaphatott volna
azonban elhatároztam
hogy magam büntetem meg

lassan de biztosan az ipsének feketébbek a napok
hol a csillag tűnik el a homlokáról
hol a zoknija

már többször meg lett büntetve
mert a reggeli szemlén rozsdás volt az ásója
habár ő tegnap megtisztította

valami szélhámós az éjjel bevizezte
és ettől berozsdásodott

hát hogy mik nem történnek a költészetben

(p. s. nem tudom joe hogy magyarázzam meg
levelem késését
a fő ok az elfoglaltságom
már egy ütemre lép a cselekvéssel
aranyam van
dologtalan és durva vagyok
reggeltől ebédig
majd ebéd után rögtön folytatom
ebből kifolyólag este holtfáradtan fekszek
időérzésem teljesen felmondott
sokszor nem tudom
hogy kedd vagy szerda van
[a többi napok valahogy egyformák]
a valahoggyal egybeíródnak
így kénytelen voltam lassan-lassan
abbahagyni az evidenciát

verseid kezdenek
ahogy én észrevettem
egy irányba folyni
mondhatom hogy e néhány versed eddig a legjobb

ebből az jön ki
hogy fejlődsz
tehát ne hagyd magad
csak így tovább)

valamivel vékonyabb papíron folytatom
végenincs utóiratom

azt akartam még mondani
a szabad szabadság
és a szent világszabadságról
hogy a szó alkímiája megfejtette
azért inkább hagyjuk az ilyen elhatározásokat
egyáltalán nem neked való

lekésett a közlésről
mint potyautas és gyalogos
elviharzott fölötte háború forradalom
ellenforradalom hogy vesszővel
ne vesszőzzem a párizsi bohémvilágot

a homály sokszoros körein
nem hatolnak utánad keresztül
sem utalások utánzások paródiák
metafora-komplexumok

betű szerint és minden lehető értelemben
új gyógyszert cukrot és gumit adtam az embereknek
de tudod már fajtáit a burgonyakórnak

B A Y E R-ASZPIRIN

TOLNAI OTTÓ

(monodrÁma)

ladik katalinnak

„Egyszer szél és fehérség. Por. Kísértés.
Mindenki valamit keres,
még a homok is ideges.”

Kosztolányi

*a darabbal semmi mondanivalóm sincs
a költészetben (legyek karfiol — világpor stb.) kikísérletezett
materialista po-etikám (illyés használja follen kapcsán kiš választja így el)
követeli a teret*

e teret

*egy új materialista színházat
(amely egyformán angyali és könyörtelen)
annál is inkább mivel a valóban szabad vers eredményeit
még nem kamatoztatta a színház
(ahol elkezdődött claudelnél eliotnál lényegében abba is maradt
brook-ted hughes orghastja és pilinszky színháza szép kivétel
holan hamletjét nem tudom elő szokták-e adni)
pedig meggyőződésem szerint arra felé
az út*

*(ám az sincs kizárva csupán egy
a BAYER-aszpirinról készitendő reklÁmfilm szinopszisát
készitettem el
meg kell mutatni a gyárnak)*

rendetlen szoba

fekete szőnyegpadló
balról sötét virágos matrac hálósák
jobbról afféle teakonyha feketére festett jég szekrényvel
szanaszét cipők szép ruhák tárgyak

a háttérben kb. 2 méter átmérőjű műanyagból vagy gipszből öntött
BAYER-aszpirin
kezdetben fekete az is

csak sejlik a keresztforma felirat
világosodik fehéredik vakítóvá lesz
a végén a betűkereszt ragyogni sugározni kezd
úgy kellene elhelyezni hogy a maga körül kapkodva forgó színész-
nő-színésznő felfeszülhessen

rendezői illetve technikai utasításként még csupán annyit
hogy a passiójátéknál valamint a léda & a hattyúnál minél nagyobb
mennységű lisztben-porban történjen az átváltozás

olykor gregorián énekek szüremlete
egy helyen liszt haláltánca

hová lett az aszpirin
a BAYER

szépen idekészítettem hogy reggel azonnal bekaphassam
már hónapok óta migrénnel ébredek
vagy zsába

kinyomtam a zöld fólián
szeretem átnyomni az aszpirint a fólián
éppen olyan érzés mint kinyomni a kaucsukbaba szemét
gyöngyszemét

te szemét te szemét
kiáltoztam dorgáltam a babáimat és a vége természetesen mindig az lett
hogy kiböktem a szemüket

gyöngyszemüket
te szemét te szemét te szemét
most néztem meg először közelebbről
az aszpirint

most néztem vele először farkasszemet
farkasszemet az aszpirinnal
az ereket is láttam a tenyeremen
az egyik ott lüktetett az aszpirin alatt
emelgette játszott vele
a zöld ér játszott a BAYER-aszpirinnal

lazac azt mondta olyan az ütőerem akár a
 neretva
 a másoké kék lila fekete
 az enyém meg akár a neretva
 kifejezetten almazöld
 tán összefirkáltad magad zöld tentával
 kérdezték már kislánykoromban is
 később egyszer tényleg összefirkáltam magamat
 zöld tentával
 úgy néztem ki mint akit megnyúztak
 azért nyúztak meg hogy lefényképezhessék egy orvosi könyvbe
[illusztrációnak

a zöld ér játszott a BAYER-aszpirinnal
 be kell tennem a kontaktlencsét
 hol a kontaktlencsém
 te isten tán csak nem kaptam be álmomban
 az aszpirint és a kontaktlencséket is
 szeretem
 mennyire megszerettem a BAYER-aszpirin
 száraz tiszta ízetlen ízét
 éppen ízetlensége a kellemes
 pontosan az ami
 egy új szó kellene — hol van — az ízetlenség pikantériájára
 valami angyali valami angyali
 az iskolában is mindig ettem a krétát
 álltam a végtelen fekete tábla előtt
 és eszegettem a krétát
 olykor csigácskákat morzsolva
 vagy úgy érezve fogaimat is megőröltem
 megettem és nem mertem mozdítani a nyelvemet
 hogy is mertem volna mozdítani
 a barátnőm azt mondta éppen olyan lehet az
 angyalok pöcse is
 éppen olyan tűhegyes
 ő akkor már volt fiúval
 de úgy igazából halálosan egy macedón freskórészletbe volt szerelmes
 az egyik barátom meg azt írja (fel is olvasta az önképzőkörön)
 hogy a karfiol az angyalok agya és ürüléke is egyben
 gipsz agya gipsz ürüléke
 ő akkor még nem volt lánnyal
 jaj elkések
 hol az aszpirin muszáj megtalálnom
 irén is panaszkodik rém fáj a feje
 cikcakkot lát hány hajnalonta

vagy tényleg nem migrén
zsába
utálom ezt a szép szót
utálom a szép zsabós kislányokat
mert amikor azt mondják zsába
mert amikor azt mondják zsabó
én mindig azt hallok žaba žaba žaba
s az a nő jut az eszembe akinek az egyik agykamrájában vagy hol a
[fenében]

béka nőtt
nem vagyok tán én is vízfejű
hol a melltartóm
ki látott már ilyen kuplerájt
ki látott
itt van
kicsit savanykás
éppen így húzzák ki a magzatot
nyissz elvágják a zsinórokat és viszik a csap alá
így szépen
és visít visít mint a kismalac
bár kimostam volna az este
tán csak nem a gyerek kapta be az aszpirint
vagy a hamutálcába tettem
melyikbe
a zöld összetört a sárga is de azt megragasztottam
oh OHO-val (igazán nagy kár hogy nem ohióból jöttetek mondtam az
OHO-csoport tagjainak)
a vörös TUBORG-ba
hol a vörös TUBORG
TUBORG te vörös
(ki volt tuhacsevszkij valaki a múltkor megkérdezte tőlem és én
[szégyenszemre]

nem tudtam megmondani ki volt tuhacsevszkij)
itt van megvan elősfordált a bugyi alól
valaki rádobta a bugyimat
ki dobta rá a vörös TUBORG-ra éppen a vörös TUBORG-ra
a bugyimat (ezt is ki kellett volna mosnom)
mi ez ja a cserkészliliom
lazac hozta a gyerekeknek
nem tudom azt sem tudom mi a különbség az anjou- és a cserkészliliom
[között]

hahaha nevetett lazac
handzsup nem handzsup
anjou

hahaha nevetett lazac
 cserkészliliom-tipró mondtam lazacnak hahaha
 sosem volt olyan jó lazaccal mint az este
 forogtunk akárha nyárson illatozva
 gyöngyház cserkészliliom a TUBORG-ban
 istenem ültünk azon a csöpp boulmichi teraszon térdünk összeért
 és és és szétesik a fejem és és és
 szatyromba csúszttam a vörös TUBORG-ot
 akárha az asztalt a kis teraszt négerekkel kurvákkal japánokkal

lázás újbalos és sápkóros újjobbos ficsúrokkal együtt akárha az egész
 [péderekkel
 [boulmicht

párizst

mosóporos zsákból csináltam a szatyromat
 párizsban is utánafordultak

AZÚR

tényleg tesznek azúrt is a mosóporba kérdezte a gyerek
 biztosan ha azt írja
 miért hazudna egy gyár egy óriási mosóporgyár
 hogyan festene egy összevissza hazudozó mosóporgyár hahaha
 mi az hogy azúr kérdezte
 azúr

kérdezd meg lazactól hiszen nemcsak az égben a vízben is van hahaha
 az úr istenit még valóban elkések hány óra
 mikor lesz egyszer már vége ezeknek a borzalmas reggeli zűröknek
 még van 3—4 nap a meneszsig

ez lesz az utolsó spirál

áttérek én is a s-pirulákra

még nincs rossz szagom vagy igen nem még nincs

el kell ugranom az ügyvédhez is

minden válasomat ő csinálta

már nem is tudnék élni nélküle (nyúlzájú)

jaj felsértettem ismét jaj fel

azt mondják az állandóan irritált szemölcs tűnik át legkönnyebben
 rákká

a múltkor a gyerek hozott egy rákot a dunáról

mi ez kérdeztem dühösen

rákosi mátyás mondta

egy bácsi keresztelte el így

ki volt rákosi mátyás kérdezte

egy kopasz adai pasas mondtam

a szemölcs tűnik át legkönnyebben a szemölcs

és akkor a zöld erecskék a zöld ütőerek mind-mind átszíneződnek majd

fekete koromfekete tussal rajzoltatnak-rajzoltatok át

lazac rák
a víz alatt hátrál
mint mondani szokta kutuzovi alkat
a kínai horoszkóp szerint meg sárkány
fenn él a felhők felett
ha láthatnám legalább
pontosan a hátam közepén van
még nagyobb tükröt kell vennem vagy még egyet erre a falra is meg [arra is

mennyire megszeppent lazac amikor először kértem
csináljuk itt a tükör előtt a tükörben
olyan éppen olyan akár a tengerben
ha jó akkor mindig olyan mint akkor este ott abban a kis öbölben
nem úsztunk nem ügyeltünk a vízre és mégsem süllyedtünk alá
a hullámok csináltak mindent helyettünk
ültem az ölében
a neretva meg a tenger csinált mindent helyettünk
mindig is annyira izgatott az a smaragd folyó (a legszebb a világon)
ki szerettem volna hörpíteni
szerettem volna ha az ölemben ömlik
és ott akkor egyszer csak elkezdett folyni ömleni belém
a tengerbe
a tükörben is éppen olyan mint abban a smaragdban
a kapsok sérthették fel
mind bonyolultabbak a melltartók kapcsolai
ezt is akárha zsiléttből alakították volna át melltartókapoccsá
nem szabad többé melltartót viselnem
úgy sincs kimosva úgy is tönkrement már
így
éppen így fojtják a vízbe a vak kismacskákat
majd még megerősödnek a melleim önnön súlyuktól is
tornáztatnom kell különben is tornáztatnom kell őket egy kicsit
így meg így meg így
úgy látszik nem véletlenül volt éveken át a szavam járása
a hátam közepére kívánlak foltnak
valaki megsokallta és ide ült egy rákgyanús szemölcs képében
ide pontosan a hátam közepére
foltnak nagy fekete foltnak
és most irritál szurkál akárha tűk lennének a gyökerei
kínoz a végtelenségig ez is
olykor már egészen a szívemig szúr
nő állandóan érzem nő a folt a hátamon
egy napon majd már én leszek a folt a folton folt
egy foltos folt

még jó hogy ez itt a szeméremdombon nem engedi irritálni magát
kemény

a rinocérosz van ilyen szaruszemölcsökből összeszerelve
inkább ő irritál sért fel másokat

a múltkor is kivérezte lazacot

mondtam ne gyere ki belőlem ne gyere ki ne gyere ki

nem mondtam hogy ne gyere ki belőlem

milyen jó így

sosem felejttem el azt a napot amikor véletlenül

bugyi nélkül szaladtam el hazulról

mennyire más volt az a nap

a városházán a piacon a színházban a hentesnél a buszon

(még jó hogy az a mániákus pali aki egyszer szépen a tenyerembe

[helyezte

a szamárbőgetőjét

és én sokáig nem kapcsoltam nem tudtam mit tartok mit gyömöszölök
először azt hittem valaki egy főtt kukoricacsövet adott még jó hogy nem
jelent meg mert ő megérezte volna meg azonnal hogy a tömött

[autóbuszon

melyik nőn nincs bugyi

és már jött is volna és én nem tudtam volna hogyan került a forró

[kukoricacső

a lábam közé)

mindenütt valami kellemes huzatot isteni sugallatot éreztem

isteni sugallatot alulról

egész idő alatt marilyn monroe-nak arra a jelenetére gondoltam

amelyben a szellőztetőrácscon felemeli fehér szoknyáját a huzat

elhatározta többé nem húzok bugyit

de aztán hirtelen nagy tél lett és én kettésével kezdtem huzigálni

[magamra

a literes bugyikat

öreganyám az én jószágos öreganyám sem viselt bugyit soha

csak megemelte kissé nem sokkal bokája fölé

tonnás bunyevác szoknyáját

és a tű fokán is át tudott pisilni

moszkvában a kreml nagy-nagy harangja előtt

amelyet önnön túlsúlya nyomott agyon és sosem is fog megkondulni

öreganyám tonnás fekete bunyevác szoknyája jutott eszembe

vidékünkön nincs semmi ami monumentálisabb lenne e szoknyánál

ne is legyen ne is legyen

pedig akkor még tampon se volt se vatta

a nudistastrandon ha valamelyikünknek megjött a meneszze

és bugyiban jelent meg a mólón luigi mindig azt mondta őszinte

[felháborodásában

már ez is elkurvult ni
 tarhonyagyárosnak hívták öreganyámat
 milyen régen főztem már tarhonyát
 az ő tarhonyája olyan volt akár a gyöngy
 kislány koromban selyemre fűztem és vak kaucsukbabáim nyakába
 [kötöttem őket]

milyen régen üldögéltem már a sírján
 pedig egyedül vele tudom megbeszélni letisztázni a dolgokat
 azért is kezdek már ismét összegubancolódni
 összegubancolódni szörnyen
 ha én is bunyevác szoknyát viselnék nekem se kellene bugyi
 elkések el
 még mindig nem pakoltam ki ebből a bőröndből
 majd ha nagytakarítást csinállok
 már csak nagytakarítást csinálhatok
 le kell borotválni a lábamról a szőrt
 a hónaljamat nem borotválom
 a hónaljamat nem
 a nyáron ahogy leborotváltam a szeméremszőrömet
 lazac a hónam alá élvezett
 azt mondta ne tegyem többé
 semmi kedve sünt kefélni
 és valahogy rászoktunk mind gyakrabban kérem
 élvezzen a hónom alá
 a jobb alá a bal alá
 édesanyukám mesélte ők lány korukban újsággal égették le lábukról a

[szőrt]
 sőt az is megtörtént hogy a férfiak is azzal kapták le arcukról a borostát
 leégessem
 de ha belekap a szeméremszőrbe is
 sünt még valahogy de leégett sünt aztán már végképpen nem kefélek
 hülye még felgyújtom a házat
 az lenne csak egy alapos nagytakarítás
 elkések
 hol a BAYER
 van-e burgonya
 majd hazaugrok és kotyvasztok valamit ebédre a gyerekek
 lehet hogy lazac is eljön
 mi lesz ha nem jön el többé
 liszt
 liszt van-e még a zsákban
 juj milyen kétkelzes vagyok ma
 mind oda a nullás
 több mint félig volt a zsák

milyen gyengéd dolog a nullás
 a nullás
 így még lazac sem tud behízelegni
 simogatni
 édesanyukám liszt ferencnek hívta a lisztet
 és ha szitált gyúrt süttöt liszt haláltáncát dúdolta mindig
 hová lett a kis rézszitája
 hová lett a nagy rézszitája
 hová lett a kis rézszitája
 a molypilléket meg moholi legényeknek hívta édesanyukám
 olyan aszpirinízű a nullás
 hol az AZÚR-szatyor
 ezután majd az AZÚR-szatyorban tartom a nullást
 majd meghagyom a gyerekeknek porszívózzon fel
 porszívózd fel aranyom a nullást
 porszívózd fel aranyom a nullást
 így valahogy készülhetnek fellépésre a bohócok
 mindenüket bepúderozzák keményítővel gipsszel
 még a feneküket is
 így ni
 ha most egy sárgarépat dugnék a fenekembe
 éppen úgy néznék ki mint egy hóember
 milyen gyengéd dolog a nullás
 LISZTTOLVAJ
 kiáltotta a varga a fölfeszített molnárnak
 az úrnapi passiójáték krisztusának
 LISZTTOLVAJ
 megállj varga szálljak csak le a keresztről
 szálljak csak le
 fogadom hogy beverem a fejedet
 nem ez így nem tetszik nekem
 a liszthez kell kötni
 lisztben
 egy óriás elhagyott malomban kell lejátszódnia
 a lisztes gerendák puha
 hattyúprémes kereszthez
 nullásba kell hogy fojtja a vargát
 majd mondani fogom lazacnak vegye rá simont
 írja meg együttesünknek ezt a passiójátékot
 megállj varga szálljak csak le a keresztről
 legszebb nullásomba fojtalak te senkiházi te nulla
 ha valaki akkor ő meg tudná írni
 ő a hattyú
 A HATTYÚ

véresen állított be hozzám nem is véresen olyan volt (mondtam is neki
[sírva-nevetve

mint egy meggylével lelöttyintett habos torta
ismét kalandja volt az áruházban

AZ ÚJVIDÉK-ÁRUHÁZBAN

az ő körülményes hol mikro- hol makroszinten futó módján adta elő
bírósaági idézést kapott

reggel ötkor jelenjen meg a bíróság alagsorában
komoly stressz volt ez simon számára

olyan pillanat pontosan olyan mondta amikor
szépen bedilizhet az ember

felkapta a kapu előtt levő teli bakelitkukát és egész délelőtt emelgette
aztán meg lefeküdt hogy hajnalban fel tudjon kelni

persze mindehhez tuniok kell a kedves nézőknek

hogy simonnak egykor meglehetősen sokat kellett járnia a bíróságra
többször is elítélték volt

feltételesen

már máskor is mesélte valami megmagyarázhatatlan bizarr vonzalmat

[érezett a

bíróság alagsorában a kanalizáció és más csőrendszerek laokooni kígyói
között levő csöpp kézbesítőirodák szürke egyenruhás

törpéi iránt

valóban egytől egyig mind kis növésű

törpe

miről is van szó

arról hogy ha nem találják otthon az embert

berendelik hajnali ötre

hogy mielőtt még ismét szétszaladnának átvehesse a kék idézését az illető

tehát már 3—4 órakor fel kell kelnie az embernek

nem tudom ez más bíróságokon is így van-e

vagy ez csak újvidéki specialitás

egyhavi elmaradt házbért követeltek rajta

tehát mégsem komoly ügy

mégsem kezdődnek el újra a kihallgatások tárgyalások ítélethirdetések

(amikor mint biliárdgolyók koccannak össze a térdkalácsok) sora

az is lehet a törpék megszerették

ám hiába simon már nem tudott visszazökkenni a normális kerékvágásba

először is 10 darab különböző színű fésűt vásárolt egy cigánylánytól

és szépen sorban mindegyikkel megfésülködött

még a kékkel lilával zölddel pirossal feketével sárgával barnával fehérrel

rózsaszínnel csontszínűvel meg előbb a haját aztán meg a szakállát

azt a rézdrót gubancot

előbb a kékkel aztán a lilával zölddel pirossal majd szépen

[szétszortírozta

őket a zsebeibe a lilát a fazon- a pirosat a far- a rózsaszínt a belső
 [zsebbe
 hogy mit is jelentett ez nem tudom pontosan
 tán azt hogy meg fogja változtatni életét
 nehogy ismét bíróság elé kelljen állnia
 ezután fészülködni fog rendszeresen
 először mindig a kékkal aztán a zölddel lilával pirossal
 felment az áruház sörözőjébe
 és a ruhatáros lányt kezdte fixírozni
 megszállottan örülten már-már
 azonnal vele kell lennem
 a lány mintha csak ugyanazt gondolta volna
 azonnal vele kell lennem
 szájában gombostűkkel lehajolt
 mintha keresett volna valamit négykézláb a meleg műmárvány padlón
 és simon megpillantotta a lány lábaközét
 simont próbálok utánozni kár hogy nem hallja
 jót mulatna elsírná magát
 s az a lábköz abszolút érintetlen volt
 nincs kizárva néhány perccel előbb tán éppen simon miatt
 válthatott bugyit a takarítónők fülkéjében
 abszolút érintetlen volt
 amilyen csak a hattyúk lábaköze mondta bazedovos szemeit még
 [jobban kiguvasztva
 oda kellett volna másznom a korpaszín műmárványon
 senki sem látott volna bennünket a kabátoktól
 és tűpárna-ajkaira tapadni
 jaj jaj jaj
 a mosóporos osztályra rohant és vett egy zsák
 LÉDA mosóport
 simon örült agya működni kezdett
 kiszabadult a palackból
 megérezte hogy végre önnön finom sűrű közegébe került
 mint bilincset kapcsolta csuklójára a mosóporos zsák műanyag
 [fogantyúját
 és az utcára rohant
 mint a bakkecske ugrálva le a felfelé csúszó mozgólépcsőn
 kint a levegő mintha kijózanította volna kissé
 bement a moziba a KING KONG-ra
 jaj a fejem jaj a fejem
 žaba žaba žaba žaba žaba
 pihent próbálta összeszedni magát
 de nem ment már nem
 furcsán nyálažva nevetett

a zsák a lába között volt így a vörös szőnyegen
 mind jobban a filmre ragadt
 (a jó film olyan mint a légyfogó szalag szokta mondogatni)
 és közben észrevétlenül ölébe emelte a zsákot
 ölelgetni szeretgetni kezdte
 az isteni illatú abszolút érintetlen testet
 valahogy úgy mint a KING KONG azt az elrabolt szép szökeséget
 és fölhasította fogaival a zsákot
 és megerőszakolta
 meg
 így
 és folyt szóródott mindenfelé a fehér por a moziban
 akárha malmokkal harcolt volna a KING KONG
 kidobták tán meg is verték
 mert nemcsak a fütyürije vérzett
 hajnalban egy kerekés kútnál mosakodott
 és felhabzott
 felhabzott véresen
 felsértett a korall-érdes por
 felsértett a korall-érdes por
 ki dugott mixert a rothadt hatyúba
 kérdezte beállítva hozzám
 ki dugott rothadt mixert a hatyúba
 itt ápoltam egy hétig a függőágyban
 jaj lágy a máriaüveg énekelte
 jön át az alabástrom alabárdos
 jaj lágy a máriaüveg
 jaj lágy a máriaüveg
 jön át az alabástrom alabárdos
 megígérte ír nekem egy monodrámát
 joyce ulyssesének utolsó fejezetéből
 igen igen igen igen igen igen igen
 ó igen
 meg kell mondanom neki inkább azt a passiójátékot írja meg
 vagy a LÉDA & A HATTYÚ-t
 milyen különös vonzalom is a miénk
 LÉDA & A HATTYÚ
 a szózott a liztezett tollak a gipsztollak
 hótollak hótollak hótollak hótollak hótollak
 csak lazac észre ne vegye
 elkések el
 ki az
 a szódás
 hol a türkiz szifon

istenem nem törte tán már azt is össze a gyerek
 hol a türkiz szifon
 itt van
 mekkora szikvíz-párbajokat rendeztünk egykor testvéreimmel
 ni már kész is a kovász
 akár kenyérkét is süthetnék
 kenyérkét
 elkések mindennap elkések
 žaba žaba žaba žaba žaba žaba
 szétesik a fejem szétesik a fejem
 most meg ki csönget
 az újságos hozza a háborút
 nem látom be kell tenni a kontaktlencsét
 a múltkor ki kellett vennem a színpadon mert alákerült
 az afrikpor
 és tévedésből nem a szerzőt vezettem fel a színpadra
 hanem az egyik helyi politikust
 meg kell szopni egyenkint szépen mint a bombont a lencsét
 elkések
 ni itt az aszpirin is ni itt van
 zsába zsabó žaba zsába zsabó žaba
 a BAYER a BAYER a BAYER a BAYER
 de hisz ez kereszt
 kereszt a zöld hálóban

víz nélkül nyelem le
 olyan nullásízű
 érzem máris ragyogni kezd bennem
 egyszer el fogok utazni stuttgartba
 és bemegyek a BAYER-gyárba
 és egy friss még meleg még érintetlen aszpirinnel

fogok áldozni ott a helyszínen
hogy ragyog
hogy ragyog bennem a keresztje
hogy ragyog
hogy ragyog
hogy ragyog

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

„ÉLETPSZICHOLOGIA” (I.) Egy még nem létező tudományról

HÓDI SÁNDOR

MIVEL FOGLALKOZIK A LÉLEKTAN?

Ha egy laikus embert megkérdezzük, hogy mivel foglalkozik a lélektan, mi ennek a tudománynak a feladata és tárgya, kérdésünkre minden bizonnyal olyan értelmű választ fogunk kapni, amelyből az derül ki, hogy a pszichológia, mindamellett, hogy az ember *lelki életét* vizsgálja, személyes életünkkel is közvetlenül és sokoldalúan foglalkozó tudomány. Hogy tehát nemcsak érzés- és gondolatvilágunk vizsgálata tartozik tárgykörébe, de magatartásunk, kapcsolataink, célkitűzéseink, életvitelünk, személyiségünk zavarainak és értékeinek megítélésében épp oly illetékes. Sőt, várhatóan életvitelünk és személyiségünk ezen szubjektív természetű gondoljai kerülnek majd elsősorban szóba, mint amelyek megoldásához a lélektan nagy segítséget nyújthat számunkra. Többek között például azzal, hogy feltárja viselkedésünk rejtett indítékait, tudatosítja bennünk karaktervonásainkat, felméri képességeinket és adottságainkat, magyarázatot ad magatartásunk és életvitelünk sajátosságaira, s egyáltalán, amennyiben „kész recepttel” szolgál bármely szubjektív-individuális problémánkra vonatkozóan.

Az úgynevezett művelt vagy olvasottabb emberek véleménye sem tér el sokban ettől. Legfeljebb annyira, hogy ezek lélek helyett pszichikumról beszélnek, és az önmegélés bizonytalan köznapi kifejezéseit divatos műszavakkal cserélik fel. Ám de attól, hogy „gátlásokat”, „konfliktusokat”, „tudattalant”, „komplexusokat” stb. emlegetnek, a pszichológia változatlanul, vagy még inkább, az ember *személyi életére irányuló*, az életvitel közvetlenül megélt mindennapi emberi problémáira reflektáló tudomány látszatát kelti.

Vagyis a pszichológia, a kívülálló számára, a tudományos emberismeret sajátos formáját jelenti. Olyan emberismeretet, ami, a köznapi fel fogásnak megfelelően, egyfelől — elméleti szinten — feltételezi az em-

beri élet alapvető összefüggéseinek, objektív meghatározottságainak és szubjektív vonatkozásainak ismeretét, másfelől — a praxis szintjén — ezek az ismeretek lehetővé teszik a pszichológusok számára az emberek egyszerű és könnyű kiismerését, személyi problémáik hátterének helyes értelmezését.

A tapasztalat azt bizonyítja, hogy a pszichológiáról azok közül is sokan így vélekednek, akik erre a pályára készülnek. Hogy e hivatásválasztásban gyakran éppen ez a szempont, ez a pszichológiának tulajdonított imponáló feladatkör játssza a döntő szerepet. Mint ahogy általában véve a lélektan iránt tapasztalható széles körű érdeklődéssel kapcsolatban is elmondható ez. A pszichológiát nem tényleges tárgyköre, hanem a vele kapcsolatos szubjektív képzetek, a bele vetített vágyak, indokolatlan elvárások teszik oly vonzóvá és népszerűvé.

Mert végül, ha a szakma eminens képviselőihez fordulunk a pszichológia pontos tárgymeghatározása végett, meglepetésünk és csalódottságunk többszörös lesz. Minél körültekintőbb és alaposabb lesz idevágó ismeretszerzésünk, annál nyilvánvalóbbá válik ugyanis számunkra, hogy

— az, amit az emberek oly magától értetődően utálnak a pszichológia tárgykörébe, a valóságnak egyáltalán nem felel meg. Azon egyszerű oknál fogva, hogy a pszichológia a legkevésbé törődik személyi gondjainkkal és lelki életünkkel.

— Ennek ellenére sokszínű és sokoldalú tudományt ismerhetünk meg benne, amely a maga módján kapcsolatban áll az imént jelzett kérdéskörrel. De hogy miként viszonyul ehhez, s egyáltalán mi a tárgyköre, azt mégoly elmélyült szakmai tájékozottság árán sem lehet egyértelműen és pontosan megválaszolni. Már csak azért sem, mert e kérdést illetően, az elmúlt száz év során, maguk a szakmabeliek sem jutottak még közös nevezőre.

— Utánajárva sokféle elképzelést, hozzáállást, szerepkört, törekvést ismerhetünk meg — a pszichológia megannyi önmeghatározásaként. Ezek együttesen kizárják a tárgykör egységes értelmezésének lehetőségét. Mindazonáltal egy fontos felismerést lehetővé tesznek számunkra mégis: *Az a tudomány, amit a laikus emberek pszichológián értenek, tulajdonképpen nem létezik.*

Ennek körülménynek persze az akadémikus észjárás aligha tulajdonít különösebb jelentőséget. S valóban, ha abból indulunk ki — aini sajátja ennek az észjárásnak —, hogy megfelelő képzettség nélkül nehéz ma bárki részéről is megbízható és pontos ismereteket elvárni bármely tudományágra vonatkozóan, a pszichológiával kapcsolatos téves képzeteket és naív elvárásokat, mint a laikusok részéről tapasztalható nyilvánvaló *hosszá nem értést*, bizonyos értelemben természetes körülménynek kell tartanunk. Illetve, amennyiben ezt más szempontok miatt mégsem tarthatjuk annak, a helyzetten valamelyest úgy változtathatunk, ha a

tudományos ismeretterjesztésre az eddigieknél is nagyobb gondot fordítunk.

Vitathatatlanak tűnő érvek, csaknem magától értetődőek. Minthogy azonban sokszor éppen a „magától értetődő” dolgok rejtenek fontos igazságokat szemünk előtt, nagy hiba volna, ha ezzel — a pszichológiai ismeretterjesztő munkákba vetett reménnyel — a kérdést egyszersmind elintézettnek is tekintenénk. A professzori bennfentesség kényelmes álláspontja helyett tulajdonítsunk ez egyszer nagyobb jelentőséget a pszichológiával kapcsolatos laikus elképzeléseknek. Induljunk ki a partikuláris tudat kötöttségeiből, az önnön sorsáért aggódó ember problémaérzékeléséből és ismeretigényéből. Más szóval, váltsunk szempontot, és e kérdés körüljárárásában, az ilyenkor szokásos tudománytörténeti és ismeretelméleti kitekintésben, mely kitekintés egyébként mindig a legitim tudomány következetesen képviselt igazáról hivatott meggyőzni a kételkedőket, lássuk, milyen új értelmezési támpontokat kínál számunkra a „hozzá nem értés”.

Ebből az új szemszögből nézve az olyannyira egyértelműnek látszó helyzet — ti. már ami a laikusok hozzá nem értését illeti — már első megközelítésre is néhány olyan kérdést vet fel, amelyek az egyetemeken művelt, hivatalos pszichológiát alapjaiban érintik.

Mindenekelőtt: vajon valós szükségletek, jogos elvárások fogalmazódnak-e meg a lélektannal kapcsolatos laikus elképzelésekben? Tartalmaznak-e ezek ésszerű, vizsgálatra jogosult szempontokat? S ha igen, ez a — nevezzük így — gyakorlati emberismereti és életbölcseleti igény, mint sajátos kérdéskör, tárgya lehetne-e valamely tudományágnak, mondjuk a pszichológiának?

Vagy ha a pszichológia mint pozitív tudomány számára az efféle kérdések visszavonhatatlanul elvesztették értelmüket, ha nem várható, hogy meglévő változataiból egy teljes és szisztematikus emberfelfogás jöjjön létre, elképzelhető-e olyan tudomány, amely reflektálhat az ember életkonceptióit közvetlenül érintő kérdésekre?

S végül, bár kezdhettük volna a sort ezzel is, miben határozhatnánk meg ennek a „laikus emberek” által hiányolt, illetve pszichológiának vélt, tudománynak a lényegét? Ha egy ilyen tudományág létezne, annak módszerei és tárgyköre, a pszichológia eddigi sokféle szerepvállalásától miben különbözne?

Szaporíthatnánk a kérdéseket, de talán felesleges, mert már ezek alapján is nyilvánvaló, hogy a pszichológia tárgyköri bizonytalanságával kapcsolatban sajátos struccpolitikát jelent a laikus elvárások tudomásul nem vétele, hiszen a bennük feszülő tartalmi elemeket a „be nem avatottságra”, a tárgykör nem ismerésére hivatkozva nem lehet hatástalanítani. Annál kevésbé lehet, mivel a pszichológiai képzettség — szemben sok más hivatással — önmagában véve nem szavatol semmiféle bennfentességet sem ebben a tudományban. S nem is szavatolhat, hiszen az,

amit mi az egyszerűség kedvéért pszichológiának nevezünk, valójában a legkülönbözőbb — célkitűzéseiket, kategóriáikat és módszereiket tekintve — egymással össze nem békíthető irányzatok, ágazatok és iskolák minden belső logikai rendszert nélkülöző szövevénye. És attól függően, hogy honnan és mit csíppentünk ki az eszméknek és gondolatoknak ebből a tarka kaleidoszkópiájából, miben és mennyire szerzünk jártasságot, aszerint tulajdoníthatunk a lélektannak ilyen vagy amolyan tárgykört, célkitűzést, módszereket. Ebből fakadóan nincs az a pszichológiai iskola vagy ágazat, amely — részlegessége és egyoldalúsága folytán — jogot formálhatna arra, hogy eldöntse: mi tartozik a pszichológia tárgykörébe és mi nem, mi tartozhat oda és mi nem.

Aligha lehet kérdéses ezek után, hogy mi teszi indokolttá a pszichológia múltjának és jelen helyzetének; tárgyköre(i)nek és szerepvállalásainak ismételt átgondolását, különös tekintettel arra a körülményre, hogy mint erre névlegesen kompetens tudomány, hajlíthatósága és sokoldalúsága ellenére sem foglalkozik érdemben a mindennapi élet lélektani vonatkozásával, „kisemberi” problémáival.

A „LÉLEKRŐL SZÓLÓ TUDOMÁNY”

Túlzás volna persze szó szerint venni, hogy a különböző pszichológiai irányzatok, iskolák, ágazatok sokféleségében az égvilágon nincs semmi közös. Hiszen sokféleségük ellenére is valamitől mégiscsak egyazon fogalomkörbe lehet sorolni őket, valamitől tehát pszichológiai jelleget kell, hogy nyerjenek.

Nos ez az általános ismérv, ez a közös sajátosság a *pszichikum* megismerésére, értelmezésére, befolyásolására való irányultság. Valamely elmélet, koncepció, kutatás attól válik tehát pszichológiává, hogy az emberi pszichikummal kapcsolatos, annak ilyen vagy olyan vonatkozásait tárgyalja. S ha a pszichológia széttagotságára *ebből* a szempontból tekintünk, úgy a különböző irányzatok, iskolák, felfogások megjelenését és térhódítását illetően a pszichológia egészére vonatkozóan bizonyos *történetiség* is megfigyelhető. Némi önkényességgel és szerénytelenséggel azt is mondhatnánk, hogy az emberi lét egyik *legfontosabb kérdésének*, a lélek mibenlétének igen differenciált megismerési, kutatási folyamatával állunk szemben. Még ha a „lélekről szóló tudás” alatt koronként mást és mást is értettek, ha maga a lélekkfogalom az emberi pszichikum eltérő értelmezéseként többféle metamorfózison ment is keresztül.

Eme jellegeből fakadóan a pszichológia akkor sem tekinthető másnak, mint a „lélek tudományának”, ha fejlődésének sajátos körülményei folytán időközben teljesen „lélek nélkülivé” is vált. Ha napjainkra, a modern lélektan számára, ez a fogalom egyáltalán nem is létezik már! A különbség csupán annyi, hogy a modern lélektan önigazolása és társa-

dalmi relevanciája ily módon nem valaminek az állításából, hanem valaminek a tagadásából áll. Attól válik méltányolt és elismert tudománnyá, hogy frazeológiájával felitatta, eltüntette a lélek fogalmát. Hogy aztán gyakorlati szinten se vegyen a fogalom jelölte emberi viszonylatokról tudomást.

Am a kívülállók számára éppen ebből fakadnak a pszichológia tárgykörével kapcsolatos problémák. Az emberek azért ítélik meg tévesen a pszichológia feladatkörét és tárgyát, mert gondolni sem mernek arra, hogy ez a tudomány tagadja bennünk szubjektíve legfontosabbnak vélt sajátosságunkat, elképzelni sem tudják, hogy a lélektan, a lélek szóval jelölt életmegnyilvánulásainkról ne vegyen tudomást.

Márpedig a pszichológia tudománnyá válását éppen attól az időtől keltezi, amikor végképp megtisztította tárgykörét az empirikusan nem vizsgálható, nem igazolható jelenségektől. Elsőként így a *megélt* társadalmi valóság veszítette el hitelét, amennyiben maga az életérzés, mint a változó életviszonyokhoz való sokszínű és ellentmondásoktól sem mentes alanyi viszonyulás, az empirikus módszerek számára megragadhatatlanná vált.

Más kérdés, hogy végül is az individuális lét szubjektív vonatkozásainak meghatározó együttesét, akár a lélek fogalmával illetjük ezt, akár másként nevezzük, nem sikerült a pszichológia tárgyköréből kisöprüzni, mert a modern lélektan új kategóriáiban is a szekularizált és eufemisztikusan átkeresztelt lélekfogalom alakváltozásaira lehet ismerni¹. Ennélfogva indokolatlan a szcientizmus megjelenésével és térhódításával a pszichológia történetébe valamiféle cezúrát vonni. Indokolatlan a lélektan „születését” a kísérleti lélektan megjelenéséhez kötni. Lélektani kutatásokról attól az időszaktól kezdve lehet beszélni, amidőn már megtudták különböztetni az ember lelki életének történéseit más életjelenségektől, és azt speciális elemzés tárgyává tették. Ez viszont, különböző vallási tanítások és filozófiai általánosítások formájában, legalább kétezer évvel korábbra datálódik a pszichológia sokat ünnepeelt önálló tudománnyá szerveződésénél.

A TÁRGYKÖR TOVÁBBI BIZONYTALANSÁGAI

Mindebből fakadóan a modern lélektan tárgymeghatározása igen elmentmondásos. Egyfelől ugyanis, ahhoz, hogy egyáltalán lélektan maradjon, konstatálnia kell önmagáról, hogy *lelki jelenségekkel* foglalkozik. Vállalnia kell, hogy leírja és értelmezi ezeket a jelenségeket, hogy megállapítja bekövetkezésük feltételeit és hatásukat más jelenségekre, hogy feltárja belső természetüket és lefolyásuk törvényszerűségeit. Mint ahogy

¹ Vö. Erős Ferenc, Gondolatok a pszichológiai tudás elidegenültségéről. *Magyar Tudomány*, 1979, 8—9. szám

magyarázattal kell szolgálnia arra vonatkozóan is, hogy meghatározott lelkifolyamatok és lelkiállapotok miért különbözőek egyes embereknél, s hogy ezen különbözőségek alapján milyenek egyes emberek lelki sajátosságai². Másfelől viszont, ahhoz, hogy tudományként szóba jöhessen, hátat kell fordítania ezeknek a kérdéseknek. Illetve annyiban és akként foglalkozhat velük, amennyiben az ember lelkivilága „tárggyá” tehető, amennyiben tehát az empirikus kutatások számára hozzáférhető — mérhető, operacionalizálható — paraméterekre szedhető.

Ezt a kettősséget a lélektan úgy próbálja áthidalni, hogy vállalja ugyan a lelki jelenségek vizsgálatát, de nem kutatja azok anyagi hordozóját (az emberi organizmust, idegrendszert); nem veszi figyelembe azokat az anyagi és szellemi struktúrákat, amelyeknek megnyilvánulásai ezek a jelenségek (meghatározott társadalmi viszonyok, konkrét személyiségek); s nem elemzi ezeknek a jelenségeknek a konkrét tartalmát sem, nem vizsgálja alanyi jelentőségükben őket (mint meghatározott élethelyzet, élettörténet szerves tartozékait). Ily módon viszont már közelről sem állítható, hogy a lélektan magukkal a lelki jelenségekkel foglalkozik. Hiszen eközben nem az ember lelki életét vizsgálja, hanem fiktív — mindenkire és senkire sem vonatkozó — jelenségek gondolati modellezésével bajlódik, élettelenül silányított absztrakciókkal van elfoglalva.

Nem mintha a modern lélektan nem volna tisztában azzal, hogy a lelki jelenségek az organizmus (idegrendszer) megnyilvánulásai, hogy konkrét személyek produktumai, amelyeknek mindenkor meghatározott társadalmi relevanciájuk is van. Mindez nem titok számára. De azáltal, hogy a különálló léttel nem rendelkező jelenségeket az empirikus vizsgálat érdekében az összefüggések életviszonyokra utaló együtteséből kiragadja, visszavonhatatlanul elvesz ontológiai értelmük, mellékessé válik éppen az, amit az ember a valóság valamely sajátos viszonylataként megél. Hiába Rubinstein intelme, hogy a lélektannak nem elvont és általános fogalmakból kell kiindulnia, mint amilyen az „érzékelés”, „akarat”, „figyelem”, „emlékezés”, amelyek az emberi pszichikumot szükségképpen csak egyoldalúan, csak abban a formájában és minőségében rögzítik, amelyben az számunkra valamely viszonylatban megjelenik, hogy lelki jelenségeinket mindig konkrét vonatkozásaikban, más jelenségekkel való összefüggéseikben és közvetítettségeikben kell megragadni, mindez írott malaszt marad. Hiszen következetesen ő maga sem tudott a pszichikum elvont és általános fogalmától megszabadulni, még ha mindenki másnál jobban tudta is, hogy minden lelki jelenség a szubjektum által megélt társadalmi viszonyok sajátos reflexiója. S hogy ennél fogva nincs az az érzelmi, akarat, gondolati aktus, amelynek szubjektív vonatkozásai elhanyagolhatóak volnának³.

² Kardos Lajos, *Általános pszichológia*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1965, 5—6. old.

³ Rubinstein, Sz., L., *Lét és tudat*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967.

De hát hol van a pszichológia ezektől az alapjában véve helyes meg-látásoktól és inspirációktól? Hiszen az a tudományideál, amely elméleté-ben és gyakorlatában egyaránt meghatározza a modern lélektant, ezzel épp ellentétes irányban hat. A *minden* ember lelki életére érvényes tör-vényszerűségek kutatása, amire ambicionálja magát a lélektan, a *konk-rét* érzelmi, akarati, gondolati megnyilvánulások megértésének legfőbb akadályja. A *mindenkire* kiterjeszhető általánosságok ugyanis az ember mindenkor *specifikus* valóságbeli viszonyait mossák el. Amit másként úgy is megfogalmazhatnánk, hogy a pszichológia *tartalmukat* és *funk-ciójukat* vesztett jelenségek semmitmondó absztrakcióiként kezeli lelki megnyilvánulásainkat. Maguk a kutatók persze, egy más helyütt (ter-mészettudományos kutatásokban) eredményes tudományos logikát vakon követve, ennek épp az ellenkezőjéről vannak meggyőződve. Miután az egyes (bár a maguk különvalóságában nem létező) lelki jelenségeket „érzelem”, „akarat”, „gondolat” stb. formájában leválasztják az érző, akaró és gondolkodó emberekről, s miután nagyvonalúan eltekintenek azoktól a társadalmi hívásoktól, élethelyzetektől, melyek feltételeként ezek a reflexiók létrejöttek, úgy vélik, hogy az ily módon nyert, immár kvantifikálható, operacionalizálható formai elemekben az emberi psi-chikum titkainak hordozóira lelnek. Könyvtárakat írnak a pszichológu-sok így össze abban a szent meggyőződésben, hogy az emberi pszichi-kum titkaihoz férnek mind közelebb, holott valójában egy fiktív ember fenomenológiájának kimunkálásán serénykednek.

AZ OKOK KERESÉSE: EGY KIS SZELLEMTÖRTÉNET

Közelebről véve, mégis mivel volna magyarázható a pszichológiának ez a jellegzetessége, hogy ti. az emberi élethelyzetek és az ezeknek meg-felelő lelkiállapotok vizsgálatát oly makacs elszántsággal hárítja el ma-gától? Mivel magyarázható az a konok eltökéltség, ami a pszichológia természettudományokat megszegyenítő egzaktságigényére jellemző? Mert hiszen — egy kicsit már a választ is előlegezve számunkra — Erős Fe-renc találon fogalmaz, amikor így ír: „a pszichológián kívül aligha van még egy olyan humán tudomány, amelyre mind a mai napig olyannyira rányomná bélyegét a pozitívizmus tudomány-ideálja, elmélete és meto-dológiája, az a meggyőződés, hogy az ember — komplex meghatározott-ságaiból kiszakítva — tárggyá tehető, és mint tárgynak minden meg-nyilvánulása magyarázható, mérhető és operacionalizálható egy empi-rikus-analitikus modell segítségével”⁴.

Az okokat keresve gondolhatnánk arra is, hogy a sors iróniája ez. Hogy egy mély sérelem készíti e szakma képviselőit arra, hogy minden-

⁴ Erős Ferenc, *Pszichoanalízis, freudizmus, freudomarxizmus*, Kandidátusi disszertáció, Bu-dapest, 1980., 6. old.

áron bizonyóságot tegyenek a pszichológia pozitív tudományossága mellett. Az a mély sérelem, amit maga Auguste Comte, a pozitívizmus atyja okozott azzal, hogy annak idején, a tudományok új rendszertani felosztásával előálló *hatkötetes* művében, a pszichológiának nem tulajdonított semminemű tudományos értéket.

Mindenesetre Comte szelleme a pszichológián felettébb mély és tartós nyomot hagyott. A tudományos gondolkodásra vonatkozó pozitívista nézeteit aligha lehetett volna követni vakbuzgóbban. Attól a gondolatától például, hogy a tudománynak a közvetlenül adott jelenségekre, a megfigyelhető tényekre és ezek állandó korrelációira kell támaszkodnia, a pszichológia ma sem tágít egy tapodtat sem. De ugyanilyen mélységesen ragaszkodik Comte azon vélekedéséhez is, hogy életjelenségeink lényege és oka a tudomány által megragadhatatlan: következésképp az emberi élet „irracionális” kérdéseivel nem is foglalkozik. És miután Comte az introspekciós elemzést is meddő időtöltésnek találta, nem tartotta azt tudományosnak, a pszichológia maradéktalanul hátat fordított mindenemű meditációnak.

A pszichológia türelmetlen igyekvése tehát, hogy mindenáron rácsfoljon Comte igaztalan eljárására, hogy csak azért is bizonyóságot tegyen tudományosságáról, olyan kelepccét jelentett számára, amely szükségképp megfosztotta adekvát tárgyától: az empirizmus sovány vigaszt jelentő „tényei” miatt az emberi élet nyitott és fájó kérdéseit hagyta gazdátlanul.

Kínálkozik persze más magyarázat is. Elképzelhető például az is, hogy a filozófiával való, mindig büszkén emlegetett, „szakítás” bizonyult elhamarkodottnak. A pszichológiának ugyanis, tárgyköréből fakadóan, a legszorosabb kapcsolatban kell állnia a filozófiával. Nyílt és szoros kapcsolatot feltételez már maga a tárgykör — az emberi pszichikum — bonyolultsága is. A világmindenség általunk ismert legbonyolultabb kérdéseit ugyanis a pszichológia aligha sajátíthatja ki magának. A *lét és tudat, test és lélek, élet és halál, társadalom és egyén* épp úgy örökzöld témái a filozófiának, mint ahogy ismételten megválaszolásra váró kérdései a pszichológiának.

A szoros kapcsolat mellett szólnának más megfontolások is. Minthogy a pszichikum kérdésköre a természet- és társadalomtudományok metszéspontján áll, a vele kapcsolatos eszmékben, felfogásokban elkerülhetetlen a különböző ideológiák összecsapása. Ilyen vonatkozásban az „önálló tudománnyá válás” eszmei talajvesztést jelentett a lélektan számára. Vagy ami ennél is rosszabb: az empirikus tudomány ideológiai „semlegességének” fikciójától megittasulva, nem tisztázott (társadalomfilozófiai) előfeltevéseiben maradéktalanul kiszolgáltatottá vált a legkülönbözőbb ideológiáknak. Mert hogyan is tudott volna a pszichológia megmaradni ideológiailag „semleges” tudománynak, amikor tárgyköre, az emberi pszichikum és a vele kapcsolatos problémák — a *szubjektum*,

az *ember helyének, szerepének*, önmagával és másokkal szembeni felelősségének, történelmi *lehetőségeinek, szabadságának, közösségvesztésének. elidegenedtségének* kérdéskomplexuma — a XX. századi filozófiai viták gyújtópontjait jelentették.

Ha a pszichológia hátat fordított mégis az emberélet személyi-társadalmi vonatkozásainak, ha a polgári filozófiák által exponált kérdésektől lehetőségéhez mérten távol is tartotta magát, ezt csak oly módon, csak annak az árán tehetette, hogy tudomásul vette a racionalizmus és irracionálizmus „munkamegosztását”. Ha előzetesen *elfogadta*, tudományosságával pedig *igazolta* az emberélet ún. megtafizikai szféráját; ha az empirikusan regisztrálható „tények” mögött tudomásul vette a „tényeket” elrendező, a jelenségeknek értelmet adó irracionális szférát. Ilyen módon viszont, ha sikerült is pozitív tudománnyá válnia, az a hálátlan szerepkör háruult rá, hogy öngazgolása érdekében kiküszöböljön, kiiktasson a „pozitív tudományból” minden empirikusan nem bizonyítható jelenséget és összefüggést, a racionális gondolkodás számára hozzáférhetetlenné téve így az ember sorsformáló érzéseinek létalapját. Minden ilyen kiküszöbölés természetesen egy másfajta értelmezést tesz szükségessé. Ennélfogva a pszichológia kényszerűen reprodukálja azt, ami a racionalizmus és irracionálizmus csatározásaiban zajlik filozófiai szinten. Persze, tényleges és vélt különbségeik ellenére, ezek a filozófiai doktrínák az alapvető, lényegi kérdésben megegyeznek: mindkettő azt vallja, hogy az emberi élet a maga szubjektív vonatkozásaiban a tudományos megismerés számára hozzáférhetetlen. Így az irracionálizmus, látszólagos szembenállása ellenére, valójában feltételezi és igazolja a racionalizmust.

Mint ahogy ez fordítva is érvényes: a racionalizmus tárgyi világra kacsintó szeme egyúttal kancsal szemhunyas is az emberi élet irracionális értelmezése felett. Nos, ezt az egyezséget szentesíti a pszichológia a maga ideológiai „semlegességével”, szcientikus törekvéseivel.

A GYAKORLATI TÁRSADALOMSZERVEZÉS SZOLGÁLATÁBAN

A pszichológia jelzett sajátosságát azonban korántsem volna szerencsés dolog kizárólag az ész elemző munkájával magyaráznunk. Márcsak azért sem, mert a pszichológia mozgási terét és lehetőségeit a tudomány immanens fejlődésének belső törvényszerűségeinél, szellemtörténeti összefüggéseinél a „külső” tényezők sokkal inkább meghatározzák.

Az emberi élet személyes vonatkozású kérdései ugyanis végső soron nem hibák és tévedések miatt szorultak ki a pszichológiából. A pszichológia ilyen irányú „érdektelensége” messzemenően összefügg azokkal az *egyén és társadalom viszonyában* bekövetkezett változásokkal, melyek folytán az ember egyetlensége és utánozhatatlansága, személyisége és

individualitása elvesztette minden jelentőségét az őt meghatározó társadalmi-gazdasági alakulatok számára.

Az „önálló tudományá válás” egyúttal új társadalmi feladatvállalást is jelentett a pszichológia számára. A korábbi elvont teoretikus gondolkodásnak hátat fordítva a társadalmi praxis szolgálatába áll. A gyakorlati élet, a korszerű társadalomszervezés hívására sorra sarjadnak alkalmazott ágai: a nevelés-, a munka-, a klinikai, a csoport-, a tömeg-, a néplélektan... A pszichológia olyan társadalmi megrendeléseket kap, amelyekkel már büszkén igazolhatja tudományos létjogosultságát. Hiszen az ő hatáskörébe kerül az emberek egyéni és tömegméretű befolyásolásának nem csekély hányada, mi több, az ő hatáskörébe kerül az emberi viselkedés és magatartás „diagnosztizálása”. Mint erre illetékes szakember, a pszichológus a megmondhatója annak, hogy ki tekinthető „normálisnak”, „deviánsnak”, „abberálnak”...

Hogy minek az alapján? Miféle kompetencia jogán? Egy kollektív evidencia-rendszer alapján. Az emberi magatartásokkal kapcsolatos társadalmi elvárások, normatívák alapján, melyet a pszichológia éppen ezen a sajátos módon emel törvényerőre. Úgy, ahogy ezt a pozitív tudományosság előírja és megkívánja tőle. „Tényekre” támaszkodva s közöttük korrelációs összefüggéseket számolva a társadalmilag elvárt és széles körben megfigyelhető emberi magatartási formákat az „emberi természet” „normális” variánsainak nyilvánítja. Az ettől eltérő, vagyis a társadalmi normatívákba nem illő magatartásformákra viszont mint az „emberi természet” káros változataira tekint. Jogköre is megvan erre, hiszen ezáltal igen fontos ideológiai funkciót lát el: szentesíti a fennálló társadalmi viszonyokat. És tulajdonképpen ez az, amit a gyakorlati társadalomszervezés a pszichológiától mint pozitív tudománytól megkíván.

De hát hogyan lehetséges, hogy a pszichológia vállalja az élő, cselekvő, gondolkodó emberekkel való foglalkozást, mi több: vállalja besorolásukat, anélkül, hogy ismerné lelki életük titkát, anélkül, hogy a pszichikum sajátosságaival tisztában volna?

Nos, azért lehetséges ez, mert a pszichológiának tulajdonképpen nincs szüksége e titokra. Számunkra ugyanis a viselkedés, cselekvés, érzelmi és akarati megnyilvánulások „normatívái” adva vannak. Adva vannak azokra a relációkra, amelyekben a pszichológia az emberi életfolyamatokba beavatkozhat. Ezek a helyzetek viszont nem túl nagy számban vannak. A pszichológiai interakciók mindig bizonyos „határszituációkra” korlátozódnak. Addig, amíg az emberi viselkedést szabályozó társadalmi mechanizmusok olajozottan működnek, nincs szükség pszichológiai beavatkozásra. Az az emberekre tartozik, hogy miként boldogulnak sorsukkal, mit éreznek, mit gondolnak — önmagukban. Amint azonban funkciózavar lép fel, vagyis az egyéni életfolyamat válságai, az érzések és gondolatok veszélyeztetik a társadalmi konvenciókat, amitől a

társadalmi „normalitás” állapota felborulhat, az illetékes szakember készséggel siet a szorult helyzetben levő ember segítségére. Tanácssal, rábeszéléssel, pszichoterápiával, szükség esetén más szakemberek (pszichiáterek) bevonásával, segít a „zavaró” életerzésektől, „nyugtalanító” gondolatoktól megszabadulni, illetve a kifogásolt magatartást megváltoztatni.

Ezeknek a beavatkozásoknak a lényege: az „életkorrekciók” révén helyreállítani az együttélési viszonyokat, a pszichológiai „normák” betartásával kikényszeríteni a társadalmi status quót tiszteletben tartó magatartási, érzelmi-tudati kompromisszumokat.

TUDOMÁNY VAGY MANIPULATÍV TECHNIKA?

De hogy bizonyítsa létjogosultságát, hasznosíthatóságát, a pszichológia más feladatokra is vállalkozott. S a lehetőségek olyan széles körére talált, hogy az egyéni életvitelek korrekciója, a társadalmi adaptációt megkönnyítő terápiás beavatkozás, jelentőségében hamar elhalványult a pszichológia újabb szolgáltatásaihoz viszonyítva.

Az ipar és a háborús szükségletek, a tudományos-műszaki forradalom és a fejlődő haditechnika sosem remélt perspektívát nyitott e tudomány számára. Csak a második világháború idején több mint húszmillió volt azoknak a személyeknek a száma, akik alapos *tesztvizsgálatokon* mentek keresztül, mielőtt a hadsereg, illetve a hadiipar kötelékeibe kerültek volna⁵. Ha korábban az egyéni különbségek és sajátosságok elhanyagolhatóaknak bizonyultak, most az új megbízatásokból fakadóan a kutatók serege fáradozott azon, hogy korszerűsítsék a tesztológiát, tökéletesítsék a faktoranalízist és a statisztikai technikát, annak érdekében, hogy a pszichológusok, immár mint a „lélek mérnökei”, minél több és minél megbízhatóbb információval tudjanak szolgálni a vizsgálatnak alárendelt személyekkel kapcsolatban: azok értelmi képességéről, gyakorlati jártasságáról, készségeiről, beállítottságáról, irányultságáról, társadalmi állásfoglalásáról stb.

Ezekre az adatokra persze a legkevésbé sem azért volt szükség, hogy feltárják és megmagyarázzák általuk egy-egy ember lelki életének sajátosságát, hogy jellemzőnek talált pszichikai tulajdosságait korrelációba hozzák társadalmi életformáikkal. Ellenkezőleg. Ezek a vizsgálatok a pszichológia „tudományosságával” lefedett sajátos manipulációs technika — szelekció — alapjául szolgáltak. És az elméleti összefüggések tisztázása itt sem bizonyult mulhatatlanul fontosnak. Sőt, a kutatások kiindulópontjainak hiányosságainak pl. az „emberi természet” örökletes adottságokkal, pszichofiziológiai és biokémiai folyamatokkal való magyarázata, erre való redukálása, fényesen egybevágtott a pszichotechnika

⁵ Jaroszevszkij, M., *A pszichológia története*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1968, 601–602. old.

gyakorlati-ideologikus funkciójával. Hiszen az „alkalmatlan” személyek „tudományos” alapon történő kiszűrésével a pszichológia látszólag „értékmentesen” járulhatott hozzá adott intézmények, struktúrák védelméhez, optimalizálásához. Ez az optimalizálás közelről sem csak abból áll, hogy fontos társadalmi posztokat politikai, ideológiai ellenőrzés alatt lehet tartani a pszichológiai megfelelés alapján. Ennél lényegesebb és jellemzőbb a munkaintenzitás növelésének, a termelés ésszerűbb megszervezésének irányába mutató kutatás.

A termelés tudományos szervezése, a munkafolyamatok racionális tervezése ugyanis pontos tudományos ismereteket kíván az ember szellemi potenciáljáról, a benne rejlő munkaerő hatékony kihasználásának lehetőségeiről és módjáról. Az, amit Lenin a taylorizmusról írt, szó szerint vonatkoztatható a pszichotechnikára, amennyiben az „egyesíti magában a burzsoá kizsákmányolás körmőnfont kegyetlenségét számos igen gazdag tudományos vívmánnyal a munkában végzett mechanikus mozdulatok elemzése, a felesleges és ügyetlen mozdulatok kiküszöbölése, a leghelyesebb munkamódszerek kidolgozása, a legjobb nyilvántartási és ellenőrzési rendszerek bevezetése stb. terén”⁶.

A pszichotechnika felvirágzásával az „értékmentes” tudomány megmutatta igazi arcát. Hiszen ha a kísérleti és differenciálpszichológiai vizsgálatok fellendültek és jelentős eredményeket értek el, ez annak következménye volt, hogy az ebben érdekelt tőkés cégek pénzelték ezeket a kutatásokat. A gazdaság számára ugyanis hamar nyilvánvalóvá vált, hogy sokkal előnyösebb a kísérleti és differenciálpszichológiai mutatókra támaszkodni, mint a mindennapi tapasztalatokra. S a laboratóriumi kutatásokra kiutalt összegek hűen tükrözték is a pszichológia növekvő presztízsét.

De ez bizonyos az ideológiai „érdektelenséget” hirdető pozitív tudomány számára olyan mérvű „elkötelezettséggel” járt, ami visszavonhatatlanul rányomta bélyegét a pszichológiai kutatások céljaira, szempontjaira, módszereire. Kell-e mondanunk, hogy ilyen feltételek mellett mértűnt abszurdnak, tudománytalannak az emberi élet társadalomontológiai vonatkozású, szubjektív irányultságú kérdéseivel való foglalkozás?

(Folytatjuk)

⁶ *Lenin Művei*. 27. kötet, Szikra, 1952., 254. old.

VAN-E LOGIKÁJA A KULTÚRÁNAK?

VOIGT VILMOS

Minden kultúra-definíció beszél a hagyományosságról. Illő tehát e témát a leghagyományosabb módon kezdeni, vagyis azt megemlíteni, hogy több száz kultúra-definíciót ismerünk, amelyeknek még csoportosításában sem értenek egyet az érdekeltek.¹ Voltaképpen még a szűkebb értelemben vett kultúra-definíciók is kapcsolatban állnak a társadalom, a történelem, bizonyos mértékig az ember biológiai és újabban ökológiai meghatározó tényezőivel, vagyis olyan, önmagukban is igen bonyolult jelenségekkel, amelyek meghatározása igazán sok tényezőt mozgósíthat. Úgy gondolom azonban, bizonyos mértékig függetlenül bármely általam javasolt kultúra-definíciótól, foglalkozhatunk a kultúra modellálásának kérdéseivel, és ebben az összefüggésben azzal a problémával: hogyan kapcsolhatjuk össze a „kultúra logikája” metafora két fogalmát.

Ha úgy véljük, hogy a kultúra *komponensei* sorában beszélhetünk a nyelv, a biológiai rassz, a kommunikáció társadalmi típusa vagy éppen a termelési mód szerepéről, ez nem azt jelenti, hogy a kultúra azonosítható ezekkel, még azt sem, hogy e kategóriák modellálják a kultúrát. Nyilvánvaló például, hogy van francia kultúra, van angol kultúra, de mindenki tudja, hogy nincs francia rassz, az angol nyelv pedig nemcsak Angliában található meg, ókori görög termelési módról beszéltek (ez a *polisz* társadalmi-gazdasági típusának felel meg) ugyan,² de azt már nehéz volna feltételezni, hogy Henry Ford és a futószalagon dolgozó, Chaplin megjelenítette munkás azonos kultúrát képviselne, noha a termelési mód mindkettejüket vaskényszerrel kapcsolta össze. A kultúra összetevői részei csak a kultúra definíciójának, de nem azonosak sem a definícióval, sem annak tárgyával, magával a kultúrával.

(Mivel egy általános kérdésfelvetésre került sor a dolgozatban, nem látszott célszerűnek minden elképzelhető szakirodalmi hivatás felvonultatása. Az alábbiakban csupán néhány jellemző munkára, áttekintésre történt utalás. Ezekben a további szakirodalomra is történik utalás. A szerző kultúra-definíciója e dolgozat szempontjából közömbös, azonban ezzel kapcsolatban a zárójegyzet mégis ad némi fogódzót.)

¹ A. L. Kroeber—Clyde Kluckhohn: *Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions*. New York, 1963

² Tőkei Ferenc: *A társadalmi formák marxista elméletének néhány kérdése*. Tanulmányok. Budapest, 1977

Egy másik lehetőség az, hogy e fogalmakat *modellként* használjuk, és velük a kultúra valamilyen szempontból való analogonját próbáljuk megfogalmazni. Erre a feladatra olyan általános jelenségek a legalkalmasabbak, amelyek maguk is sokrétűek, működésüket is ismerjük, sok tényezőjük van, és az ezek közötti összefüggések viszonylag tisztázhatónak tűnnek. Például a tanulás pszichológiai modellje vagy a termelés-elosztás közgazdasági modellje így modellálhatja a társadalom, illetve a kultúra egészét. Jó néhány olyan példát is idézhetünk azonban, ahol nyilvánvaló, hogy az így felfogott modellek voltaképpen erőszakoltak, nem a modellálni kívánt jelenség lényegét fejezik ki, hanem arra kívülről oktroyált rendszerek, elfedik annak lényegét, sőt, ha erőszakolják alkalmazásukat, egyenesen bénító módon hatnak. A sámándobokon ábrázolt háromosztatú világkép, a földgömb előtti világtérképek, a skolasztikus etika vagy a vulgár-marxista történetiszemlélet megemlítése jelezheti, hogy lényeges veszély ez.

Javul a modellálás lehetősége, ha azt csupán részletmodellként, a *működés* bemutatására szolgáló demonstrációnak tekintjük, a modell szó eredeti értelmében. Ilyen értelemben több lehetőség is van a kultúra modellálására. Számunkra, a szemiotika, pontosabban a kultúra szemiotikájának kutatása közben voltaképpen három ilyen *működési modell* kínálkozik. Ezek egyike sem fejezi ki a kultúra egészét, lehetőséget ad azonban arra, hogy segítségükkel megérthessük a kultúra mechanizmusának lényeges vonásait. A három lehetőség egymással is összefügg, ezért célszerű együtt, egymással való összefüggésükben tárgyalni ezeket.

A *nyelv*, a *kommunikáció* és a *társadalmi szemiózis* ilyen értelemben tekinthetők a kultúra működési modelljének. Egymástól némileg eltérő módon és célok érdekében használhatjuk őket. A nyelv mint modell elsősorban szemantikai és logikai/pszichológiai szempontból alkalmazható. A kommunikáció mint modell már figyelembe veszi a pragmatikai, szociológiai, bizonyos fokig a technikai tényezőket is. Bizonyos mértékben még ennél is általánosabb jellegű modelleknek tekinthetjük a szemiotikai kultúra-modelleket, amelyekben a jelfolyamatok (szemiózisok) kapnak központi szerepet. Első tekintetre igen csábító megoldás az, hogy a kultúrát a szemiózissal modelláljuk, hiszen tetszetős elképzelés az, hogy a kultúra „kifejező rendszer”, amely szimbolikus módon áthasonlítja a hozzá érkező információkat és olyan sajátos értékproduktumokat hoz létre, amelyek nem a maguk közvetlen anyagiségében vagy jellemző tulajdonságaiban, hanem lényegüket tekintve áttételes módon (és ez a szemiotika nevezetes aliquid pro aliquid jelmeghatározása!) nyilvánulnak meg.

Egyetlen példával: egy hazai klasszikus operaelőadás a „nemzeti színházban” nyilvánvalóan egy kultúra fontos eleme (gondoljunk például Bayreuth esetére, ahol az egész település szinte ennek a célnak a szolgálatában áll): azt mégsem gondolhatjuk, hogy a kosztümök a maguk

anyagiságában, a zenekar játéka a zenészek karmozdulatainak fizikailag kifejezhető energiaszámolásában, az énekesek teljesítménye pedig a kibocsátott rezgésszámokban lenne kifejezhető. Azt is jól érzékelhetjük, hogy itt a pusztai kommunikációnál (vagy akár a nyelvénél) többről van szó a kultúra szempontjából: nem hiszem, hogy bárki megértené a teljes szöveget (még akusztikailag sem), vagy hogy információéhségét kielégítené annak az új ismeretnek a megszerzése, hogy az ismeretlen, hattyún jött figurát *Lobengrin*nek hívják. Ha a kultúrát a társadalom egészéhez kötjük, és itt a konvenció fontosságát hangsúlyozzuk, nyilvánvaló, hogy a társadalmi szemiózis gyakorlata jól jellemzi az illető kultúrát, még így is felmerül azonban az a kérdés: elégséges-e mindez a megbízható modelláláshoz?

Az eddigi *kultúraszemiotikai* szintéziskísérletek úgy próbálták megkerülni a problémát, hogy a szemiózis legáltalánosabb tényezőit állították a kultúra modellálási megoldásainak előterébe. Lotman például megkülönbözteti a kultúra szemantikai és szintaktikai típusát, sőt szintaktikai-szemantikai típusról is beszél.³ Mivel ez hétköznapi nyelvre fordítva azt jelenti, hogy a kultúra szemiotikai modellje mindent magába foglal, ami a kultúrában elemként megtalálható vagy egymáshoz kapcsolódik (*szintaktika*), avagy abban bármilyen jelentést kaphat (*szemantika*), ez a modell csak az árnyalatok és az irányultság megragadására alkalmas, arra, hogy érzékeltessük, vajon inkább összetevő vagy inkább értelmező jellegű-e a kultúra egy adott korban vagy társadalomban. Voltaképpen ezt a megszorítottabb megoldást tartalmazza Lotman és munkatársainak a kultúra „szemiotikai mechanizmusa” elnevezése is (*semiotičeskij mehanizm kultury*), amely arra utal, hogy a kultúrában mi módon működik a szemiózis, de arra a kérdésre nem ad már feleletet, mennyiben fejezi ki a szemiózis a kultúra egészét.

Itt nyilvánvalóan egy szorosabban vett, pontosabban megfogalmazott kultúra-modellálás irányába kell fordulnunk. Ebből a célból igen kecsgetőnek látszik a kultúra *logikai* modelljének elkészítése.

Ha itt figyelmen kívül hagyjuk azt a különben nem könnyű kérdést, hogy végső soron mi is a logika (és azzal a problémával sem foglalkozunk, hogy többféle logikai irányzat képzelhető el, egyazon kultúrán belül is), néhány további nehézség bukkan fel mind kultúraelméleti, mind szemiotikaelméleti szempontból egyaránt. (Noha nem érzem magam illetékesnek e kérdés eldöntésében, úgy tűnik, a logika elmélete szempontjából sem minden nehézség nélküli vállalkozás a kultúra logikai modelljének megalkotása. E nehézséggel azonban a későbbiekben nem foglalkozom.)

Elképzelhető, hogy a logikát voltaképpen *logikai szintaxis* értelmében

³ Ju. Lotman: *Stat'i po tipologii kultury*. Tartu, 1970, 12—35. (Materialy k kursu teoriii literatury — vyp. 1). = J. M.

Lotman: *Szöveg, modell, típus*. Budapest, 1973, 281—306

fogjuk fel, és benne az egyes fogalmak egymáshoz kapcsolódása lehetséges eseteinek általános leírását lássuk. Ez esetben csupán a kultúra „állításainak” definiálását kellene megadnunk, és rögtön meg is oldottuk volna a kultúra logikai modelljének összes problémáját.

E ponton azonban a kultúra lényegét illető problémába ütköztünk. Hogyan is működik a kultúra? Ha feltételezzük is, hogy benne igazán fontos a nyelvi állítás, a szillogizmus és az argumentáció, vagyis a logikai szintaxis által leírható jelenségek, mindenképpen figyelembe kell vennünk azt is, hogy ezen túlmenően intézmények és azok működése is hozzá tartozik a kultúra lényegéhez. E téren a logika újabb vívmányai sem terjednek ki minden, a kultúraelmélet szempontjából fontos területre. Van ugyan modális logika, amely az egyes kijelentések, sőt egész állítássorozatokat, érveléseket, teljes „szövegeket” valóság- és érvényességviszonyait kutatja; van elemi cselekvéslogika (*Handlungslogik*), valamint az ettől némileg különböző akciólogika (*logic of action*)⁴, sőt legújabban azt is megkísérelték, hogy ezek alapján például az elbeszélés logikáját is megalkossák,⁵ vagyis egy olyan területre is kiterjesszék a logikát, amelyben már a kultúra produktumai és nem csupán a valóság tényei vagy azok logikai leképzései szerepelnek — mindazáltal ez csupán kezdeményezés, és még egyetlen cselekvéslogikával sem sikerült leírni emberi normákat vagy akár a kultúra bármilyen hétköznapi megnyilvánulását (köszöntés, viselkedés, ízlés, sztereotípiák stb.).⁶ E téren a logika újabb áramlatai csak a cselekvések leírásának a formanyelvét adják, önmagukban azonban nem értelmezik azokat. Ezért a kultúra logikai elmélete szempontjából legfeljebb biztató kezdeményezéseknek és nem kielégteljesítő eredményeknek tekinthetők.

Megjegyezhetjük, hogy a *szöveglogika*, amely nem csupán a művészi szövegek leírását kísérheti meg, fontos részeredményeket hozott, és ezek a kultúra elméletében is felhasználhatók. Minthogy azonban a kultúra egésze mégsem azonosítható a szövegekkel, vagy azok sokaságával, itt is csupán kezdeti eredményeket regisztrálhatunk.⁷

Noha bizonyos mértékig kiterés, néhány szóval érintenünk kell a különböző logikai hagyományok (a „nemzeti logikák”) kérdését is. Néha nem több ez elnevezés, mint tudománytörténeti iskolák metaforikus megfogalmazása, olykor azonban, és éppen kultúraelméleti szempontból, ennél több értelmet is tulajdoníthatunk az olyan megnevezéseknek, mint pl. „német metafizika”, „francia racionalizmus”, „brit empirikus vagy analitikus iskola” stb. Nyilvánvaló, hogy e tudományos áramlatok el-

⁴ Georg Henrik von Wright: *The Logic of Action. A Sketch.*

In: *The Logic of Decision and Action.* Ed.: Nicholas Rescher. Pittsburgh, 1967, 121—136.

⁵ August Sladec: *Aktionslogik und Erzähllogik.* Tübingen, 1977

⁶ Ingmar Pörn: *Logic of Action and Social Science.* Oslo, 1977

⁷ Csúri K(ároly) ed.: *Literary Semantics and Possible Worlds.* Szeged, 1968 (*Studia Poetica* 2)

választhatatlanok attól a társadalmi és történeti, következőképpen kulturális környezettől, amelyben létrejöttek, és mint ahogy a marxista dialektikus logika bevallottan is közvetlen társadalmi feladatok megoldására érzi hivatottnak magát, sok ilyen iskolát megérthetünk kulturális produktumként. Ez persze nem jelenti azt, hogy a logikai rendszerek az illető kultúrák logikáját közvetlenül kifejezik. Hogy mindenki által érthető példát említsek, Freud pszichoanalízise, ilyen jellegű társadalomértelmezése elképzelhetetlen a századforduló, az Osztrák—Magyar Monarchia és Bécs kultúrájának ismerete nélkül. Charles Morris társadalomelmélete az Egyesült Államok egyik legtipikusabb kulturális megnyilvánulása: preferenciái, hangsúlyai, témái és megoldásai „amerikai” jellegűek. Azonban megannyi ilyen reflexív kultúra-vonatkozás ellenére sem mondhatjuk azt, hogy ezek az elméletek az illető kultúrák teóriái vagy akár metateóriái lennének. Bennük csupán tükröződnek a kultúrábeli domináns tények, előtérbe kerülnek a megszokott megoldási stratégiák, nyilvánvalóvá válnak az ideológiai motívumok. Azonkívül minél inkább objektív logikai jellegű egy-egy állításuk, annál kevésbé kultúrához kötött (*culture specific*), annál inkább független az adott kultúra gyakorlatától (*culture free*). Még az értékelés mozzanata, e jellegzetesen kulturális mechanizmus is bizonyos mértékig objektíválódhat, függetlenül az illető kultúra elméletétől, sőt gyakorlatától. (Ha bármely időpontban összevetjük egy kultúra etikai kódexét, büntetőtörvénykönyvét, irodalmi hőseit és mindennapi gyakorlatát, jól láthatjuk, hogy „bűn és bűnhődés” értékvilága ugyanazon kultúrán belül is milyen különböző dimenziókban és milyen különböző módon jelenik meg.)

A „nemzeti logikák” vagy a „kultúrához kötött” logikák ezért csupán igen közvetett módon alkalmasak arra, hogy általuk vizsgáljuk az adott kultúrák logikáját, arra pedig igen csekély mértékben alkalmasak, hogy ezt a logikát csak bennük lássuk megnyilvánultnak.

Mindezt egy paradoxonnal úgy foglalhatjuk össze, hogy a logikáknak van kapcsolata a kultúrákkal, de ha egy logikát tételezünk fel helyesnek, vagy leghelyesebbnek, ennek éppen logikus voltából következően nincs kulturális korlátozottsága. Következőképpen: ha egy logika valóban logika, akkor nem egy kultúra logikája.

Mégsem kell szkepszissel zárni szemlénket. Mind a logika, mind a kultúra szempontjából mód van arra, hogy a „kultúra logikája” kérdéskörrel gyümölcsözően foglalkozzunk. A kultúrának ugyanis van *rendszer* (működési szabályai, érvényességi köre, törvényszerűségei, sőt függvényekkel leírható sajátosságai is). Mindezek leírására egy *rendszerlogika* alkalmas lehet. Azt azonban itt is hangsúlyozni kell, hogy ez a rendszerlogika nem a logikát, hanem a logika rendszerét írja le. Ez azonban önmagában is nagy eredmény, és alighanem a kultúrelmélet fordulópontja lenne, ha egy ilyen munka elkészülne. Legutóbb Markarjan és mások jóvoltából éppen a szovjet kultúrelméletben történt jelen-

tős előrelépés a rendszerszemlélet, sőt a rendszerelmélet érdekében,⁸ e-
ren azonban egyelőre még több a tennivaló, mint a már elért eredmény.

Ugyanakkor a *kultúra rendszerének logikája* a logika szempontjából is kecsegtető témakör, megteremtése a logika fejlődéséhez lényeges hozzájárulás volna. Nem mondhatjuk ugyan azt, hogy a modern logika vagy a szimbolikus logika, vagy akár a logikai szemantika, egyetlen célkitűzése az lett volna, hogy új meg új területekre terjessze ki a logika érvényességi körét. Azonban a lengyel, az angol és más logikai iskolák éppen a maguk belső logikai kutatásainak folytatása során a nyelvelmélettől a topológiáig, a kommunikációelmélettől a szociológiáig, a matematikától a szemiotikáig, sok mindenfelé eljutottak.⁹ Igen öröndetes lenne, ha a kultúra rendszerének logikai kutatása érdemben megindulna. Itt immár nem csupán minőségek, fogalmak vagy állítások, hanem ezek helyében jellemvonások, tények és elvek érvényesülnek, hogy a bonyolultabb jelenségekről ne is beszéljünk (pl. mi felel meg a kultúrában a logikai „fogalom” vagy „következtetés” fogalmának stb.). Ha bármely logika képes arra, hogy ezt a témakört megközelítse, immár be is teljesítette a maga feladatkörét, hiszen túllépett önmagán.

Ha ezt a profetikus hangvételt folytatni kívánjuk, arra is felelnünk kell, várhatjuk-e és honnan ezt az új „kulturális logikát”. Azt hiszem, ha valaha megszületik egy ilyen logika, ez onnan származhat, ahol a logika már foglalkozott a nyelv, a kommunikáció, az irodalmi és egyéb szövegek kifejezésvilága kérdéseivel; másrészt, ahol a cselekvések és az interakció logikája bizonyos múltra tekinthet vissza. Módszertani értelemben a szemantikával és a lehetséges világokkal foglalkozó logikai iskolák számára van adva a legtöbb esély abban a tekintetben, hogy létrehozzák a kultúra logikai leírását, ezzel egyszerre a logika új, ragyogó fejezetét.¹⁰

⁸ E. S. Markarjan: *Voprosy sistemnogo issledovanija obščestva*. Moskva, 1972 — E. S. Markarian: The Concept of Culture in the System of Modern Sciences. In: *The Concept and Dynamics of Culture*. Edited by B. Bernardi. The Hague — Paris, 1977, 103—118.

⁹ T(adeusz) Pawlowski: Linguistics and the Semiotic Theory of Culture. „Scientia” — Rivista di Scienza V—VI—VII—VIII (1974) 1—5. — Stefan Zótkiewski: *Semiotika a kultúra*. Bratislava, 1969

¹⁰ Voigt Vilmos: Kultúra és kommunikáció. In: *Minerva Nagy Képes Enciklopédia*. 4. kötet. Település — Városiasodás — Az emberi kommunikáció. Budapest, 1975, 397—410. — Voigt Vilmos: A kultúra szemiotikája. *Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudomány Osztályának Közleményei* 30 (1978) 231—295.

EGY PÁRBESZÉD ALLEGÓRIÁJA (II.)

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

A *Beszélgetések* ideje: vakáció. Most ne higgyük azonban, hogy a könyv lényegtelen vagy léha dolgokkal foglalkozik. Az önközlés szünideje annak a világállapotnak a hiátusa, ahol a goromba taglejtés az uralkodó. Ahol „Csak a vágóhíd melege, / muskátliszaga, puha máza, / csak a nap van.” Ahol „Üveg mögötti csöndben / lemosdanak a mézáróslégények, / de ami történt, valahogy mégse tud véget érni.” Ahol „Szemközt a pusztulással / egy ember lépked hangtalan. / Nincs semmije, árnyéka van. / Meg botja van. Meg rabruhája van.” A szenvedés, a bűn, az anonim panasz — mindaz, amit a lehetetlen lebrásával, az egész európai kultúra számára végleges érvénnyel mondott ki Pilinszky János költészete — távol áll a *Beszélgetésektől*. Fölbukkan persze Sheryl Sutton „elbeszéléseiben”, például a strandjegyről szóló gyönyörű parabolában, de ez nem a Simone Weil-idézetben szereplő legmagasabbrendű szépség, ami a szerencsétlenség hiteles ábrázolása — ez „csak” annak a látványa, ahogyan ez a szépség *bekövetkezik*. Így az író közvetve marad hű eddigi elkötelezettségéhez: a kommunikáció kivételes paradicsomának megvilágításával a distanciát is ábrázolta. Erre számos utalás történik. Pilinszky és Sheryl Sutton kapcsolata nem erotikus; de nem is barátság. Pusztán elméleti kapcsolat, *mert* pusztán egzisztenciális. Az a kapcsolat, amelynek föltétlen, csak a benne részvevőkre vonatkozó Legyenje, azaz morálja van, az per definitionem gyakorlati, története van, kockázata, súlya és melege. A szerecsen királynő és a szkíta költő kapcsolata itt csak a megértés — csupán ebből fakad olvasás után a fáradtság határozottan orgiasztikus hangulata, mint a platóni *Lakoma* olvasása után is: a lényegi találkozás utáni erotikus ernyedtség. Egy szerelem története mindenképpen fölold, hatása nem a szerelemé. Azért sem, mert szükségképpen általános; természeti, társadalmi, kegyelmi nézőpontból egyaránt az. A költő és a királynő (egy párizsi társulat amerikai néger színésznője) találkozásainak története valóban „csak” beszélgetések története — olyan találkozásoké tehát, amelyek nyomán egyiküknek sem kell másképpen ennie, üldögelnie, sírnia, ölelnie. Ezek a beszélgetések nem involválnak életforma-változtatást, csak az életformának egy igen

hatékony elemzési alakzatát teszik lehetővé. Téma és forma nem különbözik. Mindkettő *negatív* lenyomata az a morál alatti tragikum, amely beszédes alany és néma tárgy találkozásakor ébreszt fájdalmat. A vonatfülszék fáradt plüссе, az építkezések kimondhatatlan kacatja, a kietlen lakótelep mögött, a hunyorogtató alkonyi ellenfény mögött hűvösen kéklő hegyek (senki sem ügyel rájuk), mindaz, amit a könyvben a „New York” metafora fejez ki, az íróasztalom zöld posztóján heverő pipaszurkáló, gyufásdoboz, papírvágó és hasogató szomorúsága és emberen túli derűje, velük kapcsolatos érzéleteink, környezetünkben átélt tropizmusaink (Nathalie Sarraute), a nouveau roman által hozzáférhetővé tett humán természet kétes, kissé tisztátlan mélabúja valamit jelez: azt, hogy szubjektum és szubjektum között valami nagyon nagy baj van. Amikor — minden szenvedés és szerencsétlenség közepette — az alany alanyisága maga nem volt kérdéses, legföljebb fenyegetett, akkor a természet és a tárgyak vagy lelkesült-borzongó metaforák alkalmi voltak, vagy közömbösek. Ez a zavart, rossz lelkiismeretre valló feszengés életünk lelketlen díszletei előtt mintha azt mutatná, hogy nem nagyon tudjuk megkülönböztetni a díszleteket a szereplőktől. Nemcsak a neomarxizmus által leírt, fogyasztás-vezérelt tárgyérzékelés a ludas ebben, nemcsak az elidegenült affektivitás, nemcsak az emberek által fölépített második természet végső soron megszokhatatlan furasága (hiszen jó ideje nem az épít, *akinek* építenek — lásd a tervezés szégyenlős-diadalitts mitológiáját Konrád György *A városalapítójában*), hanem inkább annak a valószínűtlensége, hogy a teremtés csak szükségszerű.

Schelling írja a *Philosophie der Offenbarung*ban, hogy a mitológiának, mint akármelyik szükségszerű folyamatnak, lehet a priori tudománya, de a kinyilatkoztatást a legszabadabb akarat elhatározásából és tetteiből kell megértenünk. A kinyilatkoztatás maga nem szükségszerű folyamat, hanem a legfönségesebb és legszabadabb akarat dolga; ezért senki sem képzelheti, hogy itt lehetne bármit is a priori fölfogni. Egyetlen filozófia sem bizonyíthatja be — írja Schelling —, hogy Istennek teremtőnek *kell*tennie, de a filozófia azt bizonyíthatja (mégpedig tapasztalatiilag, a posteriori), hogy Isten teremtő *akart* lenni, egyszerűen egy tőle különböző lét meglétének tényéből („durch das wirklich Vorhandensein eines von ihm verschiedenem Seins”). A teremtést csak szabadnak képzelhetjük. A második természet (az ember alkotta tárgyi világ) demiurgosza azonban nem mindig *akart* demiurgosz lenni, másrészt pedig ez esetben vagy mindenki demiurgosz, vagy senki. A teremtés mint szabad aktus senki szabadságát nem korlátozhatja, de ha kiváltság, akkor természetesen korlátoz. Amíg az anyagi termelés — a tárgyi világ teremtése — egyfelől tulajdonosok, irányítók, tervezők, hajcsárok, tudósok, föltalálók, másfelől alkalmazottak, végrehajtók, kivitelezők, vezetettek és alávetettek *bűnös* módon *közös* műve, amíg ez a beszennyezett és boldogtalan kapcsolat mint szükségszerű (legalábbis a folyamat részvevőinek

szemében szükségszerű) folyamat teremti életünk díszleteit, addig az alanytól elválaszthatatlan szabadság elkerülhetetlenül irreálisnak tűnik. Marx a gazdasági objektivitást mint az emberi kapcsolatok eltorzult, külsővé vált hiposztázisát mutatta be: az emberi kapcsolatokhoz tehát nem a gazdaság átalakításával, hanem a gazdaság megszüntetésével juthatunk el — persze a Polányi Károly által meghatározott archaikus gazdaság ebben az értelemben *nem* gazdaság. A szabad teremtés hiányát mindenki érzi, ez nem tudományos kérdés.

Ez az érzés a *homály*. New York felhőkarcolóinak árnyékában a boltok nappal is égetik a hangulatlámpákat. A világ állapota a homály: mert a teremtés szükségképpen szabad, s ezt azok is sejtik, akikre a teremtés szabad önkénye a végzet acélos hidegével hat — mindez másképpen is lehetne, de *éppen így* van: ezért tűnik esetlegesnek, ezért nem lehet elfogadni. Egy utca látványa nem lehet végérvényes: szívfájdítóan múlandó, és a maga otromba ténszerűségében idegesítő és elkésérítő. Lehetne másképpen, de — történetesen — *éppen így* van, valameddig. Nem szükségszerű, hogy *éppen ilyen* legyen, ha az volna, akkor elfogadhatnám mint egyetlen és egyszeri földi életem keretét; sors sorsot keressz! Mégsem tehetem *mássa*: csak odább mehetek, ha nem tetszik, vagy nem bámulok ki az ablakon. Az utca zavartalanul létezik, többfajta, egymástól idegen, heterogén tárgyiség statisztikai összegezeként — zavarba ejtő egzisztencia, szorongást kelt, mert véletlenei egyszerre keltik föl a szabadság képzetét és a megmásíthatatlanság kietlen szomorúságát. Ez a lét a szabad teremtés aktusától való különbség léte („Vorhandensein eines von ihm verschiedenen Seins”), diasztázis.

„Kulcs elkallódni, /zár bezárulni, / cipő megállni, / amennyire csak számok tudnak valakit / kézreadni és idegenné tenni, / olyan mély a mi elhagyatottságunk.” És: „Egy híd, egy forró betonút, / üríti zsebeit a nappal, / rendre kirakja mindenét. / Magad vagy a kataton alkonyatban.” A diasztázis elismerése nem készlet Luther módjára szólnunk *de servo arbitrio*. Nem. Amit emberek teremtettek — és Marx szerint ebbe a teremtésbe, „a készen kapott föltételek” karámjába születünk bele —, az soha nem kényszeríthet egészen. Lehet, hogy nem vagyunk képesek másra, mint a készen kapott elemek kombinálására és cirkuláris permutációjára (ex nihilo nihil fit), de azt, amit olyképpen teremtünk, ahogyan a számunkra keretet és abszolút kényszert jelentő második természetet teremtették, csak potenciálisan, tehát nem föltétlen szükségszerűséggel teremjük: ez még akkor is így van, ha a létrejövő második természetet csupán statisztikai összegezésnek tekintjük — azaz ellentétes, realiter különböző események összegezésének. Nincs tömörebb jelzése az emberi szabadság réseitől átluggatott, inhomogén világállapotnak, mint a globális gazdasági előrejelzések hozzávetőlegessége. Még ha — megengedhetetlenül — össze is adják az engedelmes tárgyat és a lázadó alanyt, a végeredmény soha nem lesz osztható egész számmal.

Ilyen potenciális és kétértelmű világba „születünk bele”: s ez különösen akkor érezhető, amikor a világ állapota a *homály*. A diasztázis a Teremtő és a teremtmény, a Megváltó és a megváltásra váró között van, ez választja el a világosságot a homálytól, a szóló igazságot a megértett igazságtól.

De ha ezt mondjuk, ha megsejdtjük a teremtés szédítő szabadságát, akkor rendelkezésünkre áll az imitatio, a példakövetés. Akkor lehetséges színház. Megváltatlan teremtmények között is szólhat az igazság: nem színről színre, nem közvetlenül: éppen a teremtmények megváltatlanságának szenvedélyes allegóriája által. Sheryl Sutton azt mondja a könyvben, hogy Robert Wilson „a nyílt vagy lappangó montázsseleket előbb fölhevítette, majd egyetlen golyóvá olvasztotta. Nem találkozik jobb szót az egybeolvasztott golyónál. Minden nagy mű mélyén ő gurul, láthatóan vagy láthatatlanul, dübörögve, de többnyire csendben. [...] A szürrealistáknál is messzebbre eldobta a gyeplőt, de aztán fokról fokra aláhajtott, alászállt abba az istállóba . . ., amit [...] az egyszeri, a konkrét présének, egy életen át farkasszemező realitásának ismerünk . . .” Wilson komédiáinak egyetlen előadását sem láttam, de a *Beszélgetések*-ből nyilvánvalónak tűnik, hogy egyvalami vált számunkra elviselhetelenné: az, hogy a közlésképtelenség farce-át mint a kommunikáció mintáját vagy az önközlés tragédiáját játsszák el. A *szóló* igazság paródiájává stilizált dadogás és némaság, a folyékonyan fecsegő csönd: teológiai botrány. A katolikus Pilinszky számára ez többszörösen fontos, azért is egyebek között, mert neki adott a hiányzó hívásának szertartása (saját drámáinak és oratóriumának is megnevezetlen példája): a mise. A mise a hívás és a beteljesülés szakrális szertartása. Az igazi színház a hívás profán szertartása. Mindkét szertartás súlypontja a jelenlét. Eszköze a mágia.

Az igazi színpadra úgy lépnek be a szereplők, mint tudatunk szakrális drámáiban: belépésük föltámadás, a találkozás: megelevenedés. Hogy a tekintet tárgyiasító hatalma ne dermessze jégkolonccá őket, ehhez folytania kell ám az előadásnak! Kétértelművé kell változtatni a tekintetet magát, váljék bizonytalanná a térülő-forduló, suhogó ambivalencia lát-tán! A megértés objektuma a nyelv, a beszéd, legyen hát a szó viszonylagossá! Lehet, hogy igaza van Pilinszkynek (és Sherylnek; és Wilsonnak): erre alkalmas mód lenne a lassítás. A gesztusok kioltott értelmű, idiotikus lefokozása, a szekvenciák ritmustalan váltakozása, a díszletek összeválogatásának kissé báva aleatorikája igen jól jelképezheti minden kommunikáció keretét: a homályt, a világállapot tényeinek potenciális végtelenjét. De ezt a homályt másfelől a szabad művészi teremtő aktus szembántó verőfénye veszi körül. Ami mindent megszabó keret, nélkülözhetetlen föltétel volt, az itt föltételezett lesz és téma, még hozzá bírát és elítélt téma. A jelenlétvesztés, ahogy Pilinszky János nevezi, a jelenlét allegóriájának — a színjátéknak — a legközepébe kerül, kiállítási tárgy

lesz. A homály potenciális végtelenjéből csak véletlenszerű-aleatorikus lehet a válogatás: tébolyultak, kacatok között. „... A remekművek — írja Pilinszky — nem unalom előttiék, hanem unalmon túliak. A modern irodalomban ma már többnyire az zavar, hogy nem meri vállalni az unalom kockázatát. Ma már azt is tudom, hogy nincs remekmű, amibe az alkotó bukása ne volna »beépítve«. Ez ugyanis a művészetben a realizálhatatlan halál megfelelője. A legkülönb lángelme is *csak* alkot, amíg művészi és emberi bukása bele nem épül művébe. Attól kezdve — anélkül, hogy keze nyoma eltűnne — a mű kezdi írni önmagát...”

„Nincs szabadság, és nincs igazi nagyság az unalmon túli közlések nélkül.” „Minden igazi művészet kizár mindennemű rutint. A dadogás az alfája és az ékesszólás az omegája, de úgy, hogy a kettőt lehetetlen szétválasztani és megkülönböztetni egymástól.” Végtelennek látszó, hosszan kitartott gesztus — amely mit mutat? Rámutat a homályra, a szedett-vedett összevisszaságra, a kusza, hideg zűrzavarra, mindarra, amiről voltaképpen nem különbözik — tetszőleges színlelőadás az esetleges élettények zavaros áradatában —, mert *nemcsak és nem elsősorban* mindettől kell különböznie, hanem mint szimbolikusan kiemelt és allegorikusan megtestesített tudati aktusnak végül is csak egyvalamitől: a transzcendens logosztól. Azzal, hogy a jelenlétvesztés, a *homály* a szinkategorematikus végtelen egyik tagjának a középpontjába került, egy lélegzetszakasztó pillanatra elhagyta a potenciális végtelent, végrehajtva az ellenkezőjét annak, amit Tauler koldusa tervezett arra az esetre, ha netán elkárhoznék: hogy belekapaszkodik Isten lábába, úgy rántja magával a poklokra, nehogy nélküle maradjon.² De becsületesen meg kell mondani, hogy a jelenkori színházra inkább Adorno Beckettől írott, nagyon is idevágó sorai illenek: „Míg az újabb kori ontológia absztrak-tumai konkrétá válásának beteljesületlen ígérétéből élt, Beckett-nél a kagylószerűen magába zárult, semmiféle általánosra többé nem képes, merő önmegvalósításában kimerülő létezés, konkrétsága úgy nyilvánul meg, mint annak az absztraktságnak a hasonmása, amely a tapasztalásig nem jut el immár. Az ontológia a hamis élet patogeneziseként tér meg újtjáról. Ábrázolásának módja: a negatív öröklét állapota. Míg a messianisztikus Miskin annak idején az órájáról feledkezett meg, mert nem volt érvényes számára már a földi idő, ellenlábasai számára azért veszett el az idő, mert még reménnyel kecsgette.”³ A Pilinszky értelmezte Wilson-színház talán valóban kivétel, nem is beszélve arról a nem-színházról, amellyel szemmel láthatólag rokon, a happeningről. A negatív öröklét — amelynek rögzítésével mindazonáltal Beckett a legnagyobbak közé tartozik, természetesen mint humorista — csak kopár

² Vö. Johann Tauler: *A hittudós és a koldus beszélgetése*, ford. Danczi Vil-bald. Vigilia XLXII (19775: 7, pp. 453—454.

³ Tandori Dezső fordítása.

lehet, a negatív örökléket tökéletesen leírja kétórányi csetlés-botlás; Pilinszky és Sheryl Sutton (és talán Wilson) színházában a pillanatot húzzák, nyújtják, feszítik: addig, amíg Sheryl vállán ott a szikla, a „több tonnás kiskabát”, amíg maga is olyan súlyos nem lesz, hogy átszakítja a színpadot és a föld kérgét, hatalmas reccsenéssel be a magmáig!... — a jelenlét metaforája testet ölt. Sheryl Sutton (mármint a könyv szereplője) ennek a metaforának az egyoldalú szakembere: történetei is erről szólnak — a színpalak mögött álldogáló (megrontott?) nyolcéves kislány, a térde szétvetésére hipnotizált öregasszony, a „lukas szemű” linzi nő, Christine, a német parasztházban megcsodált széplány, az ő New Yorkja („a félelemnek nincsenek szemhéjai”), a habkönnyű szikla anekdotája és mindenekelőtt a csodálatos strand-epizód. Pilinszky János (mármint a könyv szereplője) történetei, meglátjuk, részben másról tudósítanak. Ami furcsa: e történetek egyike sem büntelen, de mindegyik épp a színházban expialható. Az az egyetlen história, amely ártatlannak mondható — a görög keleti hűsvét Párizsban („... egy szentkép, amit mindenki szurtosra csókol... a pap föltépte az ikonosztáz ajtaját, s artikulátlanul ordítva, ragyogó palástban...”) —, szintén szertartásról számol be.

A szertartás metaforája közel áll Pilinszky János költészetének legfontosabb tulajdonságához, a szolidáris tekintethez. Ha érteni akarjuk — írtam róla régebben —, a *tekintete* mozgását kell követnünk. *Arra* kell néznünk, amerre és amire ő néz. Persze nem fogjuk ugyanazt látni. De ugyanazt fogjuk tenni. — Tehát, összhangban a platóni művészet-meghatározással, a teremtés utánzása és a bennünket befogadó szerezetben számunkra is: az utánzás utánzása. A különbség csak annyi, hogy az utánzás ezúttal imitatio, példakövetés, részvétel a teremtés szabadságában. Tapasztalat, a posteriori bizonyosság: a véletlennek nem a szükségszerű az ellentéte, hanem a szabad; mert a véletlen, ha már bekövetkezett, jóvátehetetlenül megtörtént és adott, de ami szabad, az szükségképpen föntartja szabadságát mindaddig, amíg az, ami. A természetet *gyönyörű* szabályszerűségek kormányozzák, ha szabad Simone Weilnek hinnünk; a véletlen a szó sajátlagos értelmében akkor bukkan föl, ha a teremtés kiváltsága nem egyenlően elosztott: igazi példája az utca. Az imitatio megszüntetheti a teremtés privilégiumát; aki a szertartás részvevője, az nem tárgy, hanem konzubsztanciális alanya a teremtés aktusának. Kiváltképpen akkor, ha az ünnep magva a szenvedés. A miéé az áldozat, a színjátéké a homály, a hitvitáé a Gonosz.

Valamiképpen minden valódi színházi ember érzi ezt. Jerzy Grotowski, a nagy lengyel rendező írja: a színház „rombolja szét a különféle tabukat! Azzal, hogy szétrombolja — sokkhatással, elemi erővel, melyet a maszkok levetése idéz elő —, nekünk, kifosztottaknak és mintegy mezíteleneknek lehetővé teszi, hogy átadjuk magunkat valaminek, amit alig lehet meghatározni, s amit Erősz és Caritas egyaránt magában

foglal.”⁴ Ha a színház — szemben Tauler koldusával — a szabad teremtés örjögő boldogságába rántja föl a *homályt* az Erősz és a Caritas hatalmánál fogva, ezzel nem változik misztikává: a homály szembe-sítése a szabadsággal egyáltalán nem a visio beatifica előlegezése, hanem éppen ellenkezőleg: a teremtés szabadságának egyfajta feddhetetlen meggyalázása: parodia sacra. Általában az Istentől való távolságot az emberi lélek felől szokás nézni, a diasztázis elsősorban e világ megjelölésére szolgál — a szabad aktus, amely részvétből, szolidaritásból, szeretetből *utánozza* a szolgaságot, a homályt, a passiót, a nem e világ immanenciáját, hanem transzcendenciáját, a diasztázis másik oldaláról *nézett* voltát számolja föl; csak hogy a pillanatra megkonstruált immanencia nem méltó erre a névre, ugyanis túloldalt van, odaát: a szabadság ujjongó tébolyában. Az izzó keretben — hihetetlen, de így van; és milyen egyszerű dolog! — *világosan látszik a homály*: azért, hogy a véletlen hiteles képét nemcsak a világgállapot valószínűségi számítása tudja kifejezhetetlen kényszerként megkonstruálni, hanem a szabad döntés is rekonstruálni, még hozzá a teremtés parodisztikus utánzásával, érthetővé válik az a fölfoghatatlan köznapi tapasztalat, hogy ami *van*, talán *nem jól van*. Egyrészt, mert nem szükségszerű, véletlen önkény alkothatja meg (így *csökken* rangban és tekintélyben); másrészt, mert nem elég önmagában az önmagának, megkonstruálható és megkonstruálható (ezért *lefokozódik* ontológiailag is); harmadrészt, mert ily módon már kitetszik bűnös, gonosz volta (ezért erkölcsileg is *elvetendőnek* minősül). Ha lelepleződik az, amitől az ember szenved, annak kétféle hatása lehet: vagy fölháborodást vált ki a szenvedőkből, mert úgy látják, hogy kicsinylik kínjaik okát (minél egyetemesebb és leírhatatlanabb nyomorunk oka, annál kevésbé vagyuk bűnrészesek saját bajunkban), tehát lebecsülik őket magukat; ilyenkor a humor és az ítélezés részvétlenségnek, köszívűségnek számít — vagy pedig önbizalmat önt a szenvedőbe, mert igazolja lázadásukat. A parodia sacra — és látni való, ehhez közeledik Pilinszky János művészeteszménye — lázadóknak való művészet. Kétségtelen, hogy szembeállítható a misztikával; de hát ezt Pilinszky János réges-régen megírta: a művészet és a misztika „úgy egy, hogy tökéletes ellentéte egymásnak. Ugyanannak az útnak, ugyanannak a szeretetnek: a világból fölszálló és a világba alászálló, de mindenképp tökéletesen egybeeső két ága . . . [. . .] Jákob létrája: Isten föl-alú szálló angyalaival a képzelet hazatalálásának közös és egyetlen módja.” Pilinszky János művészete *utánozza* a föl-alú szálló angyalokat, mert ő legalább annyira misztikus, mint művész. A könyvben néki kevesebb története hangzik el, mint Sheryl Suttonnak — és (mint említettem) részint másról. Ugyanis a szeretet kegyelemszerű átéléséről. Az ártatlan-érzéki Erősz (nem messze „az Éden fáitól”) és a csodaként föllobogó

⁴ Balogh Géza fordítása.

Caritas — a klastromba zárt prostituáltak, illetve a román őrzetű története — mindenképpen elsodorja az ént. De eltávolítja a szikkadt büntől. Ahogy Tőrei Gergely, ez az elfeledett tizenhetedik századi költő írja *Cantio alia et pulchra* című versében: [Isten] „gyönyörű forrásra, zuhogó csurgásra mint pásztor nyáját viszi, / Elmém szomjúságát, bűnöm száraz voltát lágy nedves kútra küldi.”⁵ Pilinszky történetei, noha természetesen nem büntelenek, hiszen a condition humaine, az emberi állapot akar kifejeződni általuk, távol vannak a száraz büntől. Mindig érezni a „lágy nedves kút” közelségét. Egy kisiúnak olyan nők között adatott meg eszmélkednie, akik egyszerre voltak apácák és rimák. Legegyen távol minden babonáság, de ezt nem lehet nem intésnek fölfogni: „...kezdem sejteni — írja Pilinszky —, hogy Pia vagy Alexia nővér vagy az, hogy Krecsa és Micsicsák azzal, hogy kezdet nélkül velem voltak és ölelgettek, majd váratlanul és végérvényesen eltűntek, életem növekvő zúrzavarának szinte egyetlen alfájával és omegájával ajándékozta meg.” Figyeljük meg az izgatott mondatot: *hogy Pia... , vagy az, hogy Krecsa... , azzal, hogy... .* Ugyanezen a lapon olvassuk: „...megnevezhetetlen vonzalmakba sodor...” Pár sorral alább: „...eretnek vonzalmakba sodort...” Nagy költőnél ilyen föltűnő szóismétlés, stílushiba nem akármikor fordul elő. A hang elecsuklik, a kifejezés gyarlósága kifejez. A szeretetélmény elemi megérezkítésére alig van szavunk. Vagy az *elemek* fejeződnek ki, vagy a *szeretet*. A kettő számára nem adatott közös forma.

Miért nem? Ki tudja?

Talán azért — s itt ismét igazat kell adnunk Simone Weilnek —, mert elhanyagolt az orphikus platóni-plotinoszi hagyomány, és a világot mozdító és teremtő, elemeket elkülönítő és egységesítő Szeretet pusztá metaforának tűnik — igen, e sorok írója számára is csak metaforának. A világot teremtő Szeretet östényének, *archéjának* átélése, mi tagadás, túlságosan nagyra növelné bűnünket. Az *elemek* kényszere és a *szeretet* szabadsága az újkorban végzetesen elkülönül. Amit Schelling mond a *Philosophie der Offenbarung*ban a filozófia a kinyilatkoztatásból való „naptávolságáról” („ihre eigentliche Sonnenferne in Bezug auf die Offenbarung, am weitesten entfernt vom Reich Gottes”), azt ugyan nem igazolja, de magyarázza a teremtés aktusának mély magyarázatával: aki nem fogta föl az isteni cselekvés mélyseges iróniáját már kezdetben, a teremtéskor, az később, a megváltáskor sem foghatja föl; a köznapi gondolkodás nem értheti meg, hogyan igenelhet és tagadhat Valaki egyszerre valamit („dass Einer und derselbe uno eodemque actu etwas bejaht und verneint”), pedig éppen Isten viszonya a teremtéshez, hogy éppen azt tétélezi, amit azonnal, közvetlenül meg is tagad. Isten istensége, azaz abszolút szabadsága éppen ennek az ellentmondásnak az erejében

⁵ A helyesírást modernizáltam. Vö. RMKT, 8. 1976, p. 373.

rejlük, ebben a képtelenségben — sőt az emberben is, ha kijutott néki a teremtőerő egy kis fénysugara, ezt az ellentmondást lelhethük föl: a vak, korlátatlan teremtőerőt, s az őt alakító, korlátozó, tagadó erőt is, ugyanabban az alanyban. — Nemcsak külön pillanatokban, hanem *egyszerre* ittasnak és józannak lenni, ez a költészet. („Nicht in verschiedenen Augenblicken, sondern in demselben Augenblick zugleich trunken und nüchtern zu sein, dies ist das Geheimniß der wahren Poesie.”). Pedig hát az igazság az — s ezt már nem Schelling mondja —, hogy a költészet hol ittas, hol józan, a kivétel nagyon csekély számú. A legutóbbi időkben talán Verlaine, Eliot a *Hamvazószerdában*, Pílinusz. Miért lehet ez csak kivételes? A szekularizált, az újkori, az én megerősítését is elváró (kétpólusú) *rekurzív gondolati szerkezetben* bajos kifejezni a transzcendenciát. Ha a lélek—Isten diasztázis egyik pólusa megszűnik (és nemcsak Isten fogalma válhat üressé, lásd Spinozát, aki-nél *csak Isten* van, ő nem ateista, hanem akozmista [Hegel], de érthető, hogy ateistának nézték), akkor egyrészt relativává válik a nem-én (a termézet) adottsága és minden „valóságra” orientált megismerés — legalábbis, ami ontológiai státusát illeti —, és érthetlenné válik a szeretet, ami maga a transzcenzus. Transzcenzus — hová? Az újkori rekurzus a diasztázist mint egyenrangú terminusok közötti logikai és erkölcsi feszültséget fogja föl — az ontológiai istenbizonyítékot a középkorban föltaláló Canterbury-i Szt. Anselmus számára a feszültség (ha nem is csupán logikai, de semmiképpen) nem erkölcsi. Anselmus nem az egyes ember, a független és önaffirmációját terjeszti ki és szentesíti, mint Descartes. Amennyiben az én (jelesül: a *gondolkodó* én) ontológiai megfogalmazása szinonim a megfogalmazással magával mint a lét alapelveivel, amennyiben a kifejezés bizonyossága magával a keresett bizonyossággal azonosul, akkor a transzcenzus (tehát a szeretet is) egyértelmű lesz a feszültséggel: állandó áramlás, újrafogalmazás, ambivalencia. A transzcenzus így soha nem tűnhet aktusnak, mindig pusztá potencialitás marad: a modern költő nemigen lehet ittas és józan, legföljebb *hol* ittas, *hol* józan, aszerint, hogy a rekurzív gondolati szerkezet melyik pólusához közeledik. A szeretet vándorlása „lélektől lélekig” a diasztázisnak mint hierarchia nélküli távolságnak a mai érzékelése miatt csak reménye, nem bizonyossága az embernek. (Más korokban ez másért volt így, de így volt.) Tudjuk: csak egyvalaki mondhatta, hogy: „Én vagyok az igazság” — de ha ezt (a diasztázis lényegét) nem ismerjük föl, akkor létrejön az, aminek *nem szabad lennie*: a diasztázis démoni mása az emberek között. Ha az egyes személyek autentikussága — amely lankadatlanul erősítgeti, hogy ők az igazság — összecserélődik az igazsággal, a személyek értéke és az igazság egyaránt viszonylagossá válik. Ez a viszonylagosság bálványimádáshoz és kegyetlenséghez vezet. Tudatunk szereplői csak akkor képviselhetnek *abszolút* igazságot, akkor nem kockáztatják, hogy általánosításaink áldozatául esnek (s így tovább: a filo-

zófiai fogalomrealizmus — totalitárius — közhelyei), ha világos, hogy csak *számunkra* képviselnek abszolút igazságot. Nekünk pedig nem szabad ítélnünk, és mégis választanunk kell.

Ez a paradoxon — a bibliai vallások hagyományának keretében — talán az egyetlen valóban tragikus. A megváltás gondolatával élő embernek (még ha ez a gondolat e világ megváltatlanságát vagy megvált-hatatlanságát állítja is) a sors eszméje semmis. Nem szabad ítélnünk, mert minden szereplő belépése tudatunkban föltámadás, mert az imitatio folytán számunkra-valóan valamennyi erősítheti, hogy ő az igazság, magánvalóan ez nem igaz ugyan (a magánvalóság azonban nem több, mint reservatio mentalis), mégis — az egyes autentikus személyek autentikus beszéde különbözik. Ha nem vagyunk teljesen passzívok, akkor valamelyest koherens cselekvésünk választást föltételez.

Nem érthetem meg az inkvizítor, a hóhér érzéseit. Ha más az erkölcsöm, szükségképpen hibásnak, helytelennek, hiányosnak fogom érezni az inkvizítor, a hóhér, a lágerparancsnok gondolkodását. Ebben az — úgy lehet — értetlenségben azonban van mérték. Simone Weil idézi a béziers-i katolikusok példáját, akik önként mártírhaltak azért, hogy ne kelljen az ostromlóknak kiszolgáltatniuk a városukban élő eretnekeket (albigenseket). Ettől még nem kellett kathárokká válniuk. De az Isten iránti szeretet — amely végső soron mindig amor Dei intellectualis, Spinoza tiszta eksztázisa — nem lehet vak és dőre: a diasztázis értelmes átgondolása nem eredményezheti a szolidaritás föladását, csak az a káromlás, amit *némelyek* autentikusságának egyoldalú elismerése jelent. Tehát egy kathár s egy pápista szembeállítása soha nem lehet jó és gonosz szembeállítás: de e szembeállítás fegyveres képviselete bizony gonosz. Erkölcs és megértés inkongruenciájában van kírzó paradoxon, nincs megnyugtató föloldás, de van *mérték*.

Pilinszky János művei megjelenítik ezt a tragédiát. Verseinek gyakori szereplője a gyilkos, gyakori helyszíne a vesztőhely. Drámáiban beállít a katona, az Apokalipszis lovasa, aki kenyeret szel a lámpafényben, a gyerekekkel vacsorázik; valahogyan éppen abban összpontosul erkölcsünk és saját erkölcsünkön túli megértésünk, akit-amit nem értünk meg, nem lehet, nem szabad megértenünk (vagyis empátiával átéreznünk indítékait) — a szeretetteljes részvét, a szájalom, ez esetben tisztán negatív, s mivel alapjában igenlő érzelem, ezért tragikus. A szeretet negativitása szigorú egyértelműséggel következik a személyesen szóló igazság evilági elutasításából és annak a választásnak a szabad kényszeréből, amely mindig személyek választása is. A szeretet negatív, de egyedülállóan valóságos fókuszba-sűrűsödése megvilágítja a hiányt: gyarló és esendő, de számunkra föltétlen erkölcsünk ellentétét. Ha erkölcsi választásunk egyidejű az ítélet fölfüggesztésével, és morális gondolkodásunk a negatívumra irányul, visszaállítja az affirmált létbe — amely az egyetlen lehetséges lét — a gyökeres gonosz bénult, eszmé-

letlen nemlétét, akkor talán az evangéliumi vallás szellemében kezdtük végezni a követést, az imitatiót. Pilinszky János írásai tanúsítják, hogy a szeretet negativitása borítja lángba az ember lelkét. Ez együtt jár a misztikus kiüresedéssel, és párhuzamos Isten önküürítésével. Pilinszky János és választott filozófusa, Simone Weil egyaránt keményen és következetesen vállalja ezt a radikális kenotizmust (kenoszisz a. m. kiüürítés, görögül) — hogy Vidrányi Katalin mindig, tehát ezúttal is hajszálpontos megfogalmazását idézzem —, de Pilinszky talán elsősorban azért, mert a lángba borulásban reménykedik, ezt szeretné kikényszeríteni. Ebben a könyvben elfordult a gonosztól és a szenvedéstől, ami történik, az beszélgetés, meghallgattatás, megértés és megértésre találó nyugalom — de a titkos középpont továbbra is ez. A sztoikusok szerint a világ időként tüzet fog, föllángol, ez az *ekpürózis*. Az erkölcsi világ *ekpürózis*za, lobogó izzása percre sem szűnik, ebben a Pilinszky-könyvben sem. Abban a New York-i történetben sem, amely kimeríti a parodia sacra minden ismérvét: a *Beszélgetések* ingadozó szintbeállítás, sok stílusváltása, a nyelvhasználati-szemantikai rétegek közötti bizonytalankodása itt elpihen — a vegyes benyomást egységesíti a paródia, a Pilinszky-nél annyira váratlan humor; az ifjúsági irodalom több kommersz válfajára is visszautaló retorikai készlet és cselekményvezetés alapján komoly dologról regél. A csupa nyelvi panelből, sztereotíp sémából (így például Hernádi- és Pilinszky-stilémákból) fölépített, s ezt ironikus bakugrásai révén eláruló história, miközben polemikusan utal a *G. A. úr X-ben* halálbavonulásaira és egyebekre is, fülsértő falzettekkel harsonázza-papírtrombitálja körül az ünnepélyes témát: a vereséget.

„— Én, George Allen városparancsnok, engedve az igazságnak és Isten akaratának, elhatároztam, hogy kapitulálok. Hogy valamennyien megadjuk magunkat. Vezéreljen bennünket a vereség Istene!”

Figyeljük meg: ez a mondat is parodisztikus. Semmivel sem kevésbé groteszk, de nem is groteszkebb, mint a szokványos hadvezéri mondatok (ezek ugyanis nemcsak a hazafias ifjúsági regényekben nevetségsek). Az igazságra és Isten akaratára (bármilyen legyen is az) támaszkodva nem szabad a világban győzni. Mert nem szabad győzni. Hiszen akkor vesztesek maradnak — valakit legyőznek. Az igaz úgy győzelme a veresége. És ez valóban komikus. Az igazságnak — bármilyen is az — fölüll kell kerekednie, de csak akkor bizonyul igazságnak, ha senki nem marad vesztes, ha győzelme senkit sem aláz meg. Ami lehetetlen. Tehát őrizkedni kellene a diadaltól? Képzelnék el a keresztes vitézeket, amint tömegesen fölmetszik ütőerüket. Ez bolondság, természetesen, de a gondolat és a képzelet mindig vállalta ezt a balgaságot. Don Quixote talán nagyobb hős, mint Godefroid de Bouillon vagy maga Roland. Don Quixote mámorát ki lehet aludni, egy igazi csatáét nem. Ezért valójában a miles Christianus csak komikus hős lehet, sőt, bármilyen igaz úgy katonája is. Talán éppen erről lehet őt föllismerni.

A *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* nem exegézist, hanem kommentárt kíván. Ha föl akarjuk földni inherens teológiáját — s ez lett volna kísérletem célja —, a negatív lenyomatát is betűznünk kell. Ez a lenyomat maga borítja a művet, mint a vizsolyi Köpönyeges Mária palástját a hozzá imádkozók képe. Természetesnek senki nem írhatja le ezt az inherens teológiát, még hipotetikusán sem. De hitem szerint a belőle következő problémák átgondolása — ha jól gondolkozunk — közvetve magát a művet veszi célba. Itt módszer és doktrína egybeesik: ugyanis a művet (és rejtett teológiáját) azzal a megértéssel és megértettséggel kell szemügyre vennünk, ami voltaképpeni tartalma. Nem az a fontos — noha a tisztesség kedvéért említést kíván —, hogy a művészetről, a színházról elhangzó fejtegetések némelyike félszeg, sőt néha egyenesen fölületes és közhelyes (mint pl. a társalgási drámát illető naiv megjegyzések). Pilinszky mindig a legnagyobbra vállalkozik: most, Sheryl Sutton társaságában, tudatok érintkezésének megragadására. A betegszoba kesernyés utóízű különbékéjében valami lényeges történet, valami ritka, valami mindennapi; emberek hallgatták egymást őszintén, érdeklődéssel. Együttlétük módja nem volt viszonyuk függvénye. Az együttlét maga volt téma is: az elhangzottak olykori zavarossága és mindenkori heterogeneitása nyílt bevallása minden találkozás egyik velejárójának, annak, amit tévesen véletlennek hisznek és neveznek — és ami nem más, mint az emberi tudat pluralitása, ezt pedig az ismeretek kulturálisan körülhatárolt különbözősége, és az általunk megismert szuverén személyek gyakorlati különfélesége határolja körül. Az összenézés utólagos definícióihoz szükséges a tekintet megelőző történetének — legalább részleges — bemutatása. A tekintet eddigi használatának története nem történetírás — itt gondoljunk Arisztotelészre, aki szerint a költészet filozofikusabb, mint a történetírás, a létezők egyénített-válogatott sereg-számlája. Ennek a történetnek (az egyik legfontosabbnak) a megírására a költészet illetékes.

Pilinszky János könyve a Sheryl Suttonnal való összenézése definícióival próbálkozik. Ezek a definíciók azonosak a körülírás próbálgatásának állomásaival, a tekintet (és hiperbolája, a képzelet) előző használatainak gyógyító, katartikus eljárásával. Két tekintet összekapcsolódásának, a dialogikus, összeható jelenlétnek, a kommunikáció pillanatnyi örökkévalóságának kétfelől két határesetre van: a fikció és az elmebaj. Mindkettő szerepel: a kifűzött bakancsú lány a vendéglő különterme mellett szobában, a linzi nő — illetve George Allen és Lenny Shinderman története, Környei tanár úr fölbukkanásai. Döntő adataink vannak arról, hogy hogyan néz Sheryl Sutton (az öregasszony obszcén bővölése). Ennek a tekintetnek az *előzetes* története szükséges az összenézés *utólagos* definícióihoz. Az eljárás katartikusan föloldja, de nem szünteti meg és nem tünteti el e történetek erőteljesen szexuális összetevőjét. Ennek a katarzisznak azonban emelete is van: a színházról, a

művészetről szóló társalgás. Az interakció csak színpadi változatában szerepel. Miért?

Mert a két főszereplő egy nem-cselekvő katarzist él át. A bajtársias részvét és a gyógyulás a szeretet és a megigazulás távoli, elégikus mása. Ezt Pilinszky csak egy *harmadik* közbejöttével, a természetfölötti részvételével tudhatja cselekvésnek érezni. Az együttlét aktív eleme kimondatlan. De félreérthetetlen, hogy csak a transzcendencia adhat hangot a párbeszédnek mint *harmadik*. A párbeszéd két szinten zajlik: az egyik a sötétben fénylő szexualitás, a másik az izzó fényben sötétlő színház, a művészet jegyét viseli. A párbeszéd elvont allegóriája tudomásul vette a találkozások, a tudati pluralitás ideáti, immanens metszetének szorongató kétértelműségét. És ezért szeretetteljes, mert mindezt nem utasítja el esetlegességként, de nem is stilizálja az emberi állapot jelképévé. Csak mesél. „... gyónom, hogy védjem! — s igaznak ítélhet, / mert a között van a Szemek varázsa, / ami föntebbi égben egyre mélyebb!” — írja Dante. Ez (csak) remény. Azért mondatik el a történet: „... hogy amit gyónok, megbocsássa”. Ebben az értelemben valamennyi igazi történet épületes, akkor is, ha nincs instancia, akit el tudnék fogadni, „... hogy amit gyónok, megbocsássa”. Mivelhogy van „mert”. Akár van kinek nekünk megbocsátania, akár nincs, az, amit gyónok, bocsánatos, „... mert a között van a Szemek varázsa, / ami föntebbi égben egyre mélyebb!” A tekintet mennybemenetele Pilinszkyknél nem bizonyosság, csak remény, hiszen az, ami a tekintetet megvédheti attól, hogy egygé váljon a tárgylencse üres csillanásával, éppen alanyi és gyakorlati volta — ez pedig nem adottság, hanem választás eredménye, tehát kétszeresen gyakorlati-morális és alanyi. Pilinszky reménye akkor is érvényes, ha a hit kialszik, Dante bizonyossága nem.

Ha az én is a létet affirmáló, megerősítve igenlő rekurzus végpontja lehet, akkor a bizonyossághoz kapcsolódó hitnek ki kell hunynia. A szeretet szabadságának erkölcsi értékcollíziók anyagában kell hatnia, negativitása párbeszédre készíti, nyugvópontja nem lehet. A megértés és a választás konfliktusa rögzíti a tudat, az emberi elme pluralitását. A szerető megértés a mieinktől gyökeresen eltérő értékpremisszákból levezethető egzisztenciákkal szembeállít. Meg kell haladni, transzcendálni kell saját állapotunkat (amit mindig az emberi állapot reprezentánsaként fogunk érzékelni) ahhoz, hogy a szeretet elvét általánosítsuk, hogy maximája általános törvényhozás elvűl szolgálhasson. De hát lehetséges ez?

Lehetségesnek kell lennie.

A tudati aktusok szinkategorematikus végtelenje — amelyet valahol irracionálisan megszakít a halál — az, amin a szeretetnek működnie kell. A transzcendens logosz, amely a határa, a limese minden egyes tagjának, nem válaszol sem igennel, sem nemmel az *an sit Deus?* kérdésre. Gyakorlati elvről van szó, amely a kollíziók statisztikai össze-

adásának megtagadásából következik. Hegel szerint a szubjektumok akarata összeadódik s arra vonszolja őket, amerre eszük ágában sem volt igyekezni. Nos, annyi bizonyos, hogy nem az történik, amit a szubjektumok akarnak. De meglehetősen eszelős ötlet ezt mint a szubjektumok akaratának összegeződését, szintézisét fölfogni. Sokkal ökonomikusabb magyarázatnak tetszik az, hogy itt a szubjektumokkal szemben kényszerűt alkalmaztak. Kik? Személyek és intézmények. Az intézmények valóban önállóan lépnek föl, mintha volna saját létük, pedig csak szavak — különben csak bármikor megszakadható cselekvéssorozatok törekeny szabályszerűsége fűzi őket össze. És mégis. Mítoszuk tekintélye, részük az emberek képzeletében konvergencia és egységes látzatával ruhazza föl az egyes alanyok velük szembeni, velük kapcsolatos cselekvéseit. A világszellem egyes alanyokkal szemben és mégis valamiképp képviselőjükben végrehajtott ténykedései az intézmény hitregéjének fölnagyításából származnak. A logosz csak logosz: ontológiaiilag megfogalmazhatatlan, attribútumai nincsenek. Nem is kell hinni benne. Egész egyszerűen csak fogalmi eszköz az emberi elme szituációjának leírására, amennyiben az ember szabadságát állító hagyománypremisszái működnek. (A hagyomány fogalmi technikát is szolgáltat, és hiba volna úgy tennünk, mintha Arisztotelész és Descartes között kivészett volna a reflexió képessége.) Elménk szituációjának felelő szereplője a miénktől különböző önállóságukban nem különböznek tőlünk realiter: ha jelenlétük nem pusztán homály és véletlen, akkor vonatkoznak arra a szabadságra, amely általánosíthatatlan egyediségükben teszi őket tudatunk alanyaivá. Ön-transzcendenciájuk működik, így léphetnek tudatunkba. A teremtés metaforája azt fejezi ki, hogy nincs szükségszerű függés az általánosságtól. Az általánosság kifejeződése csak a szabadság hiányának állítása. Ha az emberek mint intézmények alkotórészei, ideológiák szajkolói, szokások bábként rángó emanációi jelennek meg, kétségtelenül belefoglalhatók valamiféle általánosságba, amelyre algoritmikus terveket lehet kiszabni — s épp ezt látjuk naponta. De különös módon a szolgaságba taszított embert is szabadnak tekintjük — mert ha szűkösen és bénán is, de értékválasztást testesít meg, hiszen a lehetséges értékválasztás öntudatának hiánya is szabad alanyhoz tartozik. Ha szabadnak tekintek valakit, aki nem az, részben ártatlanul tehetem felelőssé alantas bűnökért. De ha nem tekintem szabadnak és — beleesve az intézményi-szervezeti gondolkodás, „a szervezet mint ideológia” (Castoriadis) csapdájába — kezdem jobban tudni, hogy mi jó neki, akkor magam esem bűnbe. A szeretetnek át kellene fognia még a teljesen reflexió nélküli sötétséget is — *bár ilyen nincs* —, eljátszva ezáltal a teremtés imitációját. A megfigyelő tudat, a gondolkodó elme előtt álló alany külső, túlsó, transzcendens: de saját, alanyi pluralitásból (többek között saját önaffirmációjából) álló tudatunk szintén az. Másokról nem lehet a priori, magunkból nem lehet a posteriori tudá-

sunk. Csak gyakorlati maximáink lehetnek. — A maximák bevezetése nyomán kialakuló szituáció leírása óhatatlanul teológiai és misztikus színezetű lesz: és ha az ateista szocialistákat érdekli, hogy s mint megy sora a maga okozta kiskorúságból kilábalni szándékozó emberiségnek, evilágiságuk minden veszedelme nélkül beszélhetik ezt a nyelvet. Mert ha sem a formális etika, sem a világszellem metafizikája nem kielégítő, ha a szabadság tapasztalata és a konfliktusokban botladozó szeretet kissé fontos, akkor rendszerezni kell azt a kimondhatatlant, amiért semmiféle ontologikus hit nem áll jót.

Abból, hogy — egyetlenegyszeri hipotézist kivéve — senki élő nem képviselheti, nem testesítheti meg az igazságot, mégis az alanyok (szá-munkra-való) abszolút érvényére lehet következtetni. A cselekvések megjósolható szabályszerűségére támaszkodó, objektivitásnak tartott sorozatosság kielégítő a totalitárius intézményi gondolkodás számára. Ehhez képest minden egyéni szuverenitás egyszerűen csak deviáns lehet és kifejezhetetlen. A szabadság szemszögéből a szabályszerűség nem abszurdum: csak értelmetlenség bármennyi ismétlődést (akár heurisztikusan) általánosítani. A tudati aktusok végtelenje nem zűrzavar, van lime: éppen az az a transzcendencia, amely kimondhatóságát létrehozza.

Malebranche írja (*Méditations chrétiennes*, XI, § VIII.), hogy „az egyes teremtmények munkája és érdeme szabadságuk helyes használatában áll”. Nem tudható, milyen ez a helyes használat. Annyi azért bizonyosnak látszik, hogy a helyes használat színtere mások jelenlétének minél teljesebb realizációja. Ez azt jelentené, hogy az emberi elme végtelenül sok konfliktust éljen át a lehető legnagyobb intenzitással, ami emberfölötti teher. De a szeretet végett, amennyire lehet, meg kell fizetni a vámot; ahhoz, hogy elménkben szabadon történjék a creatio continua, hogy aki alany, az is maradjon, az immanencia büszke nyugalma helyett rá kell nyitni az ajtót, ha lehet, a szabad teremtés viharára.

MŰHELY

MAURITS FERENC MŰVÉSZETE

HÉT RÖVID FEJEZET MAURITSRÓL

TOLNAI OTTÓ

I.

A Forum klubjában, ha beszélgetés közben fel-felpillantunk a falakra, Maurits szövegrajzait tanulmányozhatjuk. Figuráinak, tუსlényeinek, tán éppen itt az igazi, a végleges helyük, közegük, itt, a nyomdászoktól és újságíróktól nyüzsgő első emeleti helyiségben — amely Maurits jelenléte, halász-storyjai nélkül nem lenne az, ami. Tulajdonképpen, ő itt Gál és Majtényi örököse! Igen, noha Maurits nem tartozik e ház „tekintélyei” közé, a ház tekintélye mindenféleképpen nő az ő jelenlététől... És tán éppen így, részletekben, állandóan változó látszögből, állandóan változó hangulatban érzékelhetjük legjobban különös, egészen különös intenzitásukat — a szeizmográfútk cikázhatnak, csúszkálhatnak így földrengés közben, ugorhatnak ki helyükből így a földrengés pillanatában.

Íme, máris rábukkantunk egyik alapmozdulatára, a mauritsi rajz alapszűstusára: minden megszokott, szabályos pályáról való kiugrás, kisiklása, kiugratása, kisiklatása a vonalnak...

Ha ráadásul még azt is tudjuk, hogy ez a 14 rajz mind 79-ben készült és jelent is meg, akkor még inkább el kell gondolkodnunk intenzitásának mibenlétén. Miféle földlökések? Vagy miféle *üzemanyag*, kérdezhetnénk B. Szabóval — hány oktános tus ez?!

A papirost — amely ez esetben egy hollandi nagy spirálos blokk sárgás lapja-, akár a koponyacsontot, varratok futják be, fogják össze, majd akvarellszerű felhők vonulnak, vetnek árnyékot, ólálkodnak, hogy végül, rejtélyes módon, mégis térszerkezet szerveződjön, a totális szétfejtés, bontás, az állandó nyitás eredménye építés legyen: a mauritsi színház.

Izgalmas vállalkozás lenne „visszaírni” ezeket a szövegrajzokat, ugyanis noha szenvedélyesen kötődnek, kapaszkodnak szinte a szövegekhez, Maurits lényei önálló életet élnek, immár 10—20 éve.

Kietlen deszkapadlós szobák, dobkályhával (amit egyik versében *mozdonynak* nevez), kiterített, vagy éppen zabáló egybél figurák. Kü-

lönös zabálások ezek: az élvezet és az utálat maximuma van egyszerre jelen.

Egy temetésről jövet, egy hideg, nagyon szeles napon (a szél 70 kilométeres óránkénti sebességet is elért): két pizsamás figurát láttam különös nyugalommal beszélgetni egy magános ház előtt. Hirtelen elemetáris szükségét éreztem, hogy megállítva az autót odamenjek a két alakhoz és megérintsem őket, megérintsem piszkos, méregcsíkos pizsamájukat és megkérdézzem tőlük: nem Maurits Ferenc rajzolta őket?

II.

Ha jobban meggondolom, a vajdasági (és hát nemcsak a vajdasági) képzőművészethez éppen az 50-es évek illusztrációin keresztül kerültem közelebb — még most is örökök közülük néhányat. (Minden bizonnyal Koncz és Dobó segítségével juthattam hozzá már tizenéves koromban újságjainkhoz, folyóiratunkhoz.)

B. Szabó & Hangya & Sáfrány & Dobó

Külön, netán monografikusan is, fel kellene egyszer dolgozni a vajdasági szövegrajz e hősi korszakát. (Érdekes lenne pl. összevetni a még ma is kifejezetten rajzos magyar képzőművészettel, amely csak mostanában szabadul meg bizonyos kötöttségektől, amiktől a mi szövegrajzunk már az 50-es években megszabadult.)

Maurits ezt a vonalat folytatja a *Symposion*-mellékletben, az *Új Symposion*-ban, a *Híd*-ban és hát az általa illusztrált könyvekben (most csupán Gobby, Podolszki és Bognár könyvét említeném). Maurits a fenn említett illusztrátorok örököse. Jegyezzük meg azon nyomban, hogy tudatosan vállalta ezt az örökséget.

Persze az ő világa bonyolultabb, mint Sáfrány népdali tisztaságú-egyszerűségű, B. Szabó absztrakció felé közelítő, Hangya statikus, mármár metafizikus csendet sugalló, Dobó idillikus munkái — nem hisz a gyorsan elérhető, létrehozható rendben, tisztaságban...

Nem agyongubancolni: éltetni, fogalmazza meg illusztrátori krédóját B. Szabó. Mauritsot is ez az *éltetni* izgatja, ám csakis a sötét — sokszor bizony: *rákos!* — gubancon keresztül.

Agyongubancolni: éltetni, mondhatnánk Mauritssal.

III.

Érdekes megjegyezni, hogy Maurits legújabb szövegrajzainál — geometrikus festői korszakában — figurális tapasztalataival él, figurális-újfigurális tapasztalatait, eredményeit kamatoztatja.

Maurits Ferenc: Őnarckép

Lényeges kérdésekhez juthatnánk el az újfiguráció és a szövegrajz viszonyának kérdését érintve. Új, másfajta szövegrajz ez — de tán közelebb a szövegrajzhoz. Sőt Maurits esetében, olykor a rajz lesz radikális szöveggé és a novella-novellett válik rajzzá mellette...

IV.

Különös véletlen folytán, éppen azon a napon mutatta be Apró Zoltán a Forum klubjában Mauritsról készített kisfilmjét, a Telep-et, amikor a bíráló bizottság Mauritsnak ítélte a Forum Képzőművészeti Díját.

A vetítés előtt egy pillantást vettem a még mindig itt látható szövegrajzokra és a villany eloltásakor szinte látomászerűen idéződött emlékezetembe Kosztolányi egyik novellája, melynek hőse az ember végzetes körülhatároltságáról elmélkedik, arról, hogy az emberi test szigorúan börtakaróba csomagoltatott és *Nincs mód, hogy bűvös, villamos huzalok feszüljenek közénk, átadjuk fájdalmainkat, s a részvét útján egészen egyek legyünk.* Ezek, pontosan ezek a *bűvös, villamos huzalok* Maurits rajzainak, festményeinek az alapegységei, mégpedig a B. Szabó-hatást mutató, dús vegetációval tetovált fiatalkori figuráitól, úrtasain, elektromos bábuin keresztül legújabb, pisztollyal spricelt, geometrikus halmazig.

Van mód tehát arra, hogy *bűvös, villamos huzalokat feszítsünk*, mondtam, mondom Maurits munkái előtt, noha látom, olykor e villamoshuzalok agyoncsapják, szénné égetik figuráit — hiszen magasfeszültségűek.

(Ilyenkor, pillanataink villamosszékeinek nevezem munkáit.)

Igen, tevékenységének (festészet, rajz, dessing, halászat, költészet) lényege e huzalok által vezetett, már előbb is említett intenzitás — magasfeszültség. Fel-felvillannak, ki-kisülnek szikrázva zölden, lilán.

Mauritsnak (hogy továbbra is inkább szépprózát használjak) mintha sikerült volna az, amiről Akutagava szokatlan hőse álmodozik az esőben, feje fölött a vezetékek lila szikráit nézve. *Az egész emberi életben, írja, nem volt semmi, amit különösebben kívánt volna. Csak ezt a lila szikrát... Csak ezt szerette volna megfogni, akár az élete árán is.*

Szinte hihetetlen, hogy Maurits művészetének éppen ezt a leglényegét sikerült rendezőnknek a film nyelvén, logikájával érzékeltetni, megmutatni.

Képeinek tisztasága, abszolút tisztasága, ózondúsága az esőket és villámokat, tehát Maurits kézírását idézi. De ugyanilyen intenzíven izzanak önnön tisztaságukban maguk a tárgyak is. A műcsalik sorára gondolok például.

E tiszta képek közé vág be aztán egy-egy festmény-részletet, hogy jelzze az intenzitás azonos szintjét.

Ahogy hosszú, vékony ujjai közé fogja a zsinórt, a csalit, szinte fel-

kiáltunk: íme, itt a huzal, a szikra! De B. Szabó erős, végtelen vonalának zizegését is hallani vélem a vizek felett...

Az ilyen filmek egyik alapproblémája a festés folyamatának bemutatása, illetve mímelése. Apró Zoltán kikerüli ezt a csapdát is. Csupán egyszer mutatja a spriccelést és egyszer a nagy mennyiségű ipari festék keverését gróplánban.

Apró kihelyezte Maurits egyik csőből készült objektumát az éjszakába és megvárta kamerájával, míg benne kél fel a nap különös, misztikus kürtté görbítve a hulladékcsövet — jelezvén egy még intenzívebb, egy még általánosabb tisztítóú kezdetét.

Apró Zoltán sokat tud az ég vásznairól, sokat, mint pl. Crnjanski (gondoljunk a *Čarnojević naplója* című kisregényre) — és éppen ez javasítja fel őt, hogy képzőművészről készítsen filmet...

V.

A Start című kitűnő magazinban, melynek fényes lapjain a szép meztelenségek mellett mindig talál valami más lényeges dolgot is az ember, a múltkor egy koponya röntgenfelvételére, az agyat tápláló ér-hálózat vörös csokrára pillantva, azt mondtam: ni, egy Maurits-portré!

És Bihalji-Merin, korunk számottevő művészettörténésének egyik mondata ötlött az eszembe, egyik rövidke, mellékesnek tűnhető mondata, amelyet csak mostanában fedeztem fel *A piros Frankensteinben: Szívesen megmutattam volna őket Wolsnak*, mondja Maurits rajzait szemlélve.

Valami nagyon lényegeset fedezett fel művészünknel Bihalji, amikor Wolsot említi, Wolshoz közelíti, Wolshoz, aki (előbb Frobenius-tanítvány, majd a párizsi egzisztencialisták között munkálkodik) *spontán és megható kalligráfiájával*, biomorf szabálytalanságaival — elégye közben maga is — a leglényese bokraiban-csokraiban matatott, már-már megtalálva azt a Beckett említette új formát, *amely alkalmazkodik a zűrözéshez...*

Igen, tértem vissza Wolstól ismét az agysebészethez (megállapítván, hogy az agyban megszűnik a szimmetria-törvény, az agysebészet lényeges dolgot közül az újfiguráció totális aránytalanságairól is): olykor szép reszketeg virágcsokroknak tűnnek Maurits hálói is, melyekkel az embert mint olyant halássza.

Visszapillantva Maurits rajzvilágára (rajzos festményeire, festett rajzaira), csodálkoznom kell, miért operáltam egykor vele kapcsolatban a rút kategóriájával — most finomságokról, gyöngédségekről, szépségekről beszélnek inkább...

Kétségbeesett erőfeszítés az újfiguráció — melynek Maurits nemzetközileg is fontos képviselője — az ember megragadására. Leginkább tán még a modern antropológiával lehetne párhuzamba állítani.

Mi az ember? — kérdi az újfiguráció is, különös módon helyezve a hangsúlyt a *mi*-re, fölkiáltójelt is rakva, a kérdőjel mellé.

Egyetlen kor sem tudott többet az emberről, mint a mi korunk, mondja Heidegger, ám egyik sem tudta kevésbé, mi az ember.

Az újfiguráció tehát abban a pillanatban tesz kísérletet az ember megfestésére, amikor legkevésbé tudjuk, mi is az tulajdonképpen. Egy fajta fantom-festészetről van szó — izgalmas, már-már bűnügyi ka-landról.

Heidegger antropológiájáról értekezve Martin Buber azt mondja, hogy a német filozófus csak az ember határáig, széléig, pereméig jutott. Bár legalább ez a perem biztos lenne, tesszük hozzá mi.

Maurits reszketeg vonalai (melyek reszketegségét a mind többet használt vonalzó még csak fokozza) e perem fixálási kísérletének nagy-nagy küzdelméről tudósítanak. Egy finom, szép, virágcsokorszerű vagy sűrű, rákos gubancban keresi azt a szálát, amely e határt, peremet jelölhetné, amely lényeges vezeték, a lényeg vezetéke lehetne. Olykor afféle kontúrként megerősíti őket, és szkafandert zár vattalényeire, vagy csak egy-egy szál, szerkezeti egység, lapocska, réteg teherbíró képességét méri, miközben persze az elektromos kisülések vakító lilájában is gyönyörködik . . .

Most már tényleg visszatérve a *Starthoz*, a *Start*-béli felvételhez, arra gondolok, hogy Maurits tulajdonképpen egy furcsa, egy fordított agysebész, egy furcsa, egy fordított indián, akinek a csontlapocskák, a bőr, a ruha visszahelyezése a legnagyobb gondja — ám, egyelőre úgy látszik, nekünk még nem adatott meg a bőr, a ruha, vagy összekeveredtek a rétegek, és a vér- és ideghálózat került kívülre . . . Ignotus Pál kérdezte volt a szanatóriumban, szinte dühösen, barátjától, József Attilától: *Azt hiszed, rendben van, ha az ember a bőrén hordja a zsigereit?* Nincs rendben, válaszol József Artila költészete; nincs rendben, válaszol Maurits festészete is . . .

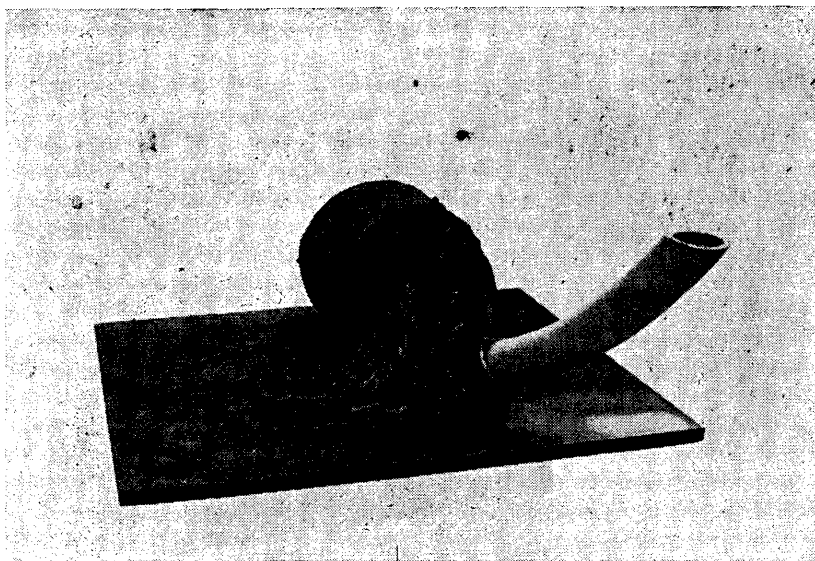
VI.

Ajánlottam Mauritsnak: legjobb, legradikálisabb munkáit, például elektromos bábut, úrutasait vigye Doroszlóra — gyűjtsa fel a falut.

Gyalog vánszorogtam hazafelé a Futaki úton, és közvetlenül a piac után, ott valahol a Zágráb nevű büfé előtt (miközben minden bizonynyal annak a büfé fölött levő kis padlásszobának az ablakát bámultam: ha egyszer el kellene bújnom Újvidéken, ott szeretnék meghúzódni), dudálás ijesztett fel félálomszerű állapotomból, valaki kiabálni kezdte a nevemet. Még el sem bújtam, máris megtaláltak, gondoltam.

Egy rácsos, első pillantásra rabomobilnak tűnő zöld kombi: Maurits szállítja hatalmas vásznait Doroszlóra! Intgettünk, akárha egymástól távolodó akváriumok üvegfalán keresztül.

Aztán tovább ballagva sokáig nem tudtam megszabadulni a különös figura-szállítmány látványától-látomásától, amelyhez természetesen a festőt és a sofórt is odasoroltam (a Forum egyik sofőrjének *Figura* a vezetékneve — most nem gondoltam reá, ám valahogy ilyenkor mégis mindig bejön).

Valóban, mi is robogott el mellettem, tűnődtem. Miért nem teszek már félre mindent, miért nem söpröm le asztalomról a tömérdek apróságot, semmiséget és járok végére a Maurits-jelenségnek mint olyannak?! Miért nem írtam róla máris egy szép, szabályos nagymonográfiát, mint írt éppen mostanában Igor Zidić Stančićról?! Hiszen e képek legfontosabb dokumentumaink. Mi vagyunk e képeken, a mi bőrünkre tetováltak e figurák, formák. Igen, Maurits rokona azoknak a japán művészeknek, akik tűt rejtenek finom eszetükbe.

Vagy így, menet közben fogok jegyzetelni róla immár végig? Akkor bár tényleg utánaaszaladtam volna a rabomobilnak és eltűntem volna valamelyik vászon ultraviolett közegeben. Hiszen az is meglehet, hogy kiérve a városból, a rácsok ellenére, képei sárkányokként fölrepülnek, mint valóban fölrepült egyik nagy formátumú vászna, amikor Čurčić kollégájának kis Fiatján szállították Belgrádba: felkapta a szél, sokáig lebegtette, majd szépen az egyik út menti villanypóznához támasztotta...

A minap elsőáldozási emlékeiről mesélt fiamnak, aki hát szintén telep-i srác, mint volt egykor festőnk is.

A hittanórákon egyik padtársának szép, színes ceruzái voltak, s ő ellopott néhányat közülük, bedugta őket a kezén levő gipsz alá, ugyanis éppen el volt törve a keze. Másik szomszédja, aki látta az esetet, természetesen elárulta a plébánosnak. Mauritsnak ki kellett mennie az oltár elé, és a gipszből a fekete-fehér kőre kellett szórnia a színeseket... Közvetlenül az elsőáldozás előtt moziba ment, és izgalmában lerágt a egyetlen fehér ingének gallérját... Motívumok ezek egy, Domonkos első esszéjéhez hasonló Elsőáldozáshoz...

Közben orvos barátunk háza elé értem: két Maurits-képe van.

Zöld alapon, fotelben egy napszemüveges vörös hulla, melynek elviselhetetlen súlyát még csak fokozza a nagy pozderlemez; olyan, akár az a Ionesco-hulla, amely állandóan nő, vagy az a hulla, amelyre Maurits úszott rá kiskorában a Dunában s emlékezetében azóta is nő megállás nélkül. Egyik szobából a másikba szállítják, féltő, leszakítja a falakat. A másik, egy aranykeretes, mauritsi viszonylatban miniatűrnek mondható portré: a végtelen pántolt fej szkafanderré lett, s végül már, akárha egy ismeretlen bolygó lakosa nézne bennünket, nézi a falakon levő más jellegű festményeket. De az is megtörténik, régi, értékes ikonnak vélem...

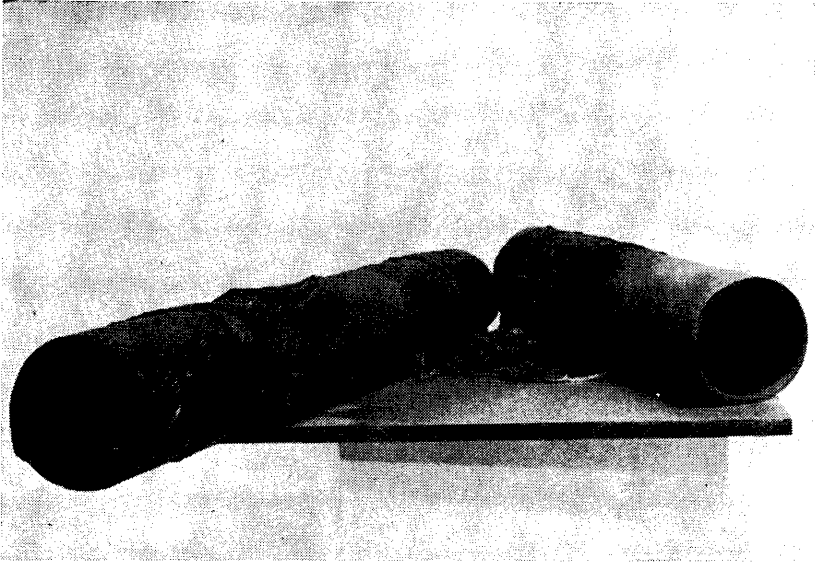
A következő házban, a *Neoplanta* (filmvállalat) irodájában, jól látni az utcáról is, mindig meg is nézem: egy nagy, absztrakt vászon; az ózondús konjoviçi égszakadások egy új, spriccelt, applikált párja...

Átvágtam az úton, és bekanyarodtam a temető oázisába, megcélozva B. Szabó és a világhírű naiv festő, Emerik Fejes sírját.

Másnap vagy harmadnap, Doroszlón, ahol a Forum-díj bíráló bizottságának megbízásából Mauritsról kellett felolvasnom, Konjoviçtyal találkoztam. Kérdi, hol van Maurits. Mondom, éppen ott jön Herceggel. Bemutatom.

Benn, a kiállításon, a kocsmá mellett, sötét, nyirkos teremben, figyelem, hogyan reagál az egyik központi képre, a kozmikus nyársra, falloszra, amelynek méregzöld hátterén mίνium-figurák sorakoznak, mint sorakoztak egykor a négy- és hatülékes családi kerékpárokon... Ki is tudná jobban értékelni a vörös nagy ütéseit, szívdobbanásait, mint éppen Konjoviçi, Sztravinszkij dobosa! Noha féltem is kissé, mivel, ahogy Elek Artur mondaná, mégiscsak *vonالasan* érző művész Maurits elsősorban: olykor precízióségnek is tűnhető mozdulattal húz gubancaiból hosszú, vékony csipesz-ujjaival üveghangoknak vékony húrokat...

Kislányok fuvoláznak, majd egyenruhás rezesbanda játszik stb. Te vagy a nagydobos? — kérdi az egyik férfitől, akivel előző nap, a kiállítás aranzsálása közben, mint a falu hentesével már megismerkedett. Nem, nagybőgős vagyok, a dobost csak helyettesíttem...

VII.

„— Hazudsz, kutya! — rivallt villanó szemmel a banditára. — Ahhoz gyáva vagy, hogy bűnödöt vállald, és Pokai Mu mögé próbálsz bújni! Büdös varangyos béka vagy hozzá képest! Mielőtt eltaposlak, lenyúzom a skalpodat. *Nani vics! Nani vics!* (A késemet! A késemet!)

Az egyik indián már hozta is a kést, és a törzsfőnök kezébe adta. Knox sikoltva próbált menekülni, de Nagyfarkas utolérte, földre tiporta, és a mellére térdelt. Old Shatterhand elindult a szikla felé, nehogy tanúja legyen a borzalmas jelenetnek.”

Megkértem fiamat, keressen ki nekem indiános könyveiben egy szép skalpolási jelenetet. Örömmel tette, ugyanis már régóta próbál meggyőzni, hagyjak fel az úgynevezett modern irodalom művelésével és írjak indián történeteket — majd ő segít, diktál nekem...

Most, persze, még nem kezdek bele egy indián történet elmondásába: Maurits egyik szövegrajzát kívánom körüljárni — egészen pontosan, egyik szövegrajzának az elemzéséhez szeretném megírni a bevezetőt.

Újabb szövegrajzainak második nagy hullámához tartozik; Dudás Károly *Homlokom felett kemény lópaták* című novellájához készült.

Míg az első hullám — orkán korbácsolta hullámok ezek! — rajzai kapcsán azt mondtuk, festészetének utolsó, geometrikus korszakában

korai figurális-újfigurális tapasztalatait kamatoztatja, addig ezzel a rajzzal már teljesen új helyzet áll elő: figurációjának új korszakát jelenti.

Jellegzetesen mauritsi határhelyzet, kifejezetten pikturális és kifejezetten rajzos momentumok találkozása, jelenléte.

A kép felső, nagyobb részében függőlegesen egy vörös és egy fekete sáv — zuhanó, veszélyeztető tömb. A vörös összes méreg- és ultraszíneinek melankolikus emléke valahol a málna és a borvörös között; a feketét akárha hamuval, sok hamuval itatta volna nemes szürkévé. E két sávban, tömbben ott Maurits egész festészete, de valami többletet is hordoznak már — és hát szinte először Maurits esetében, régi mesterekre kell gondolnunk. Azért ingadozom a sáv és a zuhanó tömb között, mert a színek melankóliája megállítja, illetve állapotá alakítja a zuhanást, a veszélyeztetettséget sorssá.

Alul egy félrehajtott fejű, elmélázó ferde figura. Kevésbé deformált, kevésbé hiányos, széttépett, mint megszoktuk, ám éppen ezért mégis deformáltabbnak tűnik — a tömbök ugyanis a megnyúzott fejű, tusideghálózatú koponya fölött lebegnek.

Milyen jó lenne, mondom e figurát kerülgetve, valami lényegesebbet tudni a skalpolás ősi, kultikus szokásáról, amely természetesen nem indián találmány. Kár, hogy Old Shatterhand nem merte végignézni, kár, hogy ha skalpolásra került a sor, mindig elfordult. Pedig hát „*a fejbőr elvesztése komoly dolog*”, ismétlem kissé ironikusan persze, afféle goyai feliratként, ám új címként is, Karl May mondatán.

Említettem már egyszer, hogy érdekes lenne visszaírni Maurits szövegrajzait; erősen foglalkoztat, hogy e skalpolt figurát megírjam, a skalpvesztés történetét — kiegészítve Karl Mayt, odanézve Old Shatterhand helyett is — visszaírjam... Ám most még képzőművészeti dimenzióit kutatjuk.

Két előzményét ismerem, pontosabban, két dolgot tudok kötni hozzá.

B. Szabó egyik kitűnő szövegrajzát, amelyet Davičo *Költemény (Pesma)* című regényéhez készített.

Vekovićot látjuk és egy idegháló-figurát, amely dr. Laube anatómiai térképéről lép le. A hajszálfinom vonalak és a pontok zsongó, patogó kontrapunktikus játéka illusztrátori munkájának egyik csúcsa.

Most nem szándékozom B. Szabó ingeniózus regényértelmezését taglalni, csupán Veković monológjából szeretnék idézni egy részletet — magam is megdöbbenve a Karl May- és a Davičo-citátum egymás mellé kerülésének effektusától, eredményétől:

„Az áldozatokat sajnálta. Azt a megnyúzott embert, akinek csak a feje búbján hagytak egy kis bőrt, hogy a hajánál fogva a levegőbe emelhessek. Azt az embert arról a fal képről, azt, akinek még ki sem hűlt húsában dr. Laube körzövel különféle köröket rajzolt, számokkal jelölve a maximális fájdalom központjait, azt az embert sajnálta. Annak az

embernek az egyéni fájdmát sajnálta, ahogy ez a fájdalom a lemezte-
lenített szem biliárdgolyóiból áradt. Kérdés, hogy ő kibírja-e majd, ha
dr. Laube módszerének megfelelően kezdik vágni és nyúzni?”

Ha ez a rajz konkrétan nem is, de jól tudjuk, B. Szabó vonala, rajza
és hát a nagy *Hungária*-sorozat tribüni tárlata legfontosabb képzőmű-
vészeti élményei közé tartozik a tizenéves Mauritsnak.

A másik ide köthető problémakör: Dado „dermatológiája”. A bőr
mint radikális probléma.

A Heruvalban élő kis montenegróinak — aki fiatalkorunk egyik ni-
tikus alakja — elsősorban azokra a festményekre gondolok, amelyeken
finom kis keresztforma-skalpokat vesz és hát azokra a teljesen megnyú-
zott koponyákra.

Maurits korai rajzai, de azok is, amelyek zömmel *A piros Frankenstein*
című, Bihalji-Merin előszavával megjelent könyvében láthatók,
laza hálók csupán, és legtöbbször még árnyékként tűnik el alóluk az
emberi figura — a hús rózsaszíne. Csak később kezdenek bábukká szer-
veződni — azonnal védve, szkafanderbe is zárva a gyenge húst —, és
tulajdonképpen csak ezen a rajzon, évtizedes birkózás, fejlődés után,
állnak végképpen össze emberi alakká: egyértelműen hússá. A vonal és
a szín kettőssége erről az átmenetről beszél.

„Szó van mostantól fogva a húsbéli testről”, mondjuk Kerényi na-
gyon lényeges megállapításával, korrekciójával.

A XX. század e hús megkínóztatásával van elfoglalva — ezért köz-
ponti figurája a megkínzott-megnyúzott ember. Központi problémája
pedig: a fájdalom.

Visszatérve Maurits figuráihoz, csak most döbbenünk rá, hogy egy
fordított műveletről van szó. Sőt az sincs kizárva, egész idő alatt té-
vesen ítéltük meg a mauritsi rajz, figura szerveződésének irányát. Mau-
rits tehát nem nyúz, nem skalpol. Inkább ellen-nyúzásról, ellen-skalpról
beszélhetnénk munkái kapcsán.

Tán új képeim már rá is fogja húzni figuráira azt a Kosztolányi-féle
bőrtakarót . . .

Éppen befejeztem e rajz elemzésének első körét (a novella megismerése
képezi majd minden bizonnyal a második kört), amikor csöngött a tele-
fon. Egy barátnőm hívott: életveszélyes fejoperáción esett át a napok-
ban, víkendén van otthon, mondja, tegnap már meglátogatták közös ba-
rátaink — Maurits és Domonkos . . .

MINIATŰR GALÉRIA

MAURITS FERENC

DER MÖRDER

fehér krétával
hátba agyoncsapnak

MOZART

angelina kisasszony
az utolsó
esti zongoralecke után
elsápadva
remegve
kinyitotta a kerti ablakot
nyakfáslija alól
halkan sipítva
ezt mondta:
ott lenn
a nádasban
a hold ezüstgyűrűje alatt
ott van mozart

HIMLÓ

kinéztünk az ablakon
vörösödött
a hársfa

viszketett

DALI

izzó
bajusz-pióca
fetreng
a sivatagban

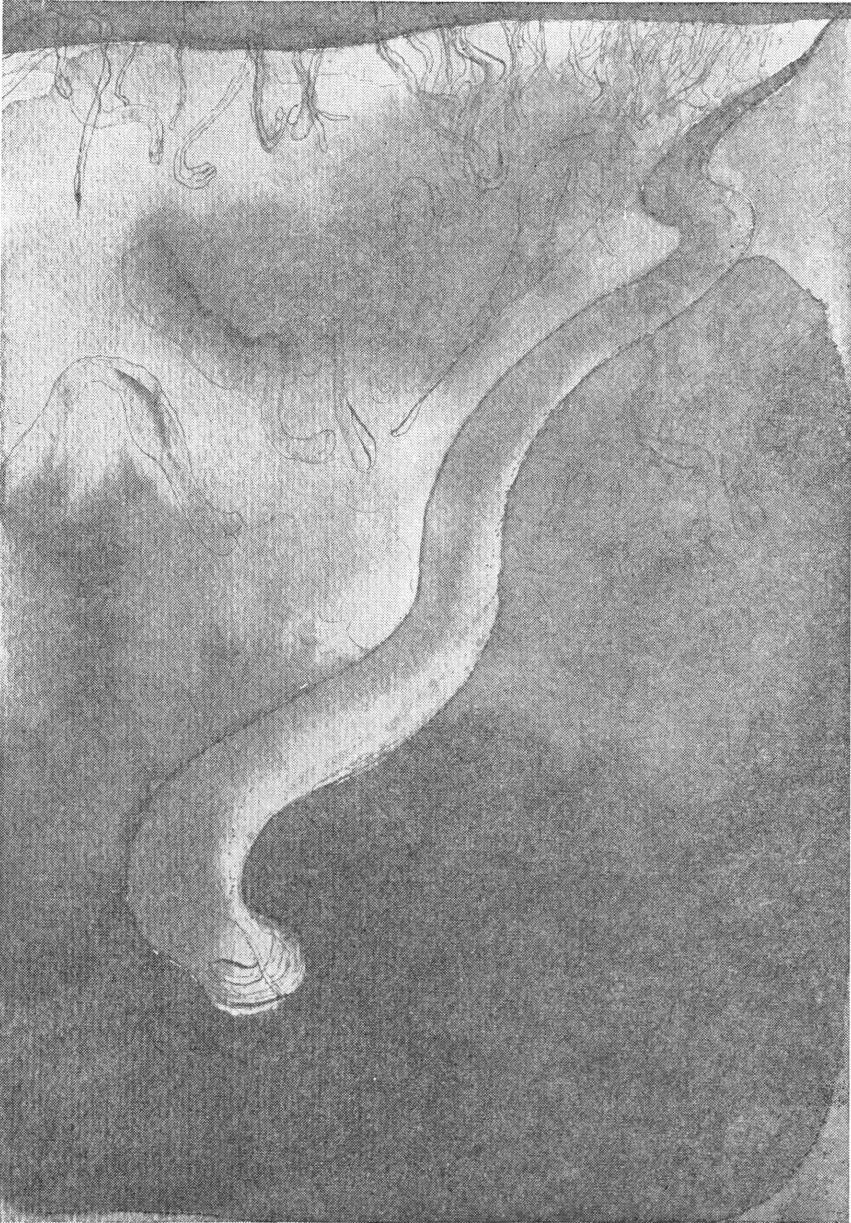
HAJNAL

lópokróc
alól
megpillantottam
a napot
csorgott
a sűrű
narancssárga
fény
a mezőkre
mint
túlkelt
fonottkalács-tészta

ANGYAL

egy télen
beszállt hozzánk az angyal
mama látta
hófehér szárnyát
csillogó bokáját
míg a nagyszekrényben kotorászott
maradt utána jócskán aranypor
márványillat
és egy rózsaszín muszlinkendő

METKA KRAŠOVEC
LILA ÁGYA

égni az ágyban
püspöklilán
egész éjjel
függönyrebbenésre

GÚLYÁS LACI

ezerkilencszázhatvanban
nyitott villamoson
utaztam ki palicsra
a kis fehér házban
meleg cipót
és túrót ettünk
a böge partján gúlyás laci
kifordította rövidnadrágja zsebeit
az üres zsebek
felfuadtak előttem
mint a vitorlák
eltakarták a kék eget

KRAJČAROS SZÖG

felszögeztük
a sápadt tenyeret
mennydörgés
előtt
a palánkra

BESZÉLGETÉS MAURITS FERENCCEL

SZOMBATHY BÁLINT

Mi volt az első gondolatod vagy mozdulatod, amikor ma felébredtél?

Kinéztem az ablakon a kilencedik emeletről, és láttam, hogy odaát Beocsinban finoman füstöl a cementgyár. Láttam a Dunát, és természetesen ott szerettem volna lenni. Mondhatnám, a kilencedik emelet egyetlen előnye, hogy messzire ellát az ember. Gyakran megtörténik velem napközben is, hogy üres perceimben az ablakot bámulom. Ki gondolta volna, hogy ilyen „magasra” viszem, hogy fent lakok majd a levegőben.

Hogyan befolyásolják az álmok alkotói szándékaidat?

Rengeteget álmondom, néha egészen szépeket, felejthetetleneket. Ezt a „szépet” persze idézőjel közé kell tenni. Már huzamosabb ideje egy Brueghel-versen dolgozom, és nemrég egy Brueghel-festményt álmondtam színben. Téli tájat, nagy vadászatot. A Téli vadászat címűt. Brueghel sötét madara az én álmomban egészen fel volt nagyítva, az egész teret betöltötte.

Volt-e már olyan eset, hogy lerajzoltad a megálmodottat?

Egy az egyben sohasem rajzoltam le az álmaimat. Volt már azonban úgy, hogy egy éjszakai álom, jobban mondva látomás után korrigáltam valamelyik rajzomon. Az álom kreatív szerepe, még ha csak közvetetten is, vitathatatlan.

Rajzaidon, verseidben vissza-visszasejlik a gyerekkor világa. Ki volt például a megénekelt púpos Krisztina. Milyen emléked fűződik hozzá?

Krisztina ómamám legidősebb édestestvérének volt a lánya. Ott laktak, hol most az Aleksa Šantić utca elején az új templom áll. Rengeteget jártam hozzájuk, sokat segédkeztem, vertem a diót a hatalmas diófáról. Krisztina édesanyja már túl volt a nyolcvanon, gyengén látott, s én hangosan felolvastam neki. A János vitézt például legalább tízszer. Számomra azonban meghatározó jelentőséggel bírt, hogy ebből kifolyólag már kilenc-tíz éves koromban elolvastam a komplett Tolsztojt, ami a másik szobában volt, ahol Krisztina néneje élt. Kaptam almát és egy karéj zsíros kenyeret, és olvastam a néninek. Ötvenötben meghalt a néni, akkor aztán meghalt ómamám, egy évre rá pedig Krisztina is.

Krisztina tulajdonképpen számomra mindig a rút és a szép problémája volt. Rücskös ujjai voltak, de például fantasztikusan főzött és varrt. Sosem felejttem el, hogy varrt nekem egy fehér kis inget.

Milyen maradandó emléket hordasz magaddal a gyerekkorból, amely mindig kedves a számodra?

Családi ünnep volt, amikor anyám, a húgom és én este moziba mentünk. Akárcsak a korai olvasmányok, a filmek is örült hatással voltak rám. Dickenst például megfilmesítve ismertem meg először, mielőtt olvastam volna. Aztán az Üvöltő szeleket, melyet mindmáig nagyra becsülök, és a világirodalom egyik legnagyobb regényének tartok.

A másik dolog a templom volt: harangoztunk, ministráltunk. Persze, én a templomba nem úgy mentem, mint egy hívő vagy mint az öregasszonyok, hanem megtanultam belőle kinézni — ki a valóságba. Onnan tanultam meg gyerekfejjel helyére rakni a külső dolgokat. Ehhez kapcsolódó fontos dolog volt számomra a temetés is. Ministránsként ott voltam a temetéseken is, nemegyszer aszfaltolvasztó melegben, befőve abba a vastag vászonruhába. Amikor a temetővel szemben nekifogtak az iskola építésének, nagy, mély gödröket ástak. Az egyikbe beleesett egy kislány. Kis vékony, fehér nő volt az anyja. Emlékszem, a temetés után sokáig beteg voltam. Aztán abban az időben — mivel a vasút lakott területet szelt át — sűrűn megtörtént az is, hogy valakit elütött a vonat. A szerencsétlenség után öt percre már a helyszínen voltam, közelről láthatam mindent. Vagy amikor valaki belefulladt a vízbe a Duna túloldalán, átúsztam a vizet, hogy megnézzem. Ezek a korai emlékek úgy az emlékezetembe, sőt a tudatomba rögződtek, hogy művészi világom roncsolásélményével — amelyet azóta persze kibővítettem és továbbvittem az élet egyéb jelenségeire is — közvetlenül össze lehet hozni, át lehet fedni.

Ezek a korai élmények határozták volna meg tehát, hogy figuratív ábrázolásmódot válassz?

Már kicsi koromban tükör elé álltam, hogy lerajzoljam magam, pontosabban arcom egyes vonásait, részleteit: a szemeket, az orrot. Le is rajzoltam, a dolog úgy-ahogy ment is, ám nem volt különösebb értelme az egésznek.

A figuralizmus lényege nálam abból ered, hogy mindig az embert akartam rajzolni, az emberi test volt figyelmem középpontjában. Az emberi test is csak anyag, ugyanolyan véges anyag, mint mondjuk egy zsákdarab, ami roncsolódik és elmúlik.

Piros Frankenstein című mappád rajzainak tárgyi világát a sivárság hangulata lengi be...

Valóban. A tárgyi világ jegyein uralkodó sivárság azonban nem más, mint a belső tartalmak, vagyis a lélek sivársága. Még mindig úgy hiszem, hogy azok voltak legsikerültebb rajzaim.

Önálló tárlataid közül melyiket emelnéd ki? Vajon melyiket tartod mindmáig a legfontosabbnak?

1967-ben megtartott belgrádi tárlatom volt ez ideig a legkiemelkedőbb. A Grafički kolektivben rendezték meg, kábé negyven rajz fért fel a

falra. Különösen azért szép számomra az a kiállítás, mert Šejkával rak-
tam fel az üvegeket.

Egyáltalán, hogyan kezdte rajzolni?

Egyszer egy karácsonyra temperát kaptam ajándékba. Életemben ak-
kor láttam először tubust. Volt benne két átkozott ecset, azt sem tud-
tam, mit kell velük csinálni. Meg hát az ötös blokk.

A hátsó udvarunkban állt egy nagy esővízes dézsa. Úgy volt, hogy
egyszer mellé húzódtam, és abban a pillanatban megéreztem, megláttam
mindent, hogy volt előtte és hogy lesz utána. Szinte önkívületbe estem.
Azóta rajzolk.

Amikor még nem volt papírom, a *Magyar Szó* szélére, keskeny fehér
csíkjára rajzoltam tintaceruzával.

*Miért ragadott meg akkor erővel Krisztus alakja, hogy egy szép ver-
set is írtál róla?*

Mint már mondtam, engem a templom nem vezethetett félre, mert
hát egy kisfiú nem úgy megy be a templomba, mint egy hívő. Amit most
mondok el, azért jutott az eszembe, mert karácsony közeleg.

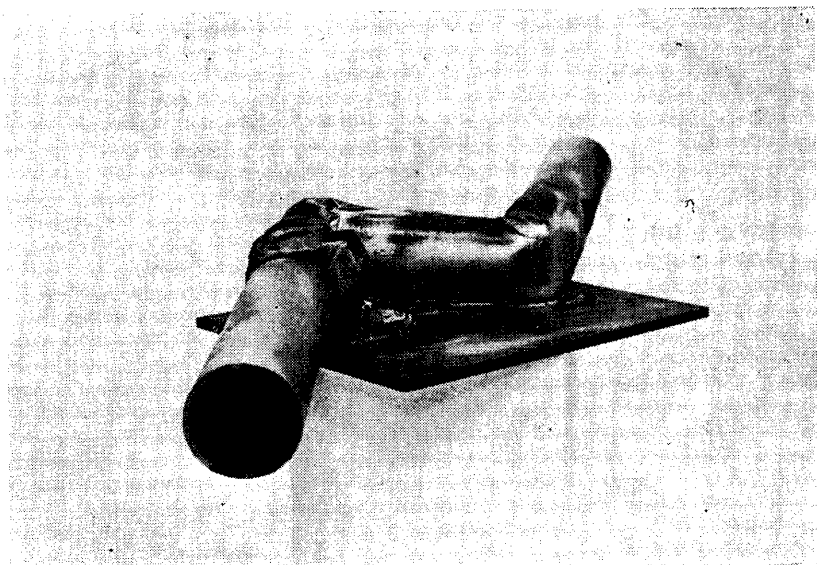
Megcsinálták az asszonyok a szent sírt, melyben a halott Krisztus
fekszik. A templomhajó jobb oldalán volt. Egy délután elhatároztam,
hogy közléről is megnézem. Valóban, az idő tájban a templomban nem
volt senki. Odamentem, és a virágok alatt megtapogattam, hol van a
hasa, hogy hát ez az egész Krisztus miként is van. Tapintása nagyon ni-
deg volt. Testszíne világos okker és sárga.

*A napnak melyik szaka ajándékoz meg legtöbbször az alkotás nyugodt
perceivel?*

Sajnos, mindig éjjel dolgozom. Egyetlen nagy vágyam, hogy ha egy-
szer szabad ember leszek, kora reggel, hajnalban, tiszta fejjel, kristályos
gondolatokkal dolgozhassak. Már a kezdetek kezdetén is úgy volt, hogy
amikor hazamentem az iskolából, csak miután anyám lefeküdt, azután
dolgozhattam. Talán ezért van még mindig, hogy amint besötétedik, ki-
lenc óra felé már szedem elő a dolgaimat.

*Kétlaki alkotó vagy: író és festő egyszerre. Hogyan döntöd el, hogy
egy megérlett témát melyik kifejezőeszközzel jelenítesz meg? Vannak-e
külön költészeti, illetve festészeti témáid, gondolataid, gondolatrend-
szereid?*

Nincsenek külön gondolatrendszereim, válaszfalak sem léteznek.
Igyekszem minden áldott nap rajzolni, még ha ideges is vagyok vagy
fáradt. Fogok egy papírt, és húzom a vonalakat. Már ott tartok, hogy
lefekszem, amikor csak felöltik bennem valami. Ilyenkor szoktam írni.
Ez nálam tehát valóban egy külön probléma. A versírás rendszerint hosz-
szabb folyamat, van, amikor egy jegyzetet hússzor is átírok. Van azonban
egy enyhítő körülmény. Tudod, hogy rengeteget járok a Dunára horgász-
ni. Gyakran megtörténik, hogy komplett szövegeket ott a dunai magány-
ban agyalok ki.

Foglalkoztat-e még a roncsolás gondolata, melyet különböző módon kezdettől fogva megjeleníteni igyekszel? Szíved szerint mit szeretsz jobban, rajzolni vagy festeni? Esetleg írni?

A rajzolás nálam központi kérdés. Abban az értelemben, hogy minden, ami van, roncsolódik. Ezzel szemben például az elmúlás sohasem zavar. Az a tudat van jelen nálam, hogy minden lényegi dolog szétesik, szét hullik. Közben azért létezel, hogy próbáld nem széteresztetni a dolgokat. Ez olyan, hogy aki szépen tud beszélni, még inkább vigyáz, hogy ne essenek szét, ne repüljenek el a szavai.

Megint csak más kérdés, hogy a roncsolás gondolatát, éppen gyerek-kori alapélményeimre támaszkodva, én egy sajátos figurálművészetben vettem fel.

Mit szeretsz jobban, az ecsetet vagy a festékszórót?

Az eszközváltást, amelyre most te is célzol, mindenki egy nagy törésnek érzi nálam. Én a figurát feltérképeztem, de amit utána csináltam, azt a tárgyi tudás bővítésének nevezném. Ezeken az „új” dolgokon rengeteget tanultam. Véleményem szerint ez azért pozitív, mert a dolgokat — tulajdon dolgomat — visszatettem eredeti helyükre.

A közönséggel való kontaktusban melyik kapcsot tartod fontosabbnak, jelentősebbnek, a képtárat, esetleg a sajtó útján megnyilvánulót?

A képtár már eleve rossz forma. Az ideális forma az lenne, ami a dolgok lényege, vagyis az élet. Amíg érzed, hogy van még hely a mellka-

sodban, addig nem kell félned. Egy ember, ha már kis mértékben is cselekvő, kreatív lény, az már pozitív, és jogot ad arra, hogy éljen.

Fontosnak tartod-e a kritikát?

A kritikát lényeges tényezőnek tartom, hatása azonban nincs, mert képzőművészeti kritika nálunk nem is létezik. A közelmúltban — mondjuk tíz-tizenöt évre visszamenően — még itt-ott felbukkant egy-egy jelesebb esszé. A képzőművészeti kritika pangásának egyik oka talán éppen az, hogy nincsenek művészettörténet szakos fiataljaink.

Nem gondold, hogy volt egy időszak pályád kezdetén, amikor a kritika kisajátító hatása alá kerültél, ami végeredményben egyaránt lehet bénító és lendületet adó? Hozzáteszem, elsősorban nem a hivatalos kritikára gondolok, hanem a baráti véleményekre, arra a sok érvényesülési lehetőségre, amelyek egy időben oly hirtelen megnyíltak előtted.

Valóban volt egy ilyen periódus, de úgy hiszem, hogy nem hatott rám negatívan. Azonkívül mindez nem is tartott olyan sokáig. Másrészt úgy tartom, hogy mégsem volt ott annyi mozgási felület, ahogy te látni véled.

Tagja voltál a hetvenes évek közepén létrejött Újvidéki Képzőművészeti Körnek (Novosadski likovni krug). Csoportosulásoknak az Umetnost című folyóiratban megjelent programnyilatkozatában az áll, hogy szembefordultok a tekintélyekkel, így a modern művészet tekintélyével is. Schönbergre hivatkozva kifejtettétek, hogy a géniuszokhoz hasonlóan kizárólag önmagatoktól kívántok tanulni, nem támaszkodtok külső segítségre. Úgy véltétek tehát, hogy nem szükséges a korszerű művészeti mozgások eseményeit figyelemmel kísérni? Vagy hogyan értelmezhető még a fenti kitétel?

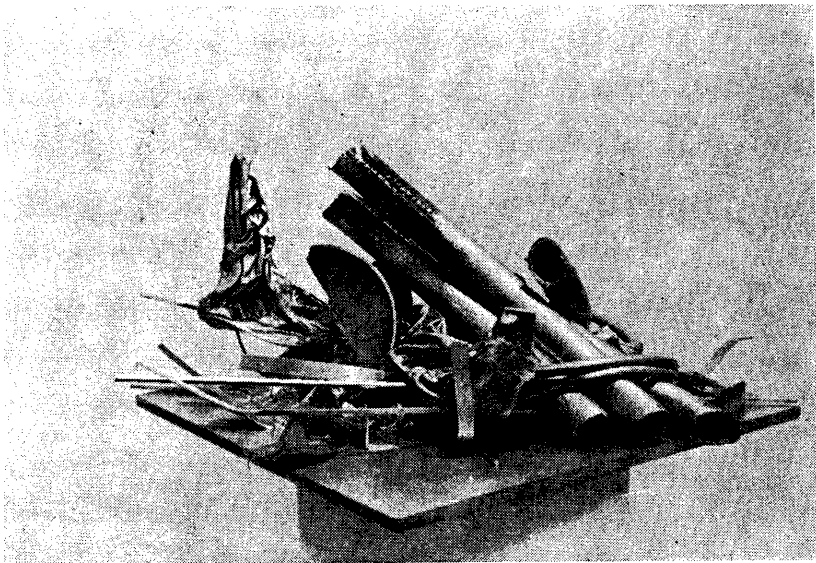
Csoportosulásunknak nem volt eszmei magja, különösebb összetartó ereje. Talán csak műtermeink közelsége adta az apropót a megalakuláshoz. Ugyanis akkoriban került sor a műtermek kiosztására a pétervárad-i várban. Sajnos, így történt, és ha jól emlékszem, csak két kiállítást rendeztünk: egyet Belgrádban, egyet pedig a volt Uzor áruház — ma bútorszalón — hatalmas kirakatában. Ami pedig a schönbergi utalást illeti, biztos lehetsz benne, hogy nem az én számból vették ki. Ilyet vagy ehhez hasonlót én soha nem írnék alá.

Mint ahogy nem zárt fal előtt, hanem ablak előtt szeretek ülni, ahonnan kilátok, ugyanúgy elvetem a szellemi befelé fordulást is. Minden, ami a világban megmozdul, arra oda kell nézni, oda kell figyelni.

Hogyan jellemeznéd szűkebb környezeted festészeti jelenét?

Hát ami azt illeti, a helyzet nem valami rózsás: sok a félresikerült mozdulat, a rossz gondolat. Mintha a fáradtság jelei mutatkoznának az alkotók közt. Én magam viszont nagyon rá vagyok szorulva más alkotók közelségére, mert nem szeretem az egyedüllétet. A gondolatok intenzitása pedig nélkülözhetetlen. Hadd tegyem hozzá, amit te is nagyon

jól tudsz, hogy annak idején az éltető eszmék főként irodalmi közegekből jöttek.

Mik a közeli terveid és min dolgozol ebben a pillanatban?

Talán már említettem, én nem vagyok tervező típus. Egy nagyon szép dolgot csinálok azonban jelenleg, Brasnyó István *Hősáv* című regényét illusztrálom. Egy finom, nagyon tömör, mondhatnám „teli” szöveg, ami nekem különösen megfelel, mert ősrülten szeretem a szöveget, és most csak úgy finoman „alányúlok”. Ott van előttem a papír, megyek részről részre, és szedem le a rétegeket. A szöveg állandóan testközelben kell, hogy legyen; jó meleg munka ez.

Tulajdonképpen kész van már a verskötetem is, a *Miniatűr galéria*. Immár négy éve, hogy csinálom.

Vannak-e kiállításterveid?

Nem, nincsenek

Nem is festesz?

Nem nagyon. Úgy számítom, hogy a Brasnyó-könyv illusztrálása legalább két hónapot felemészt, és mivel most erre fekiidtem rá, más nemigen foglalkoztat.

„Rajzszomjad” támadt tehát?

Nézd, én mindig is rajzoltam. Ez a szöveg azonban most különösen jó alkalom. A szöveget — a szöveget általában — azért kedvelem, mert

mindamellet, hogy a szöveg számomra egy nagy adag szabadság, ugyanakkor a szövegből kifolyólag bizonyos feladatokat adok magamnak. Úgy mondhatnám, hogy be vagyok zárva egy nagy szabadságba.

Az illusztrációkról még csak annyit, hogy ennek előtte — és a *Híd*-ban közölt elbeszélések szövegrajzainak megrajzolását követően — Dudás Károly kötetéhez készítettem rajzmellékleleteket.

Gondoltál-e már a művészet halálára? Ha igen, milyennek láttad?

Én így láttam:

Szenvedélyes horgász vagy. Találsz-e valami kapcsolatot, érintkező pontot a művészet és a horgászat közt?

Ha a kérdés ily módon vetődik fel, akkor előbb hadd mondjam el, amit az előbb már az írott beszéddel kapcsolatban is említettem: az olvasás komolyságát, a bonyolult szöveghámozást, szövegfejtést. Én a vizet ugyanúgy olvasom, fejtem, akárcsak valamelyik könyv szövegét. Nézem a víz mozgását, belátok a mélyébe. A horgászatot azonban elsősorban azért szerettem meg, mert kint lehetek a szabadban, a természetben, még hozzá egyedül. A kreativitás mozzanata abban van, hogy amikor dobom a műhalat, akkor valójában egy vonalat húzok. A másik dolog, hogy látva rajzolok. Mert az is melegséggel tölt el, hogy nézem a körvonalakat, a felületeket, mintha ott bajlódnék egy blokkklappal vagy vászonnal.

A fentieket parafrázálva, te az agyadban rögzíted azt, amit a tájfestők vászonra visznek, mert a beleélésnek legalább ugyanolyan intenzitásáról lehet beszélni...

Apró Zoltán, a *Telep* című film szerzője, aki ezt az alkotást verseim, alkotói világom tartalmi jegyei alapján készítette, éppen a természettel való függőségi viszonyomat kívánta aláhúzni. Azokkal az elvárásokkal szemben, akik ettől a filmtől — ismerve *Telep* című verskötetem anyagát — esetleg szociográfiát vártak.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A NYELVMŰVELŐ KÉZIKÖNYV KÖSZÖNTÉSE

Néhány adat

Kiváló szakemberek egy csoportjának tizennyolc évi munkája után Budapesten megjelent egy igen hasznosnak ígérkező kézikönyv.

Szerzői az elmúlt száz esztendő magyar nyelvűvelő szakirodalmát dolgozták föl benne. Fölhasználták a *Magyar Nyelvőr*, a *Magyar Nyelv* és a *Magyarosan* című folyóiratok eddigi anyagát, továbbá a Nyelvtudományi Intézet közönségszolgálatának telefonnaplóját, levelezését harmincnyolc tárgykörben. Ilyen tárgykörök szerepelnek: alakváltozatok, alany—állítmány, egyeztetés, határozók, helyesírás, idegenszerűség, igekötők, jelzők, kiejtés, magyarítás, magyarosság, mozaikszó, nyelvi rétegek, nyelvűvelő normák és elvek, szaknyelv, szóképzés, szórend, tulajdonnevek stb.

A tartalom másik síkjában, azaz a különböző tárgykörökön belül szerepelnek a nyelvűvelés gerincét képező nyelvtani tételek, középük iktatva pedig a problematikusan idegen közszavak értelmezése, toldalékolása és stílusértéke, egyes rokon értelmű szavak vagy rokon alakúak összevetése, szólások (helyesbítő) magyarázata stb. Előfordulnak idegen és magyar tulajdonnevek is, melyek értelmezése, írásmódja, kiejtése jelenthet nyelvhelyességi kérdést, okozhat gondot a gyakorlatban. Tanácsokat kapunk egyes toldalékok helyes használatára és a régies írású családnevek kiejtésére... Hogy mi mindent tartalmaz, arra sejtetésnek ennyi is elég lehet.

A mai nyelvűvelés célja az értés és az értetés fejlesztése társadalmi szinten, azaz a nyelvi közműveltség színvonalának emelése. Ezért a könyv eleve nem készülhetett csak a kutató nyelvészek és a hivatásos nyelvűvelők számára, hanem anyanyelvi kalauza kíván lenni mindazoknak, akik középiskolai anyanyelvi műveltséggel már rendelkeznek. Különösen hasznát vehetik írók, szerkesztők, lektorok, újságírók, fordítók, pedagógusok, bemondók, színművészek, politikusok és egyéb közéleti személyek, akiknek munkaeszközük a nyelv — akár írásban, akár élőszóban. A könyv tehát gyakorlati jellegűnek készült: segít a helyes

nyelvhasználat elsajátításában, elvi és gyakorlati kérdésekben ad tanácsot és magyarázatot.

Írta és szerkesztette Elekfi László, Grétsy László, Kovalovszky Miklós, Lőrincze Lajos és mások. A kutató nyelvészek közül itt találjuk többek között Rácz Endre és Tompa József nevét.

A könyv szerkezete kettős jellegű: a betűrendbe szedett nyelvtani tételek között találjuk az egyes szavak, fogalompárok jelentésének, írás-, ejtés- és toldalékolásmódjának lexikonszerű ismertetését. De a több rétegű anyagban könnyen eligazodik az olvasó. Anyanyelvünk grammatikájának szabályrendszerét kisebb címszavakra tagolva ismerjük meg, illetve erre vonatkozó ismereteinket itt újítjuk föl, lépésről lépésre hozzákapcsolva a nyelvhelyességi tudnivalókat, a jelentésbeli és stílusbeli árnyalatokat.

Gondolatok lapozgatás közben

Meglepett, meghökkentett, amikor megláttam. Ez csak félkönyv, az első kötet, de a teljeset sem vártam ilyen hatalmas munkának. — Hogy impozáns a külseje, választékosan szép, komoly a szerkezete, szedése, azzal nem időzöm: így van jól, a tartalom megérdemli.

A tartalmat azonban csak ezután kezdem látni. Olvasok, lapozok megbabonázva... Ismerős címszavak (kisebb-nagyobb gondjai, bökkenői, több évtizedes témái nyelvünk életének), s adva hozzájuk számos tanács, magyarázat, szemléltető példa. Nyelvünk világa nyílik meg előttem: a szavak élete, a szókapcsolatok, szóképzők „viselkedése”, a hangoké — beszédünk és írásunk kicsi és nagy egységei vonulnak föl; s a könyv türelmesen kalauzol: magyaráz, változatokban kínál föl tanácsokat százféle esetre, alkalomra, szükségre. Dúskálva, mohón lapozok előre-hátra, taláломra keresek címszavakat, és találok nem sejtetteket. Tengernyi ismerős jelenség és ismerős gondolat, de az, hogy így, mesterien összegyűjtve, összeválogatva, betűrendbe rakva együtt van, az most újszerűen hat mégis, élményt jelent.

Az eseményt, hogy ezt most kézhez vettük, talán az *Értelmező szótár* megjelenéséhez hasonlíthatnánk jelentőségében. Az magában is rendkívüli, hogy egy nyelvközösség egyetemes „használati utasítás”-t kapott legfontosabb közösségi (társadalmi, családi, egyéni) fegyveréhez. A nyelv életében is, a nép életében is jelentős mozzanat: érettségének konkrét fokához ért el a nyelv és a nép, amikor a kiadó s a szerzői munkaközösség hatalmas kézikönyvbe fűzve kezünkbe adja a teljesebb nyelvhasználat titkának kulcsát.

Nemcsak a szóalak, szójelentés, szömegválasztás, szóhasználat, szószármazékok, szókapcsolatok, szófűzés a témája, nemcsak a helyes írás, a jól hangzó, a közízlésnek leginkább megfelelő kiejtés a tárgya; nem szótár ez, hanem tartalmánál és rendeltetésénél és műfajánál fogva sok-

kal több: az egész mai magyar nyelv könyve. Nemcsak történet, nemcsak nyelvtan, hanem elsősorban a beszélt s az írott teljes nyelv keresztmetszete, jelene. És jövője. Mert nyelvünk jövőjének érdekében sehol annyit nem írtak, nem szóltak hivatásszerűen, hibákat orvosolva, mint itt.

Hosszú útja van a magyar nyelvművelésnek, sok évtizedes, sőt több évszázados törekvés előzte meg ezt a könyvet, sok szó elhangzott vagy papírra került már a helyes nyelvhasználat érdekében, de jelenlegi nyelvi kézikönyveink közül nyilván egy sem volt jelentős műfaji képviselők tekintetében annyira előzménytelen, mint ez ebben az alakjában.

Érzem és látom, hogy van mit ünnepelnünk: egy szép munka elkészült, egy igen hasznosnak ígérkező munkáét, de azt is, hogy ide vezetett az újságok, a rádió, a televízió apró idő- és térkockákból kirakott nyelvápoló tevékenysége, valamint a kilombosodott nyelvűvelő irodalom.

A nyelvet minél használhatóbb s minél jobban használható állapotba hozni, vagyis a mai s a holnapi társadalom minden rétegét minél inkább ellátni olyan tanácsokkal, ismeretekkel, hogy személyes nyelvkésztségünket minél alkalmasabb kommunikatív eszközzé fejleszthessük — ez volt a korszerű magyar nyelvűvelés célja. Ennek a nemes törekvésnek koronája a kézikönyv megjelentetése.

A cél továbbra is azonos marad, de elérésében, úgy gondolom, ez az új kiadvány fölmérhetetlen segítséget fog jelenteni. Maradandó régi és előrelátó új gondolatokat tár elénk. Belőle és általa szólnak hozzánk közvetve vagy közvetlenül a tudatos nyelvápolás régi, már csak írásaikban és munkásságuk eredményében élő apostolai, Arany János, Szarvas Gábor, Simonyi Zsigmond, Halász Gyula, Kosztolányi Dezső, Bárczi Géza, illetve Ferenczy Géza, Kossa János stb., valamint anyanyelvünk legkiválóbb mai művelői: Illyés Gyula, Szabó T. Attila, Lőrincze Lajos, Tompa József és még sokan mások. Az ő gondolataikat, megfigyeléseiket, tanácsaikat mondja el a könyv hol lexikonszerű szómagyarázatokkal, hol enciklopédikus alapaossággal és rendszerezéssel, de mindent betűrendben, könnyen megtalálható helyen.

Nem lesz nehéz megszoknunk a használatát: szerkezete világos és egyszerű. Csak annak tudata lesz egy ideig szokatlan, hogy ez a könyvünk létezik, hogy van hova fordulnunk akkor is, ha helyenként vagy pillanatnyilag nincs közelünkben avatott nyelvűvelő vagy ilyen célú közönségszolgálat. Kutatni-, megoldani- és elmondanivaló lesz ezután is, de ezzel a kiadvánnyal a magyar nyelvűvelés föltétlenül új korszakába lépett.

A kézikönyv nem elolvasásra, hanem olvasgatásra, böngészésre, föllapozásra, újraolvasásra, gyors válaszok megadására készült, ezért hosszabb időnek kell eltelnie, míg alaposan megismerjük tartalmát, kvalitásait. Ahhoz viszont, úgy érzem, nem sok idő kell, hogy megkedvel-

jük, hogy „rászokjunk”, mert ez a hatalmas munka — úgy sejtem a mohó beleolvasások után — jó lesz. Szellemében mai, hangvételében valóban sokakhoz szól, és tudományosságában alapos. Ezek az első benyomásaim. Nem tilalmakat sorol föl, hanem szembeállításal megmutatja a jobbat, a nyelvíleg igazabbat. S nemcsak válaszol, hanem tanít is — magyarosságra, a közízlésnek megfelelőbb szórendre, alkalmas szómegválasztásra, pontosabb önkifejezésre. Hogy a mai ember minél teljesebben elmondhassa vagy megírhassa azt, amit gondol, vagy hogy minél hamarabb és minél pontosabban megérthesse azt, amit hall vagy olvas.

Nem biztos, hogy a kutató nyelvészek és a hivatásos nyelvművelők majd mindenben egyet tudnak érteni azzal, amire tanít, amire nevel a *Nyelvművelő kézikönyv*, de az már biztos, hogy mindannyian egyet-értünk abban, hogy kell nekünk ez a könyv, s hogy a mindennapi munkánkban éppúgy „társ”-unkul fogadjuk, mint a kedvtelésből végzett nyelvi búvárkodásban vagy önmagunk továbbképzésében.

A nyelv a kisebb és nagyobb közösségek kohéziója. De valójában nem a nyelvet kell művelni, mert az magában nem is létezik, de benne él a nyelvet használók beszéd- és íráskészségében és a nyelvhasználat gyakorlatában. Tehát nyelvművelésen a nyelvhasználók nyelvi képzsét és a helyesség tudatosítását értjük, azaz a nyelvművelés voltaképpen emberművelés. És éppen ez benne a szép, de ez teszi nehezzé is. A nyelvet tehát nem lehet kutatóintézetben, szűk körben szépítgetni, építgetni: az egyes embert kell kalauzolni a célszerű nyelvhasználatban. Ehhez kell a minden művelt ember számára érthető kézikönyv jobban, mint turistának a városkalauz s a térkép. Ehhez a nemes és korszerű küldetéshez kívánok a kézikönyv szerzőinek minél teljesebb sikert — ami a könyv használói számára még inkább siker lesz.

AGOSTON Mihály

REGÉNY ÁLLÓKÉPEKBŐL

Brasnyó István: *Familia*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979

„Játsszuk azt, hogy a tangó újra divat” — jut eszembe a Cseh Tamás által énekelt, Bereményi Géza írta dalszöveg azzal kapcsolatban, hogy divat a nosztalgia, arra gondolva mindjárt, hogy amennyiben ez a nosztalgia valóban értékes művészi-irodalmi alkotásokban vetődik felszínre, úgy ez csakis ironikus felhanggal történhet, lényegében olyképpen, ahogy Bereményi dalában történik tehát: hangulatokat megidéző visszatekin-téssel, de semmiképp se holmi ábrándos-könnyes visszahívásával a múlt-

nak. Sokkal inkább vallató módon, számonkéréssel, mintegy a máig is ható jelenségek gyökereinek feltárásaként. Alapállástól függően különböző formában, mondjuk kristálytiszta stílusjegyek, világos, racionalislogikus elemzések, tömör narratív próza segítségével, ahogyan azt Doctorow teszi a századelő Amerikájáról szólva *Ragtime* c. regényében, lényegében a dinamikus jelen, mindenekelőtt az erőszakjelenségek kezdetét tárva fel dinamikus eseménysorok lepergetésével számunkra.

Szemben a máig is ránk nehezedő teherrel, mozdulni nem akaró állóvíz-valóságunkkal, tespedően kisszerű, nyúl-lapulásoktól terhes múltunkkal, melyet Brasnyó István, *Família* c. regényének nevezett és jobb elnevezés híján annak is mondható könyvében, statikus eszközökkel vetít elénk, egymással látszólag nem vagy alig összefüggő, többé-kevésbé novella- vagy karcolatszerű, jobbára igen rövid fejezetek segítségével. Bizonyos értelemben a múlt milyenségének eszközmeghatározó szerepét is példázva mindjárt. Amennyiben pedig Brasnyó bonyolult, sokszor zavarosnak és nehezen szétbogozhatónak tűnő, mi tagadás, fársztónak érzett, de varázsos és lenyűgöző stílusát is indokolni vagy magyarázni kívánjuk, nem nyugodva bele a meghatározott funkció hiányába, úgy Brasnyó módszere akár egyfajta exhumálásnak is minősíthető. Olyan kihantolásnak, melynek során a földbe hatoló ásó már csak nehezen azonosítható, oszlásban lévő tetemekre bukkanhat, az elvértve viszonylag épen maradt szövetek mellett jobbára bomlástermékeket hozva napvilágra, szűrős vagy émelyítő szagú gázokat, metánt, ammóniát szabadítva rá a környékre — mintegy azt éreztetve ezzel az eljárással, hogy a múlt szükségszerűen nem maradhat meg változatlan, olyannak, amilyenek valamikor jelenként létezett, amiért is számunkra már inkább csak mint rothadási termék érzékelhető.

Némileg talán belemagyarázásnak tetszhet ez, ám mindenképpen így érezzük ezt. Legalábbis mindaddig, amíg egy bizonyos valóságközpontú szemléletből igyekszünk levezetni Brasnyó szövegének (jobbán mondva szövegeinek) azt a homályosságát, sőt helyenkénti alighanem szándékolt kuszaságát, amely azonban legalább ennyire eredeztethető az író alkattából, illetve irodalmunk egy részének makacsul irracionális, világirodalmi hullámoktól is támogatott törekvéseiből, amely homályosság-zavarosság azonban nem mindennapi többrétűséget, szinte kimeríthetetlen gazdagságot is jelent. Nem utolsósorban a szövegbe épített információanyag szokatlan és mesterien leleményes kapcsolása következtében, konkrétan a Brasnyó által kedvelt és lépten-nyomon alkalmazott hasonlat-soroknak köszönhetően. Brasnyó ugyanis valamely tárgyról írva hamar hasonlattal él, s ennek ürügyén a kiindulóponttól sokszor nagyon is távolesőnek tetsző dolgokról kezd el beszélni, ezek kapcsán aztán rendszerint újabb hasonlatot bont ki, és így tovább, sokszor egész láncolatát alkotva meg a hasonlatoknak: így kapcsol össze tájleírást, hangulatképet.

külső és belső világot, fizikai és lelki történést, szociológiai vagy éppen politikai elemzést olvasztva egybe stílustörés nélkül és szinte szétválaszthatatlanul, ám nemritkán valósággal beleveszve az olvashatatlanságba, lehengerlő szóáradatával inkább szuggerálva, semmint megértetve, amit mondani kíván. Tényanyag helyett inkább atmoszférát érzékeltet tehát, időnként szinte tárgyaltanul tovagördülő roppant mondataival, amelyek ilyen formán a konkrétak is mondható információkat is nehezen felismerhető körvonalakba oldva közvetítik csak.

Információkat emlegettünk, s nem véletlenül. Brasnyó művéből ugyan is teljesen hiányzik mindaz, ami cselekménynek mondható, nem is csupán a regény egészére vonatkoztatva, hanem az egyes novellaszerű fejezeteken belül úgyszintén. Egynémely kivételtől eltekintve, amilyen például *A nyári pavilon*, ahol a Wurda úr házában lejátszódó, szüzességi vizsgálattal egybekötött családi viharról esik szó, vagy a *Proczek úr dicsősége*, amelyben az impotens címszereplő vallási mániájáról és felszavaztatásáról olvashatunk, továbbá a több írásban is előforduló Vághelyi szerkesztő jegyzeteinek egyik-másik darabja, s talán még néhányat megemlíthetnénk. A legtöbb írás azonban, Brasnyó novelláihoz hasonlóan, töredékszerű, hangulatképnek, karcolatnak minősíthető, számos esetben pedig portrévázlatnak, mely utóbbiak olyan remekbe szabott figurákat bontakoztatnak ki, amilyen a már említett Vághelyi szerkesztő, két háború közötti világunk „vidéki hírlapírójának” ez a megtestesülése, a púpos Kreisz úr, az ugyancsak több fejezetben színre lépő, elszegényedett dzsentricsaládból származó postáskisasszony, a Krúdy világot idéző „Romeo”, a ferde hajlamú Kratochwil gyáros és még sokan mások, akiket a szerző jellemformáló erejének jóvoltából „kívül-belül” megismerhetünk. Számos fejezetben, illetve azok egyes részeiben azonban nem valamelyik szereplő érzés- és gondolatvilága bontakozik ki, hanem a gondolkodó alany megnevezése nélkül egyfajta kollektív tudat, voltaképpen a két háború közötti polgárság „bolsevizmustól” rettegő, „keresztény-nemzeti” szemléletmódja. Gyakran félelmetes telitalálatszerűséggel, mélységes beleérzésről, egyben pedig ironikus-szatirikus rálátásról tanúszkodóan bontakozva ki. Mint például *A gőzfürdő* című írásban:

„Azt a néhány szir-szar polgári demokratát pedig, aki nem áttal a tulajdon vére ellen ágálni, vissza kell toloncolni oda, ahonnan jött vagy küldték, ott aztán prédikáljon a halaknak meg a madaraknak, és szelídítse emberformájúra a *szociálista* zavarosság farkasát, éljen testvériségben azokkal az elfuserált félmajmokkal, akiknek a nevében eddig oly lelkesen szónokolt, itt ne képviseltesse magát semmiféle álnépi semmi-rekellő sem, a népet kérdezze, amelyik egy pofa pálinkáért bárkinek hajlandó a nyakába borulni, olyan lesz nyomban, mint a kezes bárány, színe változásán minden *kulturált ember* elszegényli magát, s átkozza az istent, hogy ezeket is embernek teremtette, kivéve talán azt az egy-két

hibbantat, aki elvakult dühében kész a vesztébe rohanni, mint valami ámokfutó, de ezt is inkább gyávaságnak kell tekinteni, mivel együgyű elméjében az önpusztítás tüze lobog, de önmaga helyett másra kényszeríti rá tulajdon elpusztításának cselekedetét. Kórság, ragály és veszettség dühöng közöttük — vélik a gőzfürdőbeli, fehér lepedős kísértetek, lécpadokon kuporogva, arannyal pótolts fogsorukat csattogtatva, gyér szőrrel benőtt bőruket törölgetve, míg odakinn végtelenül hömpölyög a napfény, levelek, ágak, lombok árnyéka fut tova a fehérre mázolt üvegablákon, mint valami mozivásznon, miközben sejtelmes hangok érkeznek a női részleg felől, akárcsak egy bünbarlangból, ide, a magukat oroszlánoknak képzelő, rongybabaként csukladozó, penészfoltoktól megzöldült bőrű, csoszogó teremtmények salétrom tarkázta odujába, ahol vad rohamokban árasztja el a levegőt a vénemberes vizeletszag, dohszag és pacsuliszag, amivel az egésztest ellensúlyozni akarják, ám ez szintén csak szándék marad, ahogy minden cselekedetük is valójában pusztaszándék, mert nincs sem eredménye, sem kudarca, valahogy elsikkad a levegőben, a fényben, anyagtalanná válik, alá búvik, végtére sohasem több, mint egy legyintés: ez pedig még pornak is kevés bármilyen kicsiny világnak is a szemébe, a »városnak«, a kerületnek, de még az utcának is — maradnak tehát a szabályok, a szokások, a *látsszat*, amelynek mindenki vak engedelmisséggel tartozik, bármennyire is más ez, mint amilyennek képzeli, mégis a *látsszat* az egyetlen valóságos érv, ebben lehet bízni, és ettől lehet várni mindent, segítséget, előmenetelt, törvényességet és biztonságot, vagyont és társadalmi státust, mivel a *látsszat* mindenkinek felett áll, a *látsszatnak* kell kalapot emelni és alázatosan kezdet csókolni, *kegyednek*, *kiskegyednek* szólítani, a *látsszat* nevében kell rendelkezni, intézkedni, bankettozni, adakozni, szónokolni, katonákat sorozni, templomban térdelni, parolázni, vívódni és végezetül alighanem még gőzfürdőbe is eljárni, újságot olvasni, szivart szívni, késői hazatéréshez kocsi bérelni, rádiót hallgatni és hölgyekről beszélni — hadd lássa a világ, mit visel egy kitenyészített ember a kalapja alatt, a szíve fölött, a mellénye zsebében, meg egyáltalán.”

Irodalmunkban példa nélkül álló remeklésnek mondhatók az efféle, fasizmusnak szállást csináló „bornírtan öntudatos” fortyogások, amelyeknek magas ideálok hangoztató eszmetötléke, s nemegyszer képmutató prüdsége, legfőképpen a regény színterét képező kisváros nyilvánosházát, illetve az annak falain kívül is dúló „bordélyszerelmet” megelevenítő részek tükrében lepleződik le csak igazán, éppen a szóban forgó szerelmek nagyon is földi, sőt „földalatti” jellegétől ellenpontozva. Ezek a részletek sok tekintetben a lefojtott, illetve „illegalitásba” kényszerített szexualitás közötti pszichikai összefüggést érzékeltetik, s ezért az erősen naturalista színezetű leírások alapján véve funkcionálisnak mondhatók.

Mindezt figyelembe véve akár formálisnak is tetszhet a kérdésfelte-

vés: regény-e vajon Brasnyó István regénye, megvonható-e tőle a regény „titulus” pusztán a cselekmény hiánya miatt? Annál is inkább, mivel a fentebb említett komponensek összességüként mégiscsak regényképletet kapunk. Méghozzá egészen sajátos. Brasnyó regényének cselekménytelenségéből kiindulva ugyanis az jut eszünkbe, hogy ami a hagyományos regényben látszólag mellékes, de amennyiben csakugyan komoly mondanivalót hordozó alkotásról van szó, mégiscsak fontos, mármint a környezetrajz, a légkör, a társadalomábrázolás, a politikum, a különböző szereplők jellemzése (itt jegyezzük meg, hogy a legtöbb regényben a mellékalakokat szokás úgy jellemezni, ahogyan azt Brasnyó teszi szereplőivel, úgyhogy azt is mondhatjuk, szerzőnk művének ilyenformán mellékszereplői vannak csak), itt a cselekmény elmaradása következtében, leplezetlenül előtérbe kerül, „fontossá” válik. Olyképpen élve önálló életet, hogy ezekből a regényírás története során fokozatosan amúgy is előtérbe kerülő „mellékesen fontos” vagy „fontosan mellékes” elemekből áll össze egy világ, közelmúltunk világa, ami, bármennyire tiltakozunk is ellene, sorsunkat midmáig befolyásolva, ma is tovább él bennünk. Ezért, e darabokból összeálló világ alapján mondhatjuk el Brasnyó könyvéről, hogy már olvasásakor olyan, amilyenként más „normális” regényt utólag rögzít emlékezetünk, amely megállapítást arra gondolva kockáztat meg, hogy a nem kezdő olvasó agya általában a hangulatokat, a stílusjegyeket, a figurákat, a gondolati elemeket stb. őrzi meg inkább, egyszóval a cselekményre függesztett mondanivalót a gyakran feledésbe merülő cselekmény helyett. E felől közelítve a műhöz tehát azt is megállapíthatjuk, hogy Brasnyó mutatója ezzel a cselekmény nélküli regénnyel mindenképpen sikerültnek mondható, alkalmasint kitűnőnek is. Főleg, ha a mű nyelvi értékeit is figyelembe vesszük, mindenekelőtt azt, ahogy a szerző a kor nyelvi anyagával bánik, szuverén biztonsággal, helyenként ironikusan, vagy éppen parodisztikus hatásokat kiváltva, úgyhogy mindezek a nyelvi értékek alighanem külön tanulmányt érdemelnének. Ennek híján itt most csak Krúdyra utalunk, akinek mintha még nosztalgiájából is felcsillanna valami a könyvben, s akinek nyelvi eszközei a különféle hatások között talán a leginkább kimutathatók. Sajátosan „ellenpontozva” jelenik meg azonban ez a Krúdy-szerűség, mindenekelőtt a regény erotikája kapcsán, mivel Krúdy tömény és mindig adorációval teli erotikájával szemben Brasnyóé, a rafináltan alkalmazott naturalisztikus leírások révén, sokszor az előbbinek paródiája lesz valamiképpen. Sőt illúziórombolóan lemeztelenítő is egyben. Máskor viszont éppen a mesterien alkalmazott eufemizmusok révén ér el karikírozóan demisztifikáló hatást. Kiváló példája ennek a *Még egy levél c. fejezet*, amelyben Rekettye mérnök úr „Lenkicéhez” címzett levele, mindvégig az áradozóan „gáláns” hangnem megtartása mellett, akár pornográfának minősíthető részleteket is tartalmaz, s válik éppen az így kelet-

kezett humoros hatás révén leleplezővé: „... én ezért lemondok mindennről, mi sem kell a világból, csak a szeme, csak a sikolya, az otthon-talan sóhajtozása, amikor elérem férfiúi találatomat, s magam is ernyedten bukok végül a keblére, örökös, hűvös párnámra, mely minduntalan felém döfködött.”

Merőben más dimenziót kap azonban Brasnyó könyvének cselekmény-nélkülisége, illetve a nagyobb arányokban történő szerkesztés teljes hiánya, ha azt közlő és befogadó kapcsolata, azaz az olvashatóság kérdése felől közelítjük meg. Ebben az esetben feltétlenül oda jutunk, hogy amit az ímént mint „mellékesen fontosat” emlegettünk, rendszerint a cselekmény által közvetítve jut el az olvasóhoz, oly módon, hogy azt magával ragadva szinte észrevétlenül beléje csempészi az információanyagot, s készletti, történelmi vagy egyszerűen csak régebben játszódó regények esetében, a kérdéses korszak sajátosságaival, életformájával, kultúrájával (vagy kulturátlanságával), gondolkodásmódjával megismerkedni, esetleg a benne megvillantott világ más forrásokból való behatóbb tanulmányozására is ösztönözve egyúttal. Tagadhatatlanul művészetén kívüli (vagy éppen „innen”) szempont ez, mégsem árt emlékeztetni az irodalom ilyen ismeretközvetítő szerepére sem, tekintve, hogy minden cselekménybeli fogódzó híján, valamint a szöveg áttekinthetlensége folytán, még a képzett olvasó is könnyen visszariad olvasásától, úgyhogy az információanyag valahogy megfoghatatlan marad, s lesz — tisztesség ne essék szólván — nehezen „hasznosítható”. Ilyenformán Brasnyó mindenütt megmutatkozó roppant tárgyismerete leginkább azok számára mond valamit, s váltja ki belőlük a felismerés esztétikai örömét, akik a kérdéses korszakot amúgy is ismerik már, más, mindenekelőtt korabeli irodalmi művekből. Leginkább a szöveg szürrealisztikusan gomolygó jellegéből fakadóan van ez így, ez azonban már az író mítoszteremtő törekvéseivel és irracionális szemléletével áll összefüggésben. Ezért érezzük rendkívül találónak Vajda Gábor észrevételét: „Nem kétséges, a rimbaud-i érzékek összezavarásának e sajátos változata valójában menekülés a konkrét életjelenségek megfigyelésének konkrét társadalmi kényszere elől, s ezért fogható fel a mű főmotívuma, a nyúl elsősorban önriróniáknaként. Az időtlenség vágya mindig az időben élés nehézségeinek jele, s ha ennek következtében nincs közvetlenebb összefüggés művészet és élet között, az mindenekelőtt az utóbbinak a válságtünete. A legsúlyosabb bírálatot koráról és társadalmáról akkor mondja ki az alkotó, amennyiben háttal fordít neki. S még jó, ha a hallgatásra való jogosultságát nem vonják kétségbe. A némaság azonban nem önmagában, hanem esztétikai következményeiben problematikus. Az érzékelhető élet elutasítása s az emögött megbújó alkotói folyamat pszichofizikai állapota a befogadói beleélést még a mai esztétika többértelműségi s aktivitást igénylő szempontjainak érvényesítése mellett is lehetetlenné teszi. A könyvben szereplő

szövegek egy csoportja ezért olvashatatlan, lévén, hogy értelmén túli tudatállapotokat rögzít — noha nemritkán asszociációkat is indító nyelvi leleménnyel.” (*Üzenet*, 1980, 7—8.) Semmivel sem kevésbé figyelemre-méltó azonban az az ugyanitt található másik megállapítás sem, miszerint: „Brasnyó prózája nemritkán hol elégia, hol pedig szitkozódó boszszankodás tudat és test diszharmonijában, az ésszel irányított élet alantassága miatt a szavak és a cselekvés aránytalansága fölött.” Ebben az utóbbi idézetben ugyanis az „ésszel irányított élet alantassága” megfogalmazáson kell fennakadnunk mindenekeelőtt. Annak kapcsán, hogy azt az életet, ami Brasnyó könyvéből feltárul előttünk, mindenképpen alantasságnak kell éreznünk ugyan, aligha tekinthetjük azonban „ésszel irányítottnak”. Ellenkezőleg, úgy tetszik, inkább az ész meglétét hiányolhatjuk, bármennyire nem tévesztjük is szem elől, hogy azok a történelmi kataklizmák, melyek egyikének, még hozzá a legnagyobbnak, előszelét mindvégig ott érezzük a könyvben, gyakran támasztanak kételyeket az ész használhatóságával szemben. E kétely egyik jellegzetes művészeti vetülete éppen a szürrealizmus, s általában is a világ mitikus módon történő szemléletéhez való visszatérés(!), ez a bizonyos értelemben regresszív lépés, amely jobbára a kódös ábrázolásmódban jut kifejezésre. Nemesgyszer pedig az ún. automatikus írásmódban, vagy inkább az ilyen írásmód látszatának keltésében, annak „megjátzásában”, amiben, rejtett módon, az észnek is van némi szerepe.

Mint ahogy volt szerepe a *Família* megszületésében is, amely éppen ezért tekinthető, sajnos csak mikrokozmoszának vonatkozásában, olyan roppant intellektuális teljesítménynek, melynek visszhangja nem áll arányban a beléje fektetett energiával. Függetlenül attól, hogy Brasnyó István könyvét prózánk egyik kiemelkedő darabjaként üdvözölhetjük.

VARGA Zoltán

EGY „TÖRTÉNELMI ÁLOM” REGÉNYE

Brasnyó István: *Família*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1979

A mai regényirodalom alkotásaival kapcsolatosan leggyakrabban a műfaj problémájával kell elsősorban foglalkozni, minthogy értelmezésük csak ebből a kiindulópontból lehet releváns. Az utóbbi évek néhány jó regénye egyben műfajának teljesen egyedi, sajátos meghatározását is megadta. Brasnyó István *Famíliája* is ezek közé tartozik.

Első pillantásra a *Família* legszembeötlőbb vonása, hogy egyáltalán nincs összefüggő felszíni cselekményrétege. Hetven hosszabb-rövidebb fe-

jezetből áll, ez azonban nem jelent ugyanennyi cselekményszálat is. Az egyes szereplők és cselekményszálak szabálytalanul többször is felbukkannak, de végül is befejezetlenek maradnak, mintegy „nyitva hagyják az időt”. Tablószerű összefüggés lenne tehát közöttük a szó köznyelvi értelmében? Valóban, ha az egyes történetzilánkok között nem teljesedne ki lényegi összefüggés, akkor ilyen, köznyelvi értelemben vett tablóról beszélhetnénk a *Família* esetében. Ez azonban laza, novellisztikus összefüggést feltételezne, Brasnyó regénye viszont szigorúan kötött felépítésű mű. Összefüggő cselekményréteggel nem rendelkezvén, e szigorú kötöttséget tisztán a hangvétellel és a nyelvi stílussal éri el. Ez tekinthető egyben a regény fő rendezőelvének is. Az egész regény egymással inkongruens értékviszonyba állított tartalmak között ide-oda villanó közlésekből tevődik össze. A költői és az ironikus két markánsan különböző nézőpontját ütközteti Brasnyó a regény első mondatától az utolsóig, páratlanul gazdag nyelvi erővel és írói indulattal. Ha példaként bármelyik mondatát megvizsgálánk, hogy tagmondatonként vagy olykor még kisebb egységeként is hány érzelmi és gondolati síkváltásra kényszeríti olvasóját, akkor rögtön szemünkbe tűnne, hogy Brasnyó a költészet és a próza műfaji határait rombolta le sajátos módon, kivételes költői intenzitást adva a prózának, méghozzá úgy, hogy egyben sikerült megoldania a modern regényben minduntalan felmerülő, minduntalan vitatott tér és idő, személyiség és cselekmény ábrázolásának problematikáját.

A *Família* minden mondata hosszú, vagy pontosabban lényegileg az egész regény egyetlen hatalmas mondat, amelyben a látszólagos lezárást jelentő pontok csak lélegzetnyi szünetek, lendületvételek az újabb, megdöbbentő váltások ugródeszkáján. A gondolati és érzelmi síkok közötti sűrű ide-oda villanásokkal kapcsolatban a költői és az ironikus nézőpont váltakozását emeltük ki. Mintegy útmutatóul, a regény műélvezetébe való bevezetésként, frappáns példaként idézzük a regény zárómondatát: „Így lassan elbandukol az idő, elérkezik a kései ebéd órája — egy adag spárga, két gyufaskatulyányi főtt száraz marhahús, egy pohár tej —, fizetni nem kell, egy villamos, ni csak, üresen érkezik be a végállomásra, megállt hát az élet, csupán a tisztizenekar játssza a himnuszt harsogva, bögve, tombolva a pavilonban, lenn a Dunán, de ők is hamarosan csomagolnak, mert véget ér egy történelmi álom, és csak ügyeletes gyógyszerész marad majd nyitva a közeli utcasarkon, akár egy hűvös és megnyugtató menedékhely, ahová a csendőrtisztek mindenkor befordulhatnak udvarolni egy sort a patikusnőnek, és honnan sejthetnék, hogy a szép, elkápráztató fehérségű tégelyekben fegyvertöltények vannak felhalmozva, hogy a puska por itt legalább annyira ismerős anyag, mint az aqua redestillata, vagy hogy a fiókokban önműködő fegyverek áznak alkatrészeikre szedve a jótékony olajban: itt

minden készen áll már arra, hogy a világ önmaga másik oldalára álljon, és a patikusnő tíz darab végbélkúp helyett tíz darab pisztolygolyót csomagol a patikába szalasztott öregembereknek.”

Számtalan emberi mentalitást, beszéd- vagy írásmódjában, gondolkodásmódjában megidéző s egymással ütköztetett fragmentumokból áll össze a *Família*. Ilyen értelemben mondhatjuk azt, hogy mindaz, ami a regényben történik, stilisztikailag nyer ábrázolást. S épp ebből a nyelvi megérezékítettésgből s az ironikus elmetszésekből következik, hogy az alakok túlmutatnak önmagukon, nem egyediségükben differenciálódnak, hanem mentalitásuk, társadalmi és történelmi hovatarozásuk szerint. Ennek köszönhető, hogy a *Família* túljut azon, amire a mai regények többsége is épül, tudniillik azon, hogy néhány, az adott korra jellemző szereplő korra jellemző, de egyéni s részben egyedi konfliktusán keresztül ábrázoljon egy világot. Azzal, hogy Brasnyó nyelvi stílusában ragad meg egy világot — megőrizve meghaladva — jut túl az egyedin, az egyszerűn, hisz a nyelv nem csak egyéni, a szóhasználat, beszéd- és gondolkodásstílus, végső soron egy egész kor s egész társadalmi réteg meghatározó karakterisztikuma. Rendkívüli stilisztikai gazdagságának köszönhetően számtalan névtelen, csak stílusában megtestesülő szereplő bukkan fel a regényben: egy-egy társadalmi réteg sok-sok névtelen alakja, akik igazán azt hitelesítik, hogy egy egész korszak megannyi figurája „történelmi álmát” álmodja a regényben. Mindebből ered az is, hogy Brasnyónak sikerült felszámolnia a mindentudó író pozícióját. Mindig valaki más beszél belőle, az, akit beszéd-, gondolkodás- és élményanyaga szerint megformált. Ezért szakíthatja meg bármikor bármelyik kibontakozó történet fonalát. Pontosabban: ezért marad érvényes megszákítottan is az, ami történik, minthogy nem magán a történésen, hanem megidézett átélésén, egy-egy szubjektív feldolgozásán van a hangsúly. Sőt, ezért ölthet testet szemünkben egy-egy figura még akkor is, ha az író pusztán ő- vagy őkként határozza meg, minden közelebbit elhallgatva róla vagy róluk.

Nem derül ki évszamszerű pontossággal (s ez teljesen ellentmondana a regény írásmódjának), hogy mikori víziója ez egy társadalomnak önmagáról, annak a társadalomnak, amely akár egy nagy familia éli a maga világát, de a pusztá történelmi adatok helyett igazi regényszerű hitelességgel bontakozik ki előttünk a harmincas évek Vajdasága, pontosabban ezek az évek képezik időbeli súlypontját, de nyúlnak vissza történetészalak a századfordulóig, más szálak viszont már a második világháború zajlására utalnak. Nem kötődnek a regény történetei egyetlen színtérhez sem, s ez megint csak a megírás módszeréből következik természetesen. Vannak dokumentumszerű pontossággal felidézett részek is egy-egy városról (pl. Újvidék, Szabadka), de a „város” nem

egyetlenegy város, s nemcsak városon, hanem falun is játszódnak történetstilánkok. Ugyancsak az elmondottakból következik, hogy szerintünk nincs a regénynek egyetlen, az egészet egybefogó fő motívuma se. A nyúl motívuma például, mint a tenyészszerű lét, szapora párzás, oktalan szaporodás, félszegség szinonimája, többször felbukkan ugyan, de leszűkíténé a regény oly sokféle gazdagságát, ha fő motívumként értelmeznénk. Oszthatatlanul több szólamú regény a *Família* tartalmilag és stilisztikailag egyaránt, amelyet a költői indulat és az epikus irónia szüntelen vibrálása forrósít át. Ez az intenzitás teszi időszerűvé és értékessé is. Mert a *Família*, mint annyi más mai regény, egy letűnt kor világát idézi meg (hiányzó), történelmi tudatunkat alapozza a maga esz-közeivel, s ebben a funkciójában is kivételesen jelentős munka.

JUHÁSZ Erzsébet

AMI A HALLGATÁST MEGELŐZTE

Varga Zoltán: *Tücsök a hangyabolyban*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1980

A parabola Varga Zoltán kedvelt írói közlésformája. Ezt azzal is bizonyítani lehet, hogy 13 parabolát tartalmazó legújabb kötetének novellái közül az első még 1968-ban készült, az utolsó pedig 1978-ban. Tehát tíz éven át folyamatosan írta paraboláit, nyilván azért, mert ezt a formát tartotta legalkalmasabbnak mondanivalója közlésére. Az írások java része a hetvenes évek derekán született és jelent is meg. Szerepük Varga Zoltán művészetében igen fontos.

Ez ideig is közölt parabolákat. Az 1971-ben megjelent *Eláll az eső* című novellakötetének harmadik ciklusa is ilyen típusú írásokat tartalmaz. Néhányban a társadalmi közeg kevésbé definiált vagy erősen elmosódott, de kettőben nagyon is konkrét: a Diogenészről, illetve a Nátánról szóló írásokban. Ezekben alakította ki közismert történelmi-parabolikus műfaját és nyomban rendkívül magas színvonalon. Főként a Nátánban. Már akkor kiderült azonban, hogy a moralizáló parabola csak akkor lehet hatásos és egyértelmű, ha konkrét társadalmi háttere van. A Diogenész—Nátán vonal logikus folytatása a *Hallgatás* című kötet elbeszéléssorozata. Ezekben, de főként a címadó írásban, Varga Zoltán a modern európai irodalom nyelvén és szintjén szólalt meg.

Ennek alapján állíthatjuk, hogy a hetvenes években Varga Zoltán egészében a parabolaforma vonzáskörében alkotott. Ez sem véletlen, hiszen Varga Zoltán moralizáló író, akit elsősorban az erkölcsi problémák érdekelnek, a válságesegek, az emberi magatartásformák megnyilatkozássai a kritikus pillanatokban, a társadalom és az egyén viszonylatai.

Már korábbi paraboláinak olvasásakor is meg kellett tanulni a „sorok között” olvasni, hiszen a történelmi parabola-példázatok korunkról valló moralizáló írások.

A *Tücsök a hangyabolyban* 13 tanmeséjének művészi értéke azonban elmarad a Diogenész—Nátán—Hallgatás vonal formai-tartalmi színvonalától. Ennek a vonulatnak a visszfényében a most megjelent parabolák „ujjgyakorlatnak”, halvány próbálkozásnak, néha önismétlésnek tűnnek. Előtanulmányoknak tekinthetjük őket a később megírt tökéletesebb változatokhoz. Most, e „melléktermékeket” olvasva derül ki, hogy a sikeres parabolához nem elég az erkölcsi jelenség felismerése. Megfelelő társadalmi-történelmi háttérrel is kíván, mert a magára maradt gondolat, a csupasz erkölcsi példázat egyszerű konstrukció marad. Erre, igaz, már az *Eláll az eső* harmadik ciklusának olvasásakor is felfigyelhettünk. A *Tücsök a hangyabolyban*, úgy tűnik, az elsődleges ráérzések irodalmi lecsapódásai, míg a Diogenész—Nátán—Hallgatás vonal termékei jóval elmélyültebb, tudatosabb és meggyőzőbb alkotások, bár a témakör és a belőle leszűrhető írói üzenet szinte változatlan. Ezt bizonyíthatja a parabolák mondanivalójának alábbi összefoglalása.

A Züm címűt nem számítva, igen rövid írások ezek. Kitalált állatmesék, közismert mesék újrafogalmazásai, meghatározatlan környezetben lejátszódó fantasztikus-groteszk történetek követik egymást a könyvben. A Lovasok a faluban viszont történelmi parabola. A szerző vagy monológot mondhat hőseivel, vagy stendhali tükröt tart a világ elé, de a tükrökben természetesen csak az látszik, amit ő láttatni akar, mégpedig a parabola játékszabályai szerint. Írástechnikájának talán legjellemzőbb vonása, hogy minden novella tartalmaz egy-egy kulcsmondatot, amelyben sommásan közli a felvetett erkölcsi jelenség (vélt) lényegét. Így például a már említett Zümben az eltévedt méh egyszerre fél és örül a váratlan szabadságnak, egyszeriben nem látja értelmét addigi, csak engedelmességből és munkából álló életének. A „megtévedt” méh nézőpontjából megírt novella az egyén lázadását példázza az individuális elfojtó életforma ellen. Az egér és az oroszlán példázat arra, hogy a hatalom retteg saját gyengeségétől. A címadó parabola igen összetett jelenségeket elemez. A hangyabolyban „alkalmazott” tücsök szabadon csapongó muzsikája bomlasztóan hat a bolyra, ezért fellázadnak ellene, mert „nem azért fogadták be, hogy úgy táncoljanak, ahogyan (a tücsök) fütyül, hanem úgy fütyüljön, ahogyan nekik, hangyáknak táncolni kötelességük”. A szabad alkotás jogától megfosztott tücsök a halált választva távozik a hangyák világából. A Kalásztragédia magasra nőtt búzakalásza az igazság és a szépség megszállottjaként informálja társait a világról, kötelességének tartja, hogy „továbbítsa tapasztalatait” azoknak, akiknek nem adatott meg a „messze nézés” képessége. De társai éppen ezért vetik meg, nem hisznek neki, s a magasra nőtnek rá kell jönnie, hogy a befogadatlan igazsághirdetésnek nincs ér-

telme. Nyilván a látnoki képességekkel rendelkező, a valóságot kendőzetlenül bemutató magányos művész tragédiája rejtőzik a parabola mögött. Az igen gúnyos hangnemben megfogalmazott (új) mese A mostoha tükréről különös ellentmondást idéz: a hatalom megköveteli a tükörről a leplezetlen valóság bemutatását, ugyanakkor képtelen elviselni a valóság „tükrözését”. A király és a gonosz törpe története szintén a hatalom és a szabad alkotás közötti ellentmondásos viszonyt rajzolja meg, míg a Királydrámában a hatalom és az egyén mellett a hatalom közvetítői is fellépnek, hogy a sugallott eszméket képviselve manipuláljanak a tömegekkel. Ehhez kötődik a Kalifa ítélete is, amelyben a szerző derűs hangon számol be arról, hogyan fedezi fel a hatalom a közvetítők káros ténykedését és bünteti meg őket. A további öt írás mai környezetben játszódó „realista” történet (kivétel a Lovasok a faluban), bár a helyet és az időt itt sem konkretizálja a szerző. A Kuncogók a ködben azt feszegeti, helyes-e a hatalom által kijelölt út vak követése és megengedhető-e a kiválás. Az Áprilisi tréfa azok vesztét mutatja be, akik nem hiszik el, hogy a múlt erői feltámadhatnak. Az Álarcosok az egyediről és az egyéniről valamilyen eszme érdekében történő lemondás veszélyéről szól. A Lovasok a faluban című novellában az abszurd rendszabályok kibocsátása a még kételkedők felkutatását célozza. Az Idegenben nehezen követhető és érezhetően csinált okfejtése a bűn és a bosszú összefüggéseit boncolgatja.

A fentiekből kitűnik, hogy a novellák többségének alaptémája a hatalom és az egyén különböző viszonylatai. De a novellák megmaradnak az erkölcsi problémák jelzésénél, semmiféle megoldást nem kínálnak fel, ellentétben a *Hallgatás* novelláival, melyekben a konkrét társadalmi és történelmi háttér hatására az egyén lázadásának lehetünk tanúi. A *Tücsök a hangyabolyban* írásai inkább a szerző aggodalmát kifejező jelzések. Művészi értékük ezért vitatható, már csak azért is, mert sok helyütt „tanmesékké” válnak, de megismerésük elkerülhetetlen állomás Varga Zoltán írói fejlődésének megértéséhez.

VARGA István

A HUMÁNUM NEVÉBEN

Holti Mária: *Égi fuvarok*. Forum Kiadó, Újvidék, 1980

Aki a mai művészek között nem rugaszkodik túlságosan messzire az antropocentrizmustól, annak is csak elvétve kiegyensúlyozott a hangja. A külső és a belső idő egyensúlya megbomlik, az ábrázolás tárgyát a teremtés tárgya szorítja ki, a lehetetlen pedig a lehetséges fölött diadalmaskodik. Az írók türelméből olykor csak félig futja az élettapasztá-

latok modellálására: a szubjektum önmagából igyekszik kárpótolni azt a külső visszaszorulását, amit a mai világban kell elszenvednie. Bosszúja a szelleminek a túltengése, az iróniának az egyetemesítése. Célt és eszközt a nyelvben talál, közeget a játékban. A kultúra az életforma természetyszerű tudatosulása helyett öncéllá lép elő, s a kompenzációnak leginkább szembetűnő eredménye lesz. Nyelv és világ, miután korábban elvesztette egymást, görcsösen keresi a találkozást, ám e szükségletnél elsődlegesebb, mélyebb a rendszernek, a nyelvnek az önmozgására való hagyatkozása.

Holti Mária novellisztikájának mûgondja a szélsőségeket igyekszik egybefogni, annál jobban, minél inkább tudatában van a széthúzó erőnek. Viszonylagos terméketlenségének is ez a titka. Aközött kell egyensúlyt teremtenie, amit tapasztal, amit gondol s amit akar. S ez egyáltalán nem könnyű annak, aki klasszicisztikus eszményeket vall, holott barokk temperamentumú. A játék önmagával szeretne egyenlő lenni, nem tűr korlátokat; a tapasztalat viszont egyértelműséget parancsol, és tisztázást igényel. Ez a talaj, az az égbolt — s mindegyik sajátos vonzóerővel rendelkezik. Holti Mária nyelvi humorra nemegyszer önmagából, a grammatikai helyzetből teremődik, olykor pedig a témához, illetve a hőshöz való különös viszonya hívja életre. A visszafogottság, az elhallgatás nem eszköze. Szükségét érzi a csevegésnek, önmaga közvetett megmutatásának. Véleményében, ítéletében az egész világ benne foglaltatik, ezért az ismeretanyag egyetemességét is hangsúlyozni kell. Tudomány és mûvészet ugyancsak koordinátákat képviselnek ebben a zabolázatlanságában is fegyelmezett novellisztikában.

Van, akinek elég a spontaneitás ahhoz, hogy az emberhez intézze szavát. Holti Mária tárgyában és stílusában is általa tisztázott és meghatározott igényeket igyekszik kielégíteni. Állásfoglalást fejez ki, pártfogol és elutasít: szereti a világos értékrendet. Egészen sajátos forradalmi romantika ölt testet világlátásában. Egyik hősenek humanizmusa nem a bőrén érzett társadalmi-történelmi szükségszerűségből születik, hanem rögeszméből, elvi humanizmusból. A *Síró torredórok között* című novellára gondolok, melynek szereplői afféle unatkozó világcsavargók, akiket egy szenzáció billent ki a súlytalanság állapotából: egy náci tömeggyilkossal volt alkalmuk társalogni, anélkül, hogy tudomásuk lett volna kilétéről. Ezután kölcsönösen egymás nyomába szegődnek a remél, egyszerre üldözöket és üldözötteket. A novella befejezését fogom idézni, melyből az is látható: az író a racionális felismeréseket, belátásokat nem motiválja mindig a helyzetnek megfelelő intenzitással. Hiába beszélteti egyes szám első személyben hősnőjét, a végkövetkeztetés megszenvedett meggyőződés helyett kissé plakátszerűen hangzik: „Berg urat is láttam azóta: kartávolságnyira sétált előttem a Kurfürstendammon ismeretlen, középkorú férfiak társaságában, és élénken gesztikulált. Láttam egyszer az U-Bahnon is, Ferbellinerstrassénál szállt ki, kezében a

Süddeutsche Zeitung. Láttam még többek között Belgrádban, egy sötét kapualjban. Ami igaz, az igaz: mindannyiszor észrevétlen suhantam el mellette, mert már magam is kezdtem hinni, hogy pillanatnyilag sokkal okosabb Berg úr leszármazottait felkutatni, semmint vele vesztegetni az időt." Hogy az idegek, nem pedig a szem látásairól van szó, azt a belgrádi „sötét kapualj” képéből sejthetjük. Nem magát a lidércnyomást kapjuk, hanem csak a rá való utalást. Ezért a befejező megállapítás nem vívódás folyománya, hanem olyan aranyigazság, amelyenhez hasonlót a napi tájékoztató eszközök is gyakran produkálnak.

Az *Égi fuvarok* azonban hiányként, keresésként is regisztrálja a humánnumot. A *Teher* volt harcosa rögeszmésen veti magát egykori emlékei nyomába. Nincs kifejtve, miért vállalja az elzarándoklásnak harminc évvel korábbi viszontagságokhoz hasonló megpróbáltatásait. Ismét a befejezés adja a kulcsot — ahhoz az ajtóhoz, mely talán önműködően is kinyílna. Az egykori partizán tudniillik valamikor „olyan sebet kapott, amit fegyver sem képes ejteni a Dinarában (...) s aki azt a sebet okozta, 1944 őszén hősiesen elesett Istria védelmében. Aki miatt jött.” A csattanót az idillszomsj adja, s ezzel a giccs felé billen a történet, minthogy leszűkül a lehetséges jelentés. Ha e végső konkretizálás elmaradt volna, amennyiben a rögeszme örülete a maga ködösségében ellenállhatatlanabbul sejtelmesebb, a közvetett szatirikus szándék is jobban érződne. A szenvedésben több volt a boldogság — üzenhetné az irónia a maga közvetettségével. Önmagában is beszélhetne a lényeg: a fagyás és az éhség könnyebben elviselhető a csak sejthető másfajta békebeli kínoknál. Van azonban ebből az üzenetkörből hibátlan darabja is Holti Máriának. Ez pedig az *Aramkör*, melynek jelenete ugyancsak a végső, nyomatékosító jellegű csattanó felé fejlődik, anélkül, hogy valami végső nagy megvilágosodást adna. A biztosítótintézet hivatalnokja közönyében éppen azt a munkát nem végzi el, ami végett a magányos néninél hosszú és tartalmatlan látogatására sor került. Itt még volt figyelmeztető jel, de a *Mint a bagoly* című novellában ez is szükségtelenné válik. Az úr teljességéhez nem járul felesleges kommentár. Egy napi hírektől és bűnügyi történetektől fertőzött agyú kisember (tanár? tisztviselő?) váratlanul szédületes hírnévről kezd álmodozni: azt hiszi, hogy egy balesetet szenvedett idegenben nemzetközi bűnözőt leplezett le, s fűt-fát igyekszik megmozgatni az összefüggések kiderítése érdekében. A novella dialógusait kapkodó okoskodások, bizonytalan tapogatózások töltik ki. A sztori befejezetlen marad, nem derül ki semmi — viszont annál többet tud meg maga az olvasó. Itt lehet megemlíteni jó néhány Holti-novellának azt a jellemzőjét, sajátos effektusát is, melynek Maupassant óta egyre nyomatékosabban tapasztalható lényege szerint az ember (akár a barát, akár az élettárs) megismerhetetlen. Az író ezzel is a realitásérzékét kívánja acélosítani, s legtöbbször el is éri célját.

AZ ŐSI MAGYAR HITVILÁG NYOMAI

Polner Zoltán: *A Teknyőkaparó*. Csongrád megyei könyvtári füzetek 13., Szeged, 1980

Táltosbabonáinkban sok vonása tükröződik a magyarság ősi, honfoglalás előtti hitvilágának, a samanizmus világképének. A magyarság a kereszténység fölvetélig sámánjainak hitt; az élet végső dolgairól a samanizmus tételeinek megfelelően vélekedett. Évszázadokon át az uralkodó osztály egyik legfőbb törekvése, hogy a parasztságot szellemi magárahagyatottságban tartsa. A természet és társadalom való világának és összefüggéseinek tudományos magyarázata el volt zárva előle; megnyugvást, magyarázatot a vallásos és hiedelemszerű elvek adtak; vagyis jobb híján ragaszkodniuk kellett azokhoz az ősi elvekhez, melyekkel a világ jelenségeit értelmezheték, ezáltal a paraszti világban a babona, hiedelem nem csak mellékes tényező volt, hanem egyik legfőbb irányítója életüknek. A születéstől a halál szertartásáig bonyolult szokások, tilalmak kísérték mindennapjaikat. Életük minden területét átszótték a hiedelmek. A magyar ősvalláskutatók szerint a honfoglaló magyaroknak voltak sámánjaik, s ezek egy csoportjának magyar neve a táltos volt. Diószegi Vilmos a következő jellemző fő vonásokat állapította meg a magyar táltoshitben: a táltos révülése; az a hiedelem, hogy a táltosok fölös csonttal születnek; varázsló tevékenységük pozitív a közösség számára; a táltosok egymás közt viaskodnak, főleg állat vagy tüzes kerék formájában. Funkciójuk a századforduló előtt elsősorban a viharnek, jégesőnek viaskodás segítségével elért elűzése volt, bár régebbi adatok szerint meglátták az eltűnt jószágot, a kincset a föld alatt, ellenfelei voltak a rontó boszorkányoknak stb. Egyes kutatók szerint néhány évtizede még éltek a magyar faluban „táltosnak” nevezett és tartott személyek.

Polner Zoltán Csongrád megyei gyűjtőútján egy ilyen rendkívüli jóstehetségre figyelt fel. Jóllehet száz-százötven évvel ezelőtt élehetett, a szájhagyományozó népi emlékezet töredékeiben megőrizte alakját, jóslatait, melyeknek nagy része a jelenre is érvényes. A legendás hírű Teknyőkaparó vagy öreg Teknyős kétségtelenül történeti, valóságos személy volt, nevét foglalkozásáról kapta. Polner 21 helységben 151 adatközlőtől vett hangszalagra alakjával, tetteivel kapcsolatos történeteket. Az adatközlők legnagyobb része meggyőződéssel állította, hogy a Teknyőkaparó táltos volt. „Szérün nyomtattunk a lóval, éccő csak azt mondja, nézzétök, milyen öregasszony gyün nyugatru. Vihar lösz. Ézavarta az öregasszonyt felhő alakjába. De mire visszagyütt, alig pihékölt. Felhő alakba mönt neki. Tátos vót. Három foggal születött” — emlékezik vissza a nagyapjától hallott történetre az egyik közlő.

A Teknyőkaparó jóslatait Polner három nagyobb csoportba sorolta:

„Táltoshagyományok (foggal születés, természetfölötti képességei, viaskodás és „időrendezése”, jövődőlő tehetsége), Bibliai képzetek (a világ katasztrófájának jóslata, a túlélők sorsa). Egyéb jóslatai (a technikai fejlődés és következményei, erkölcsi ítéletek a jóslatokban, jóslatok társadalmi változásról). Legtöbb jóslata a világot megsemmisítő háborúról szól, melyek tele vannak bibliai motívumokkal „...lősz olyan nagy háború, hogy a szürke ló a szügyivel taszítja a vért a Vérmezőn. Annyi magyar marad még, hogy egy diófa alatt elfér.” (...) „És akkor fog itélni az Isten. És a Bladen tó vagy a Bladen sarok, ott lősz majd egy oltár. Vérré válik a víz benne és ott lősz egy oltár fölállítva és ott fog egy pap misézni. És akkor fog a nép Istenhez térni.” Egyes adatközlők arra is emlékeznek, hogy a nagyapjuktól hallott jóslatokban „kétezerbe el fog veszni a világ”. Jóslatai a világ sorsának alakulására, a technikai fejlődésre is utalnak: szól a lőcs nélküli kocsiról — autóról, a vasparipáról — kerékpárról, a vasmadárról — repülőgépről, „azok majd még meg is tojnak, és akkor robban, és összedűlnek a házak”. Különösen érdekesek a táltoshagyományt őrző és erkölcsi jóslatai: „A sárgarépának nem lesz közepe, a lánynak nem lesz sëmmi szégyéne. Az utcán foglal koznak. Szemérmetlenkődnek.” és „nem löhet kiválasztani a férfit a nőtől, mer a nő is nadrágba jár, mög a férfi is” — mondta a Teknyőkaparó. Gyakran az adatközlők is megkérdezik — bizonyítva az öreg igazát: — Hát nem úgy van? Egyesek még arra is emlékeznek, hogy hallották: a Teknyőkaparónak „nagyon sok szép írása vót”, a „Teknyőkaparó ezt írta”, ami arra utal, hogy „tudákos embör vót”, a „teknyőgyártás” mellett világot látott, és írni-olvasni is tudott. Még ma is válasos tisztelet övezi alakját a Szeged környéki parasztok körében. Hozzá hasonló jóstehetséget pedig nem ismer a magyar néprajzi szakirodalom.

Polner Zoltán a történetek, jóslatok változatait is közli, amiből látható, mi az, ami legszívsabban megmaradt a Teknyőkaparót körülvevő hiedelemből. Egyet kell értenünk a gyűjtővel, aki szerint: „A Teknyőkaparó jóslataiban ott található az emberek háborút elutasító akarata éppúgy, mint a társadalmi igazságosság, a fölemelkedés utáni szenvedélyes vágyakozás.” A történetekre jellemző a képi tömörség: a mondani-való gondolati gazdagsága pedig a népköltéssel rokonítja a szájhagyomány útján megőrzött szövegeket. Összegezésül Bálint Sándor professzor értékelő szavait idézem: „Tárgyi szempontból kifogástalan, fogalmazása tömör és találó... A kézirat kivételes érdekességű anyaggal gazdagítja a szegedi táj folklóráját.” És fűzzük hozzá, az egyetemes magyar néprajzot is.

VAJDA Zsuzsa

T Á J É K O Z Ó D Á S

TÜLTENGŐ KÓDOK

Objet trouvé — talált tárgy, olvashatjuk a Duchamp utáni éra számos műalkotásának adatközlő címkéjén, úgy a tárgyközpontú, mint a verbális formákra épülő műábrázolásban. Sok esetben azonban nem a duchampi gesztusról, a művészi géniusz minőségkölcsonzó és kiválasztó tetteről van szó, hanem bizonyos nyelvi kódok verifikált modelljeinek és a véletlen létrehozta tárgyak, gestaltalakzatok kommunikatív kódjainak egybeeséséről. A művészi ténykedés századai folyamán ugyanis kialakultak a kifejezőeszközökre, technikákra, irányzatokra, esztétikákra stb. vonatkozó bizonyos általános, szabály- és szabványszerű kódrendszerek, melyek — a bennük kondenzált történelmi tudással és tapasztalattal — a műfaji határokat is megvonták, amelyeken belül egy szobor, egy kollázs vagy egy freskó nyelvileg és tartalmilag azonosítható. Igaz, hogy ezek közül a sztereotíp és „örök” vázak közül soknak már szétfeszítették hagyományos auráját évszázadunk merészebb és zabolátlanabb elméi, ám az ősi időktől alakuló kánonoknak a nyelvi mintaképletei még igencsak tartják magukat, belevésődve civilizációnk tudatformáiba.

Meddig festmény egy festmény, meddig szobor egy szobor? Ha történetesen valamelyik képtárban vagy múzeumban igyekszünk ennek a megválaszolására, ugyancsak rossz helyet választottunk. Mert maga az intézményesített, a társadalom által a művészet oltáraként szentesített környezet meghatározónak bizonyul, s mi esetleg egy olyan nem-szobrot is szoborként fogadunk el, melyet, a művészet diplomából kilépve, a mindennapi élettér kontextusában még véletlenül sem tekintenénk annak. Éppen ebben rejlik a duchamp-i problematika is, tudniillik Duchamp a kész tárgyakat csak művészeti kontextusban tudta érvényesíteni; tette arra irányult, hogy a hétköznapi élet használati tárgyait defunkcionalizálja, megfossa eredeti rendeltetésüktől. Az *objet trouvé*, a talált tárgy azonban nem *ready made*, hiszen a művészet kontextusába való beiktatása nem annyira a művészi tettől függ — a tárgy „olyan, amilyen”, összes nyelvi attribútumaival egyetemben, e kontextuson kívül is létezik, s ami a művészi prototípusokkal közös nevezőre hozza, az elsősorban nyelvi-esztétikai kódjainak bizonyos művészeti formákkal való rokon jellegére, egybeesésére vonatkozik; gyakran csak abban különbözik tőlük, hogy neki nem művészeti küldetést szántak létrehozni. Az ember ugyanis tudatán kívül számos esetben megalkothat valamilyen műtárgyat, de mivel nem ismeri azokat a komplex kódokat, melyeknek rendszerébe az általa létrehozott (mű)tárgy is besorolható, számára a tárgy használati funkciója az egyedüli mérték.

Nézzük meg a párizsi Viviani téren, közvetlenül a Notre Dame tözsomszédságában betegeskedő háromszáz éves fát. Mankót tettek alá, mert már nem tudott saját lábán megállni: előbb fatámasztékot, majd — mikor ez nem volt elegendő — V-alakú betonlátétet. A fenti jel-együttest kiemelhetjük természetes kontextusából, és átértelmezhetjük, műalkotásként foghatjuk fel, hiszen a kódok összességében véve kiállják a műalkotás attribútumaira kötelező szabályokat és elvárásokat. Ecco ezt a jelenséget túltengő kóddal értelmetten üzenetnek nevezi, és a következő kérdést veti fel velük kapcsolatban: „Kérdéses azonban, hogy a művész önkényesen jár-e el, amikor egy kívül álló hagyománytól, a modern művészet hagyományától kölcsönvett utalásokat vonatkoztat a struktúrára (amelynek következtében egy kóddarab Henry Moore szobrának látszhat vagy egy gépalkatrész Lipschitz-műnek), vagy arról van-e szó, hogy a modern művészet, amikor saját alkotó módszereit kidolgozza, eleve a természet és az ipar létformáira hagyatkozik, és így saját kódjába beleépíti más kódok elemeit.” Nos, ami a művész magatartását illeti, teljesen lényegtelen, hogy önkényesen jár-e el vagy sem, hiszen egyedül az eredmény a mérvadó, az alkalmazható mérce. Ezt a jelenséget különben — a tárgyat körülvevő kontextus megváltoztatását — Lévy Strauss *szemantikai hasadásnak* nevezi, esetében a jelölő és a jelölt megszokott viszonyának a felbomlása következik be.

Hasonló szemantikai-nyelvi robbanás játszódik le, amikor egy információszegény üzenettől kérjük számon az eszme művészeti kontextusba való ágyazását. Ilyen példa a másik képen látható, U alakban visszacsavarodó lámpatest, melyet Bhadrack indiai városban az átvonuló ciklon hajlított a földre. Ez a kód sokkal gazdagabbnak bizonyulhat a valóságnál, ha például a modern szobrászat vívmányaira, eredményeire vonatkoztatjuk, az információgazdagságot mi magunk látjuk bele tudásunk segítségével, és így az üzenet eredeti informatív képességét szándékunk szerint módosítjuk. Ha ezt a — mondjuk — talált tárgyat más tárgyakkal, például a művészettörténet verifikált alkotásaival hozzuk kapcsolatba, akkor a szemantikai hasadás következtében napvilágra kerülnek azok a rejtett szerkezeti tulajdonságai, amelyek addig csak burkoltan voltak meg benne. Ekkor már csak egy mozdulat választ el bennünket attól az „önkényes” tett-től, hogy a talált tárgyat műalkotássá minősítsük. Ha valaki kételkedik ebben a lehetőségben, próbálja meg gondolatban elvonatkoztatni a lámpatartót eredeti környezetétől, és mondjuk helyezze egy szokványos tárlat kiállítóanyaga közé. A tárgy művészi azonosságában ekkor már senki sem kételkedhet.

KRÓNIKA

BELGRÁDI KÖNYVVÁSÁR '80. Százhatvan hazai és mintegy 2500 külföldi kiadót képviselő ötven ország részvételével tartották meg október második felében Belgrádban a hagyományos, az idén negyed évszázadát is ünneplő könyvvásárt. A rangos rendezvényen összesen 120 000. zömmel új, a két vásár közötti időszakban megjelent könyvet mutattak be. Több ezer könyv három tematikus részben kapott helyet. Az egyik ilyen tematikus rész a *Tito műve és az önjagazgatás* címet viselte, amelyen mintegy 600 címszó nyújtott bepillantást Tito valóban nagyszámú írásai-
ba, beszédeibe és értekezéseibe. Ugyanez a tematikus rész jelzi, milyen tisztelet övezte elnökünket világszerte. Tudniillik majd száz fordítás is látható itt, s mindez persze csak töredéke annak, ami Tito műveiből fordításban a világ nagy és kevésbé elterjedt nyelvein egyaránt megjelent. Ugyanitt egy kisebb tematikus egység szemlélteti az önjagazgatás gondolatának történeti fejlődését is a párizsi komüntől kezdve, Marxon, Svetozar Marković idevágó művein keresztül, Leninig. Itt sorakoznak Tito harcostársai, Kardelj, Vlahović, Bakarić és mások munkái is. Tekintettel arra, hogy a vásáron valóban csak kis hányadát mutathatták be mindannak, ami egy ilyen jellegű kiállításon helyet kell hogy kapjon, a szervezők úgy döntöttek, hogy e tematikus rész kiállítását, kel-
lően kibővítve, a belgrádi Szerb Nemzeti Könyvtárban megismétlik.

Mindig, amikor a világirodalom ná-

lunk kapható termékeiről esik szó, múlhatatlanul elhangzik a bíráló megjegyzés: nem fordítottunk sem eléggé tervszerűen, sem eleget, s fordításirodalmunkból hiányzik az úgynevezett kis nemzetek irodalma. Ebben talán van is igazság, de amikor így egy helyen, mint *Az el nem kötelezett országok irodalma Jugoszláviában* című kiállításon, végigtekintünk, látni fogjuk, hogy e téren eredmények is vannak. Már maga a tény, hogy szinte nincs jelentősebb kiadónk, amely ne iktatott volna tervébe néhány ilyen kiadványt, az is ezt igazolja. A Narodna knjiga például sorozatban jelenteti meg az el nem kötelezett országok népmeséit. A Rad a népszerű Szó és gondolat című sorozatban 15 ország egy-egy jelentős írójának művét juttatta el olvasóihoz. Valamivel szerényebb vállalkozásokkal dicsekedhetnek a priština-i Rilindja valamint a szkopjei és a ljubljana-i kiadók. A legszebb vállalkozás azonban minden bizonnyal a kruševaci Bagdala kiadóé, amely az utóbbi öt évben huszonöt ország költészetét mutatta be ugyanennyi reprezentatív verskötetben.

Az idei vásár harmadik tematikus része is tanulságos. Azt mutatja meg, hogy a jugoszláv irodalom mindenképp jelen van külföldön is. Íme a kiállításon prezentált adat: 1968-tól a világ 33 országában 42 nyelven összesen 1008 jugoszláv könyv jelent meg. A társadalmi témákat taglaló könyvek sorában természetesen Tito elnök művei találtak a legnagyobb érdeklődésre, a szépirodalom terén pe-

dig továbbra is Andrić, Krleža és Crnjanski művei.

A kiállítás többszöri megtekintése sem biztos garancia, hogy az ember minden jelentős vállalkozást regisztrált. Így ezen a helyen is csak arra vállalkozhatunk, hogy ismertebb kiadóink néhány újabb könyvéről adjunk hírt. A belgrádi Prosveta ezer címszava között Milovan Danojlić és Brana Šćepanović új könyve iránt érdeklődtek legtöbben, valamint a Miloš Crnjanskiról készült arcképvázlat iránt. E kiadónak a vásárra bejelentett 16 kötetes jugoszláv művészet-története egyelőre csak ígélet maradt.

A Nolit folytatja az Irodalom és civilizáció című sorozatát, amely az elmúlt években számos irodalomtörténeti, filozófiai és kulturális művet juttatott köztudatunkba. Az újabb könyvek közül Vladislav Taktarkijevics *Hat fogalom története* című könyve érdemel kiemlést. A könyvekben az író hat esztétikai alapfogalmat tárgyal: a művészetet, a szépséget, a formát, az alkotást, az utánzást és az esztétikai élményt.

Hasonló jellegű könyvekre kell odafigyelni a zágrábi Naprijed esetében is, amely Danko Grlić négykötetes *Esztétikáját* jelentette meg. E kiadó jóvoltából vehetjük kézbe Erich Fromm kilenckötetes *Műveit* is.

Az ugyancsak zágrábi Mladost kiadó pannójánál a legnagyobb érdeklődést a *Megszeltesítés volt Tito korában élni* című monográfia váltotta ki, amelyet a kiadó a Vjesnikkel, a Prosvetával, a Stvarnosttal, a Liberrel és a Horvát Nyomdaipari Intézettel közösen jelentetett meg.

A belgrádi Komunist a Tanjug hírgyűjteményével közösen jelentetett meg sok fényképpel illusztrált kétkötetes dokumentumgyűjteményt, *Jugoszlávia Titóról 1980-ban* és *A világ Titóról 1980-ban* címmel.

A kiállításra jelent meg a Horvát Nyomdaipari Intézet gondozásában két Jure Kaštelan-hasonmáskiadás. Az egyik a *Vörös ló* című 1940-ből, a másik viszont a tíz évvel később megjelent *Kakas a háztetőn*.

A ljubljanei Delo folytatja a kortárs jugoszláv írók sorozatát, amelyben, mint hallottuk, összesen 56 kötetben teszik közzé a jugoszláv nemzetek és nemzetiségek majd 150 írójának műveit. E sorozatot máris Belgrád város díjával tüntették ki. S ha a kitüntetéséről beszélünk, el kell mondani, hogy ezúttal is meggyőződhettünk a Forum Könyvkiadó kiadványainak magas fokú műszaki és nyomdai kidolgozásáról, s hogy ez nemcsak a mi benyomásunk, bizonyítja egy tény is: az idei vásár legszebb szépirodalmi könyvéért járó díjat Kapitány László nyerte Tolnai Ottó *Világpor* című verseskötete kivitelezéséért. Ugyanez a tervező elismerésben részesült Németh István *Kertmozi* című kötete borítójának tervezéséért is.

A vajdasági kiadók a tőlük már megszokott módon szerepeltek az idei könyvvásáron. A Matica srpska a *Jugoszláv írók lexikonának* második kötetével és Thomas Mann műveinek sorozatával hívta fel magára a figyelmet. A nemzetiségi írók műveinek gyér számú fordítása is jellemző a múlt évre, a Matica pannóján azonban egy jugoszláviai magyar író könyvét fedezhettük fel. Jung Károly verseskötetéről van szó, amely közvetlenül a vásár előtt jelent meg. Szlovák nyelvű kiadónk, az Őszoz bemutatta Michal Harpan irodalomtörténész Michal Babinkáról írt tanulmánykötetét, valamint Krleža *Filip Latinovicz hazatérése* és Ivo Andrić *Omer paša Latas* című könyvét. Mindkét könyv a kiadó Hidak sorozatában látott napvilágot, és a csehszlovák kiadókkal való együttmű-

ködés eredménye. A román és a ruszin kiadók versesköteteket hoztak a vásárra, köztük Gyura Papharhaj *Világvége* című könyvét is, amelynek több nyelvre való fordítását máris tervezik a vajdasági kiadók. A Forum Könyvkiadó ezúttal több mint száz, köztük harminc idei kiadvánnyal képviseltette magát, s részt vett a hazai újságok, folyóiratok és más időszaki kiadványok gyűjteményes kiállításán, amely egyébként mintegy 260 címszóval mutatta be elsősorban az irodalmi, tudományos és szakfolyóiratokat és tájékoztató jellegű közlönyöket.

Végezetül e sok adat mellé még egy: az idei vásárnak százötvenezer látogatója volt.

CZESLAV MILOSZ NOBEL-DÍJA
A Svéd Tudományos Akadémia Czeslav Milosz lengyel írónak ítélte oda az 1980. évi irodalmi Nobel-díjat.

A döntés megindoklásában a többi között az áll, hogy Czeslav Milosz, aki már három évtizede hazája határain kívül él, „műveiben szépiítés nélkül írja le a kiéleződő világkonfliktusok hatásának kitett ember sorsát”. Művére „a gyermekkori erőteljes természetlenség, Litvánia és Lengyelország véres történelmi sorsfordulói, illetve kulturális és irodalmi hagyományai nyomták rá bélyegüket”. A Svéd Akadémia közleménye ezenkívül hangsúlyozza Milosz műveinek tudományos értékeit, nemkülönben rendkívüli nyelvi gazdagságát és szerzőjük fejlett érzékét a lengyel nyelv zenéje, ritmusa és szókinccse iránt.

Czeslav Milosz 1911-ben született Litvániában. Tanulmányait a vilnai jogi karon végezte. Első versköte-
te, a *Versék a zord időről* 1933-ban jelent meg, ez aztán, a számos jutalom mellett, franciaországi ösztöndíjat biztosított neki. Két évig tanul

Franciaországban (1934-ben és 1935-ben), majd hazatérése után a lengyel rádióban helyezkedik el. A háború idején részt vesz a lengyel ellenállási mozgalomban. Ebben az időben náciellenes versantológiát jelentet meg illegálisan.

A háború után diplomáciai szolgálatba állt. 1946 és 1950 között lengyel kultúrattasé volt Washingtonban és Párizsban. Ebben a korszakában sokat cikkezik, és amerikai meg angol költőket fordít.

Milosz 1951-ben, elhagyja Lengyelországot, és mintegy tíz esztendő telt Franciaországban. Itt 1953-ban teszi közzé *A gúzsba kötött gondolat* című művét, amelyben élesen bírálja a sztálinizmust. Ugyanez évben *Hatalomátvétel* című regényéért európai irodalmi díjat kapott. 1960-ban Czeslav Milosz a kaliforniai Berkeley Egyetem tanára lett. Ma is itt ad elő a szláv nyelvi és irodalmi tan széken.

Czeslav Milosz legismertebb művei: *A leigázott Lengyelország költészete 1939—1945*, *Varsó költészetének négy évtizede*, *Egy másik Európa*.

A Nobel-díj hírére Milosz kijelentette, hogy az rá nézve nagyon megtisztelő, s hogy költészete a 20. század borzalmainak tükörképe.

A 880 000 svéd korona értékű díjat december 10-én, Stockholmban adják át Czeslav Milosznak. Ekkor kerül kiosztásra a többi Nobel-díj is, kivéve a Béke Nobel-díjat, ezt — mint ismeretes — Oslóban adják át.

MAGYARORSZÁGI KITÜNTETÉS BORI IMRÉNEK. A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa a Munka Érdemrend Arany Fokozatát adományozta dr. Bori Imrének a modern magyar irodalom kutatásában és a magyar—jugoszláv irodalmi kapcsolatok kutatásában kifejtett munkásságáért. — Dr. Bori Imre a má-

sodik világháború után újjászervezett jugoszláviai magyar irodalom kiemelkedő személyisége, irodalomtörténész, kritikus, irodalomszervező és pedagógus. Kutatásai középpontjában a XX. századi magyar irodalom nagy életműveinek (József Attila, Radnóti Miklós, Kassák Lajos, Krúdy Gyula, Németh László, Déry Tibor, Weöres Sándor, Nagy László, Juhász Gyula) irodalomtörténeti, esztétikai és műfajelméleti vizsgálata, valamint a jugoszláviai magyar irodalom feltárása áll — hangzik az Elnöki Tanács indoklása. A Magyar Népköztársaság belgrádi nagykövetségén október 15-én megtartott ünnepségen a kitüntetést Halász József nagykövet nyújtotta át Bori Imrének, aki megköszönte a magas elismerést:

„Emlékeztetnem kell itt és most is arra a baráti és jószomszédi viszonyra, amely Jugoszlávia és Magyarország kapcsolatait jellemzi, hiszen enélkül aligha kerülhetett volna sor erre a számomra is oly megtisztelő pillanatra. És ez a baráti és jószomszédi viszony az alapja annak a termékeny együttműködésnek, amely a két ország tudományos intézményei között fennáll, hiszen nélküle elképzelhetetlen számunkra a magyar irodalom tanulmányozása, s nem lehetnénk jelen a magyarországi tudományos életben sem — a megjelenő kiadványokban és a tudományos értekezleteken, holott ezek munkánkat ihlető hatásai kétségtelenek.

S hivatkoznom kell a vitathatatlan tényre, hogy a szocialista Jugoszlávia nemzetiségi politikája tette lehetővé a jugoszláviai magyarság alkotó erőinek felszabadulását, kibontakozását a tudományos élet olyan területein is, mint amilyen a magyar nyelvészet, a magyar folklorisztika és a magyar irodalomtudomány, amelynek magam immár húsz esztendeje, hogy munkása vagyok. A felszabadu-

lás utáni évtizedekben gondolhattunk tehát arra is, hogy azok nyomába lépjünk, akik tájaink nagy szülöttei, mint Fülep Lajos, a művészettörténész; Ortutay Gyula, a folklorista; Bárczi Géza, a nyelvész; Tálasi István, az etnográfus és Hadrovits László, a komparatista. A magam pályáját sem tudom elképzelni a húsz esztendővel ezelőtt létesült Tanácsok és a tízéves Hungarológiai Intézet nélkül, de a Forum Könyvkiadó nélkül sem, amely eddig húsz könyvemet jelentette meg, zömmel a magyar irodalom történetével foglalkozó tanulmányaimat...” — mondta többek között Bori Imre.

ELISMERÉS PENAVIN OLGÁNAK. Dr. Penavin Olgát, az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének egyetemi rendes tanárát, tartományunk legrangosabb társadalmi elismerésében részesítették, a Felszabadulási Díjjal tüntették ki. Penavin Olga négy évtizedes pedagógiai munkássága mellett népnyelvi jellegű könyveket jelentetett meg. Nevéhez fűződik a háromkötetes *Szlavóniai—kórogyi szótár*, a jugoszláviai Muravidék és Baranya magyar tájnyelvi atlasza. A *jugoszláviai székelytelepek nyelvatlasza*, továbbá a Szabadka, Bácsstopolya és Ada földrajzi neveit összefoglaló kötet. Összegyűjtötte a jugoszláviai magyar népmeséket, megjelentette a bácskai népmeséket tartalmazó *Szélördög és a Kórogyi—szlavóniai népballadák* című gyűjteményes munkát. A kontrasztív kutatások tárgyköréből való a *Szerbhorvát jövevényszavak a jugoszláviai magyar nyelvújításokban*, illetve a *Román jövevényszavak a jugoszláviai székelyek nyelvében* című tanulmánykötete és még mintegy 200 tanulmány, cikk, ismerető stb. Dr. Penavin Olga tagja

számos hazai és külföldi intézménynek, többek között a Magyar Néprajzi Társaságnak és a Magyar Nyelvtudományi Társaságnak, valamint a Finn Tudományos Akadémia Finnugor Tudományos Társaságának és a Nemzetközi Filológiai Társaságnak. Tagja az *Európai Nyelvtudományi* jugoszláviai bizottságának is.

SZIRMAI-DÍJ, NAGYAPÁTHY-DÍJ. A Szirmai Károly tiszteletére alapított s róla elnevezett irodalmi díjat ezúttal Gobby Fehér Gyula érdemelte ki *Másokat hívó hang* című novellás kötetével. A bíráló bizottság az elmúlt két évben megjelent magyar nyelvű novellás köteteket, összesen nyolcat vett figyelembe, s úgy döntött, hogy a *Másokat hívó hang* szerzőjének ítéli oda a Verbász városa és az író fia, dr. Szirmai Endre orvosprofesszor által alapított díjat. Az elismerést Utasi Csaba, a zsűri elnöke nyújtotta át a díjazottnak Verbászon, a hagyományos Szirmai-nap keretében. Ebben az elismerésben eddig magyar nyelvű kötetért Németh István és Brasnyó István, szerbhorvát nyelvű kötetért pedig, már két ízben, Aleksandar Tišma részesült.

A topolyai képviselő-testület és *Képes Ifjúság* című lapunk kezdeményezésére felújították a három évvel ezelőtt megszűnt Nagyapáthy Kukac Péter Képzőművészeti Díjat. Csak üdvözölhetjük a díj újjáélesztését, hiszen ez a díj is mindig az alkotómunka serkentését szolgálta. A díj kontinuitásának biztosítása céljából ezúttal hárman részesültek elismerésben: Torok Sándor szabadkai festőművész, Csernik Attila újvidéki grafikus és a Pacséri Pedagógiai Gyermekművésztelep.

VESZTESÉGEINK. Az elmúlt hónap folyamán jelentős veszteségek ér-

ték tartományunk szellemi életét. Szeptember utolsó napján 48 éves korában elhunyt dr. Milan Čanak egyetemi tanár, Vajdaság SZAT Elnökségének tagja, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia levelező tagja, tudós és társadalmi-politikai dolgozó. Dr. Milan Čanak a Vajdasági Akadémia nemrégii megalkotása óta ennek az intézménynek a titkári posztját töltötte be.

Két jeles alkotóval szegényedett a jugoszláviai magyar művelődési élet is. Az Újvidéki Televízió megbízásából néprajzi gyűjtőúton levő csoport tragikus kimenetelű autószerencsétlenségében életét veszítette Tóth Ferenc (1940) költő és néprajzkutató, valamint Szilágyi László (1925) tévérendező, akit a vajdasági közönség színészként ismert meg, majd rendezőként tartott számon.

Tóth Ferenc négy verseskötetet jelentetett meg, az elsőt még 1961-ben *Ősztől tavaszig* címmel. E kötetét a *Vörös madár* (1966) és a *Halál a síkban követte* (1970). Ugyanebben az évben írta meg *Jób* című drámáját, amely a Forum drámapályázatán második díjat nyert, majd az országos színházi fesztiválon is sikert aratott (címszerepéért Pataki László Sterija-díjat nyert). Ezután még néhány színpadi és mesejátékot közölt, majd 1975-ben közreadta *Kálmány Lajos nyomában* című munkáját, amelyben az észak-bánáti népballadákat vizsgálta meg. Ez év májusában újabb verseskötete jelent meg *Csontomiglan-csontodiglan* címmel.

Szilágyi László színészi pályafutását az 1948/49-es évadban kezdte. Ben Jonson *Volponéjának* Moscájával mutatkozott be a szabadkai Népszínház társulatában, majd egyik vezető színésze maradt e társulatnak. Ismertebb szerepei: Bródy Sándor *Tanítónőjének* Nagy Istvánja, a *Revizor* Hlesztakovja, a *Dühöngő ifjúság* Jim-

my Porterje, a Léda Aurel festője. várszínházbeli előadása után ez már 1962-től Szilágyi László az Újvidéki Rádiószínház rendezője volt, az utóbbi években pedig tévérendezőként dolgozott.

KÉT RETROSPEKTÍVA. Októberben a vajdasági képzőművészet kérjeles alkotójának is nyílt jelentős, teljes munkásságukat vázoló kiállítása. A hónap első napján Zrenjaninban megnyílt Wanyek Tivadar helybeli festő mintegy kétszáz munkát bemutató kiállítása. A festő hetvenedik születésnapjára megrendezett tárlat érdekessége, hogy az ott kiállított alkotásokat szerzójük a városnak ajánlódta. Mintegy másfél százat már az előző évek folyamán, az újabb több mint ötven festményt pedig most, e retrospektív tárlat megrendezése alkalmából.

Ugyancsak hasonló, több mint ötvenéves pályán tekinthetünk végig azon az újvidéki kiállításon, amelyen Baranyiné Markov Zlata szobrait, keramo- és kispasztikáit mutatta be. E kiállításnak történeti jelentősége is van, hiszen első ízben mutatkozott be a művész nő ilyen teljes anyaggal, s a kiállítás azokat a harmincas évekbeli munkákat is tartalmazta, amelyek alapján — férjével, Baranyi Károllyal és Ivan Tabakovićyal együtt — keramikai művészetünk megalapítói közé sorolják.

TOLNAI-DRÁMA KECSKEMÉ-TEN. A vajdasági színházi évad eddigi eseményei elsősorban külföldi együttesekhez fűződnek. Néhány vendégszínház és egy vajdasági szerző, Tolnai Ottó magyarországi bemutatkozása érdemel külön figyelmet. A kecskeméti Katona József Színház kamaraszínpadán láthattuk Tolnai darabját, a Végeladást, Tömöry Péter rendezésében. Gobby Fehér Gyula A budaiak szabadsága című gyulai

a második drámánk magyarországi megjelenítése, s annak jele, hogy drámairodalmunkra a magyar színházak is mindinkább odafigyelnek.

Nem sokkal a kecskeméti bemutató után vajdasági vendégszereplésre érkezett a Tolnai-dramát játszó együttes, igaz, nem ezzel a művel, hanem Barta Lajos Szerellem című drámájával. Erre a vendégszereplésre a zombori és a kecskeméti együttes hagyományos cserelátogatása keretében került sor. Még egy ilyen vendégszereplésről kell szólni. Romániai portyán járt a Szabadkai Népszínház társulata a Tarelkin halálával, s ezt már viszonzotta is a vendéglátó Marosvásárhelyi Nemzeti Színház magyar tagozata. Vajdaság több helységében színre vitték Tamási Áron ismert székely népijátékát, az Énekes madarat.

SAJTÓ ALATT A JUGOSZLÁV ENCIKLOPÉDIA. A Mladinska knjiga nyomdájában sajtó alá került a *Jugoszláv Enciklopédia* új kiadásának első kötete. Dr. Ivo Cčićnek, a zágrábi Jugoszláv Lexikográfiai Intézet igazgatóhelyettesének szavai szerint a latin betűs kiadás első kötetének nyomását 60 000 példányban az év végéig fejezik be. A többi kilenc kötet hazánk nemzetjeinek és nemzetiségeinek hat nyelvében — köztük magyar nyelven is — 1990 végéig hagyja el a sajtót.

Az új enciklopédia majd ötven százalékkal több fogalmat dolgozott fel, mint a régebbi, és előkészítése több mint hat évig tartott. A munkában a köztársasági és tartományi központokból 4000 szakember és 700 munkatárs vett részt.

PASKALJEVIĆ FILMJE NEW YORKBAN. A New York-i filmfesztivál műsora keretében, a Lincoln

Center fényűző termében, telt ház előtt mutatták be Goran Paskaljević jugoszláv rendező Különleges bánásmód című filmjét. A világ filmprodukciónak ezen a nagy szemléjén, amelyen hazai zsüri válogatásában 23 alkotást mutattak be, három vetítésen összesen 4000 néző, újságíró és filmkritikus tekintette meg a filmet. A fogadtatás igen kedvező. A New York Times filmkritikusa például ismertetőjében elmondja, hogy Goran Paskaljević „biztos kézzel

alkotta meg ezt a vígjátékot, amelynek azonban igen komoly, egyetemes érvényű mondanivalója van az egyén és a hatalom viszonyáról”. A *Cineast* filmmagazin pedig terjedelmes cikkében azt írja, hogy a film „nagy benyomást keltő, érett műalkotás nemzetközi mércék szerint is”.

A Különleges bánásmódot a legtekintélyesebb amerikai forgalmazó vásárolta meg, ami azt jelenti, hogy az USA egész területén bemutatják.

MŰHELY

Maurits Ferenc művészete

Tolnai Ottó: Hét rövid fejezet Mauritsról 1349

Maurits Ferenc: Miniatúr galéria 1360

Szombathy Bálint: Beszélgetés Maurits Ferencsel 1366

KRITIKAI SZEMLE

Könyvek

Ágoston Mihály: A Nyelvművelő kézikönyv köszöntése 1372

Két írás a Famíliáról

Varga Zoltán: Regény állóképekből 1376

Juhász Erzsébet: Egy „történelmi álom” regénye 1382

Varga István: Ami a *Hallgatást* megelőzte (*Varga Zoltán*: *Tücsök a hangyabolyban*) 1385

Vajda Gábor: A humánus nevében (*Holti Mária*: *Égi fuvarok*) 1387

Vajda Zsuzsa: Az ősi magyar hitvilág nyomai (*Polner Zoltán*: *A teknyőkaparó*) 1390

Tájékoztató

Szombathy Bálint: Túltengő kódok 1392

KRÓNIKA

Bordás Győző—Borbély János: Belgrádi könyvvásár '80; Csezlav Milosz Nobel-díja; Magyarországi kitüntetés Bori Imrének; Elismerés Penavin Olgának; Szirmai-díj, Nagypáthy-díj; Veszteségeink; Két retrospektíva; Tolnai-dráma Kecskeméten; Sajtó alatt a Jugoszláv Enciklopédia; Paskaljević filmje New Yorkban; 1396

Műhely c. rovatunkban Maurits Ferenc munkái

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1980. november. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. — Szerkesztőség és kiadóhivatal 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca, 1., 021/22-144, 1-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-603-6142-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 100, fél évre 50, egyes szám ára 10, kettős szám ára 20 dinár, külföldre egy évre 200, fél évre 100 dinár; külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 50 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.